

Sofi Tram-Semen
NART BOYU TÜRKLERİ
HUN-KARAÇAYLILARIN
MİTOLOJİSİ

Yazar, bu çalışmada, Nart (Türk) mitolojisinin diğer mitolojilere oranla daha az tanınmasının nedenlerini, Hunların tarihi bilgileri ezberlenmiş olmalarına ve yazıya dökmemelerine bağlamakta; bu nedenden dolayı Nart Boyu Hun Kültürünün karanlıkta kalarak, dünya toplumuna ulaşmadan, ancak halkın hafızasında korunarak günümüze kadar geldiğini ileri sürmektedir.

Hunlar her tür tarihi ve kültürel bilgiyi, sözlü metadığı (makam) birleştirerek, "şarkı-efsane" denilen halk kültürü yoluyla halkın hafızasına yerleştirmeyi başarmışlardır.

Elinizdeki kitap, Nart Boyu Türkleri Hun-Karaçaylıların mitolojisini incelemekte; tanrısal hiyerarşilerini, yaratıcı ve yaratılan arasındaki bağları, manevi arayışları, alışı ve estetik kavramları vb. mitolojik olaylar ve kahramanlar etrafında okuyucuya ulaştırmaktadır.

Sofi Tram-Semen
NART BOYU TÜRKLERİ
HUN-KARAÇAYLILARIN
MİTOLOJİSİ

© Bu kitabın yayın hakları
Analiz Basım Yayın Tasarım Gıda Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.nindir.

Birinci Basım: Temmuz 2008
Teknik Hazırlık: Analiz Basım Yayın
Baskı: Analiz Basım Yayın

ISBN: 978- 975-343-533-8

KAYNAK YAYINLARI: 518

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA
TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Meşrutiyet Cad. Kardeşler Han No: 12/3
34430 Galatasaray-İstanbul
web adresi: www.kaynakyayinlari.com
e-posta: iletisim@kaynakyayinlari.com
Tel: (0212) 252 21 56-99 Faks: (0212) 249 28 92

Sofi Tram-Semen NART BOYU TÜRKLERİ HUN-KARAÇAYLILARIN MİTOLOJİSİ

Hun-Karaçaylı Türkçesinden
Türkçeye çeviren: Aras Sözüer

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	7
ÖNSÖZ	9
TENGİRİ, TEYRİLER, MİSTİK YARATIKLAR "KARANLIĞIN" TEMSİLCİLERİ	15
Tengri	16
Yıldızlar	18
1. Yerden Kopuk Evrene Bağlılık	23
2. "Tek Yaratıcı"	29
3. Evrenin Bütünlüğü	33
4. "Totur Teyri" (Enerji Tanrı)	36
5. Şifahi Halk Kültürü	40
Dünya'nın Yaratılışı	41
6. "Duman" ve İnsan...	41
Can ve Ruh	43
Teyri (Dünyadan Sorumlu Üstün Teyri)	46
Yarım Tanrılar (Teyriler)	54
Ağaç Kişi	54
Eliya	65
Goriy Cel-Teyri (Eski Adı Uskubriy)	74
Kün-Teyri (Tang Teyri)	86

<i>Su Anası</i>	89
<i>Cer İyesi (Cer İye)</i>	93
<i>Teyri Öküz</i>	97
<i>Debet, Sur, Kut</i>	98
<i>Aymuş</i>	103
<i>Erirey</i>	106
<i>Aspatı</i>	112
<i>Dolay</i>	116
Mistik Yaratıklar	118
<i>Almaştı. Çaçlı</i>	118
<i>Ataytmaz</i>	120
<i>Cazıu</i>	120
Kırıcı Yaratıklar	122
<i>Kırğıy Kuş</i>	122
<i>Sarıubek</i>	124
Nart Mitolojisi'ndeki Kavramlar ve Anlamları	128
<i>1-Hassas Dünya</i>	128
<i>2- Akıl ve Güç</i>	132
<i>3- Bütün Dünya</i>	134
<i>4- Mistik Dünya</i>	136
<i>5- Şaman, Obur, Kartkurtha, Bilgiç</i>	139
<i>6- Suç ve Ceza</i>	144
<i>7- Üçten Üçü Açan</i>	145
<i>8- Dokuzdan Dokuz Saçan (Toğuzdan Toğuz Cayğan)</i>	149
<i>9- Ay'ı Yutan Sarıubek... (Celimauz)</i>	
<i>(Ay Cuthan Sarıubek Celimauz)</i>	151
<i>10- Tintaza</i>	154
<i>Akıl Özek</i>	156

SUNUŞ

Yazar, bu çalışmada, Nart (Türk) mitolojisinin diğer mitolojilere oranla daha az tanınmasının nedenlerini, Hunların tarihi bilgileri ezberlemiş olmalarına ve yazıya dökmemelerine bağlamakta; bu nedenden dolayı Nart Boyu Hun Kültürünün karanlıkta kalarak, dünya toplumuna ulaşmadan, ancak halkın hafızasında korunarak günümüze kadar geldiğini ileri sürmektedir.

Nart mitolojisi, oturmuş tanrısal hiyerarşi sistemi, yaratan ve yaratılan arasındaki bağları, manevi arayışlarının derinliği, ahlaki ve estetik kavramlarının aydınlığıyla, belli bir gelişim seviyesine ulaşmış, yaratıcı bir halkın kültür ürünüdür. Hunlar her tür tarihi ve kültürel bilgiyi, sözle melodiyi (makam) birleştirerek, "şarkı-efsane" denilen halk kültürü yoluyla halkın hafızasına yerleştirmeyi başarmışlardır.

Elinizdeki kitap, Nart Boyu Türkleri Hun-Karaçaylıların mitolojisini incelemekte; tanrısal hiyerarşilerini, yaratan ve yaratılan arasındaki bağları, manevi arayışları, ahlaki ve estetik kavramları vb. mitolojik olaylar ve kahramanlar etrafında okuyucuya ulaştırmaktadır.

KAYNAK YAYINLARI

ÖNSÖZ

Halk kültürü türlerinden en seçkini, en üst konumda bulunan örneği mitolojidir denilirse yanlış sayılmaz. Zira o insanın yakın çevreye bağlı düşünceden koptuğunun, bilinmeyen alanlara fikir uzattığının bir kanıtıdır. Bu da halkın ilerleme sürecinde yeni bir döneme girdiğini, yaşam-ölüm, dünya-alem, kâinat ve sonsuzluk kavramları üzerinde yoğunlaştığını, basit maddi (görsel dünya) anlayışından, bileşik manevi (görülmeyen, bilinmeyen dünya) arayışlara geçtiğini göstermektedir. Öyle de mitolojiyle insan, kâinat ve kendisinin bir bütün olduğu bilincini kanıtlamaktadır, manevi varlığın üstünlüğü anlayışını ve ondan oluşan estetik kriterlerini göstermektedir.

Mitolojiye bakarak halkın yaratıcı fikri ilerlemesini, ahlak anlayışını, estetik kurallarını, kültür yönünü (maddi, manevi veya maddi-manevi) ve seviyesini belirlemek mümkün.

Basit putlar, daha da ilerlemiş bir dine dönüşmüş inançlar, tüm eski halklarda olmuştur, fakat Hunlarda (Hintlilerde de) onun belli bir sisteme dönüşmesi ve "tek yaratıcı" anlayışının üstün kılınması, halkın yaratıcı fikri gelişiminin göstergesidir. Hun dini kültürü, ilk olarak, belli bir kılığı olmayan enerji (totur) ile kâinatı yöneten bir yaratıcıyı ortaya çıkarmaktadır. Bu ise felsefi düşüncenin ne kadar ilerlediğinin kanıtıdır. Kâinatı, enerjisiyle yöneten "Totur Tengri" (Enerji Tanrısı) ve onun yardımcıları yarım tanrıların (Teyriler), belli bir kılık taşımadıkları da, halk düşüncesinin "çok yüzlü âlem" anlayışına kadar kaldırıldığını ortaya koymaktadır. İlkel bir halkta

bu aydınlığı içeren bir dini anlayışının doğması evölüsyon* kanunlarına aykırı bile görülmekte ve Hun halkının önder fikirli olduğunun bir kanıtı olmaktadır.

Nart Mitolojisi'ni diğer bilinen mitolojilerle karşılaştırmca (örneğin dünyaca bilinen Yunan Mitolojisi) iki yapı ortaya çıkar:

Birisinde; Mitoloji'deki tanrılararası davranışlar, insanlarsararındaki davranışlara benzer (aralarındaki aşk, nefret, gıpta, çeke-meme vb.) ve bu emareler de yaratıcı halkın manevi arayışlarının hâlâ "görsel dünya" çerçevesini aşamadığını gösterir (Yunan Mitolojisi).

İkincide ise; "görsel dünya" bağlarını koparmış, yaşadığı dünya kabını fikren kırmış ve evrensel genişliğine uzanan bir bağımsız düşünce gözlenmektedir. (Nart Mitolojisi.)

Birinci mitoloji yapısında; tanrıların insan kılığında olmaları, halkta maddi, "görsel", düşüncenin üstün olduğunun ve soyut alanlara fikri uzanmadığının göstergesidir.

İkinci yapıtta ise; tanınmayan enerji (totur) Tengri anlayışı yaratıcı halkın "bağlı düşünce" kavramını arkada bıraktığının, "evrensel bütünlüğü", "çok yüzlü kâinat" anlayışını benimsediğinin kanıtıdır.

Bu iki mitoloji, zaman açısından birbirinden çok uzak olur. Fakat ne "Nart Mitolojisi"ne eski, ne "Yunan Mitolojisi"ne genç denilebilir. Zaman açısından fark göstermek için kanıt yok, ancak her iki mitolojinin içindeki evrensel anlayıştan kendi kendine farklılık göze çarpmaktadır. İnsan kılığında, insani yanlış ve günahlarla dolu bir tanrı anlayışı; bir enerji kılığında, yarattığı dünyaya yaşamayı öğretmekle meşgul yarım tanrılar (Teyriler) ve onları yöneten tanrı (Tengri) anlayışı karşısında zayıf kalmakta.

Nart Mitolojisi'nin göz ardı edilemez yapısal değeri bundan ibarettir. Zira enerjik yaratıcı anlayışı çok üstün bir fikir ürünüdür.

Birinci yapıtta, maddi anlayışının üstün, manevi arayışlarının da "maddi-manevi" yönde ilerlediği görülür. İkinci yapıtta ise halkın

* Evölüsyon: İlerleme.

tamamen geniş, bağımsız, maddi anlayışından kopuk bir manevi yönü izlediği ortaya çıkar.

Birincide, halkın manevi gelişimi maddi değerlere dayanır. İkincideyse, temiz manevi anlayışı halkı, yaratıcılık yönünde yüksekte yükseğe çeker.

Tarihçilerin anlam veremediği "Hun ahlak anlayışı" bu manevi ilerlemeden kaynaklanmakta olabilir. Zira maddiyatın geçici, manevi varlığın da ebedi olduğunu bu halk erken kavramıştı. Evölüsyon yönü ve yaşı açısından, Nart Mitolojisi eski, uzun tarihli bir halkın kültür ürünü olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Neden Nart (Türk) Mitolojisi geniş tanınmadı da, diğer mitolojiler dünyada ün kazandı, sorusu sorulabilir. Cevabı, dünya tarihince bilinen nedenlerdedir. Hunlar, Çinliler gibi tarihi yazmamış, ezberlemiş, bu yöntem de Hunların kültür alanında da orijinal yaratıcılığın sahibi olduğunun göstergesidir. Sözle, melodiyi (makam) birleştirerek Hunlar, her tür tarihi, kültürel bilgiyi, halkın hafızasına yerleştirmeyi başarmıştı. "Şarkı-efsaneler" denilen halk kültürü türü, şaşırtıcı tarihi bilgiler korumakta ve nesillere ulaşmaya devam etmektedir.

Günümüzdeki hızlandırılmış dil öğretim yöntemleri, Hun "ezberine" ("azbar") çok benzer, zira melodiye konulmuş bir şiirsel metin, kaybolamaz, kafiye ve üslubu unutulmuş sözün bile yerine konmasına yardımcı olur. MÖ 7. binyıldan günümüze kadar etkili olmaya devam eden bu yöntemle, parçalanmış ve dağılmış, tarihini yazmaya imkânı olmamış halklar, milli tarih, kültür ve geleneklerini, atalarının kusursuz yaratıcılığının bir ürünü olan bu yöntemle, milli belleğini yüklemeye devam etmişlerdir ama ne kadar özen gösterecekler de, bütünlükememe, dağılmış olma, halkın kültürüne sahip çıkmasına, geniş alanlara onu yayabilmesine engel olmuştu. Yazılı kaynaklara dayalı bir yön izleyen dünya tarihi de, görülen kanıtlara ağırlık vererek, şifahi kültürde kodlu tarihi kaynakları dikkate alamamış ve henüz onların sahiplerini de "gelişmiş halklar" sınıfına koyamamıştı.

Halkların belleğindeki yazılmayan kaynaklarını inceleyici tarih, hâlâ dünya toplumu tarafından yaratılmamıştır. Belki de onun önemi anlama aşamasındaki ilerlemeye ulaşamamıştır.

İşte bu nedenlerden dolayı Nart Boyu Hun Kültürü, karanlıkta kalarak, dünya toplumuna ulaşmadan, ancak halkın hafızasında korunarak günümüze kadar gelmişti.

O ürünlerin bulunup gün ışığına çıkması, yazılı hale gelmesi de, bazı "kültürel katırları" rahatsız etmekte, onlar Türk halkının "vahşi göçebe" olarak bilinmesinin devamını istemektedirler. Tüm devletlerde, oradaki halkın kılığına bürünmüş bu şahsiyetler, her ortaya çıkan Türk eserini eleştiri, alay yağmuruna tutmaktadırlar ya da bazı Rus çarlık tarihi "emziğinden" beslenen, "uyumluluğuyla" göreve, "profesör" gibi isimlere ulaşanlar tarafından yalanlanmaktadırlar. Günümüzdeki, Türk kılığından neredeyse sıyrılıp çıkmaya meyilli, okyanus arkası kültürünü devletine yerleştirmeye çalışanlar ve Rusya Türklerini, Türklükten uzaklaştırmayı hedef almış "yalnızlar", "cahilden-yanlış, yanlıştan-hiç doğar" atasözünü unutmamalı ve tarihten uzaklaştırmaya çalıştıkları Türk kültürünün yaşı, tarihince kanıtlanmış olup, MÖ. 7. binyıldan günümüze kadar uzandığını bilmelidir. Günümüzdeki, "hamburgeri" nazik Türk böreğinden, kibar, açık göbeği de sırlı Türk kadını kılığından üstün bilenleri, baştaki atasözü sanki bugün söylenmiş gibi tanımlamaktadır.

MÖ 8-5. yüzyıllar arasında batı bölgede bulunan, bir Hun bir de Çin egemenliğinde yaşamını sürdüren bir küçük devletin, Kuça'nın kralı, günümüzdeki "kültürel katırlar" gibi yaparak, Çin egemenliğine boyun eğdikten sonra, uslu "jodi"ci* olduğunu kanıtlamak amacıyla giysi, düzen ve davranışlarda Çin modasını titizce izlemeye başlamıştı. Bunu gören, bağımsız ruhu incinen halk da, rezil edici esprili bir söyleyişle, onu tarihe taşımıştı. Espri şuydu: "Eşek dersen eşek değil, at dersen at değil, acaba buna 'Ateşek' mi

* Jodi: Çince "saygılı".

desek?!.." (N.Ya. Biçurin, "Sobraniye svedeniy, obitavşih v Sredney Aziyi v drevniye vremena", c.2, s.204.)

Ne yazık ki, eski esprideki "Ateşek" konusu günümüzde de aktüeldir.

"Ateşek"ler unutmamalı, Hun halkının tarihince kanıtlanmış yaşı, 9 bin yılı aşmış durumda. Öyle bir uzun zaman içerisinde, evölüsyon kanunlarına uygun köklü bir kültür de gelişmiştir. Onun tüm ürünlerinin bir günde ortaya çıkarılamaması yok olduğu anlamına gelmez. Türk halkının dağılımı ve yabancı ortamlarda yaşam savaşı vermesi, tüm Türk kültürü ürünlerinin toplanması ve dünyaya sunulmasını engellemektedir.

Türk kültürünün geleneksel ürünlerine nokta koyulması olayı daha uzun zaman ister. Zira dünyaya parça parça dağıtılmış bir halktır Türk halkı. Hepsini araştırmak, bilgi toplamak da zaman ister.

Benimsenmeye çalışılan kültür ise çok genç halklara ait olup, eski halklar için ciddiyet içermez. İki kültürü karıştırıp bir başka ürün oluşturmaya yönelikler ise, "katırın ata değil de eşeğe fazla benzediğini" unutmamalıdır. Bu yolda ilerlemek, hiç olma yönünü izlemek demektir. Zira, kendi halkını saymasını bilmeyen bir kimse, bir başkası tarafından saygı kazanamaz. Bu tür "Ateşek"ler konjonktür dönemlerde kullanılır sonra da çöplüğe mal olur, Türk kültürü ise yaşamaya devam eder.

Nart Mitolojisi, başta söylendiği gibi, oturmuş bir tanrısal hiyerarşi sistemi, yaratan ve yaratılan arasındaki totur (enerjik) bağları, manevi arayışlarının derinliği, ahlaki ve estetik kavramlarının aydınlığıyla, belli bir gelişim seviyesine gelmiş, manevi değerlere ağırlık veren bir yaratıcı halkın kültür ürünüdür ve bilinen mitoloji örneklerinden her tür bakış açısından üstündür. Bu üstünlüğü, kılığı bilinmeyen, enerjisiyle evrenle bağlı yaratıcı Tanrı'nın (Tengri'nin) ve Yarım Tanrılar (Teyrilerin) kılığı ve iç davranışlarıyla tanımlanmaktadır.

Dünyanın hiçbir halkı Türkten üstünüm diyecek kadar maddi, manevi kültür örneklerini sunamaz. Zira Hunlar, her tarafta boy göstermiş bir halktır. Bu ismin arkasında durmak, milli kültürü ve tarihince bilinen şahane milli kişiliğine sahip çıkmak, şanlı atalar Hunların ahvadlarının kutsal görevidir.

Türkiye'de bu kitabın yayınlanmasında yardım eden değerli tercümanlar Aras Sözüer, Nadire Kibaroglu, Cüneyt Diler, Hayriye Gözar'a içten şükranlarımı sunmaktayım.

Sofi Tram-Semen

TENGRI, TEYRİLER, MİSTİK YARATIKLAR "KARANLIĞIN" TEMSİLCİLERİ

Tengri: Evrenin yaratıcısı. Halkta ona "Totur Teyri", "Kök Teyri" de denilir.

Teyri: Tengri'nin emrinde Dünya'dan sorumlu ÜstünTeyri. Dünya alanındaki diğer Teyri'ler onun "emrinde" hareket eder.

Kün Teyri: Güneş Tanrısı.

Eliya (Kadın): Yağmur, kar, buz, bulut, gök gürültüsü, şimşek, gök kuşağı vb. yağın hareketlerden sorumlu, şimşegi yöneten yarım Teyri.

Goriy (Uskubriy, Cel): Hava hareketinden sorumlu yarım Teyri.

Debet: Dünya maddelerini değerlendirmeyi insana öğreten yarım Teyri.

Sur: Debet'in yardımcısı. Demir ustası.

Kut: Debet'in yardımcısı. Savaş hamisi.

Aymuş: Evcil hayvanlar aleminin hamisi. Yarım Teyri.

Teyri Ögüz: Yeri boynuzlarında tutan öküz kılığında, üstün Teyri'ye eş değerde yarım Teyri.

Erirey: Bitkisel âleminin hamisi. Yarım Teyri.

Apsatı: Vahşi hayvanlar aleminin hamisi. Av Teyrisi.

Üç ayaklı Maral-Ulay: Apsatı'nın kızı. Uzaysal yaratık.

Su Ana; Su Anası (kadın): Suların hamisi. Yarım Teyri.

Su Öre: ("Gemuda") Suatı. Su Ana'nın yardımcısı deniz rüzgârından sorumlu personaj.* (Eski putlardan kalmış örnek sayılmaktadır.)

* Personaj: Kişiler. Sanattaki karakterler, oyundaki karakterlerin toplu adı.

Dolay: İnsan besiminden sorumlu yarım Teyri.

Ağaç kişi: Ormanlar hamisi.

Cer İye: Toprağın hamisi. Yarım Teyri.

Çaçlı (kadın); *Almastı (erkek)*: Mistik yaratıklar. İnsanın gözü-
nün göremediği, duyamadığı, hissedemediği, fakat insanla yan ya-
na yaşayan enerjik yaratıklar.

Ataytmaz: Mistik yaratık (erkek).

Sariubek: Mistik dev.

Kırğıy kuş: Mistik kuş; Dev.

Cazıu (kadın); *Kadar (erkek)*: Kader; mistik enerjik varlık.

Tengri

"Tmifis" Kültür Sanat Teşkilatı'nın Kültür Ekspedisyonu Mater-
yallerinden, 1989-1994 yy. Kobu Başı Kiyü. Kçr. Gezam Boyun-
suz'dan alınmıştır.

TENGRI

1 versiyon

Teyri onnarthın

Teyri annarthın

Sausuznu çarhın oynathın.

Toturdan urhu-

Adamda burhu...

Burhungu beri athın,

Çarhına tARTHın,

Tartıb'ı kala kaldırğın,

Caşaudan canın taldırğın...

2 versiyon:

Kızıl Oktyabr köyü

Botaş Parizat'tan

Teyri onnarthın,

Teyri annarthın,

Sausuzda totur oynathın,

toğuz kökge köz açtırğın,

Süyünçü-tigim çaçdırğın,

Narat blasha catdırmağın,

Keşene köznü cabdırmağın,

Çarhın oynathın oynarlay,

Toturdan etgin kaynarlay.

Toturun kaynay kelsin,

Sausuzğa sauluk bersin.

Urhung bla can salıuçu Ullu,

Ur urhungdan mınga da bir urhu!

Nartı, Vostochnaya Literatura yayıncılık, Moskova, 1994:

Teyri seni kulungma

Kesim da Nart uluma!

Su Teyrisi sudan salğansa kanımı,

Kök Teyrisi bergendi canımı,

Cer Teyrisi aş bla toydurdung,

Apsatıdan malla berib soydurdung,

Nartla barı caratıldık Teyri kanından,

Nartha ötdü har bir ciging canıngdan,

Baş urama tal çıbıklay iyilib,

"Teyri" -deyme har zamanda süyünüp.

Türkiye Türkçesi:

Tanrı senin kulunum
Kendim de Nart oğluyum,
Su Tanrısı sudan yapmışsın kanımı,
Gök Tanrısı vermiştir benim canımı,
Yer Tanrısı yemekle doyurmuşsun,
Apsatıdan hayvan verip kestirmişsin,
Nartlar hepsi Tanrı senin kanından,
Narta geçti her tür öz senin canından...
Baş eğiyorum meşe dalı gibi eğilip,
"Tanrı" diyorum sana her zaman sevinip.

Ne yazık ki, kitabın ön sayfalarında bahsettiğimiz "gençleştirme" olayı son metinde apaçık ortada. Son versiyonda göze çarpan bozukluklar şunlardır:

1) Tengri'ye dua etme töreni eğilme içermemiştir. Tam tersi, göğhe hücum edilmiştir. Burada "dal gibi" eğilme olayı çarpıcı hatadır ve çağdaş Lekşskolojinin ürünüdür.

2) "Kul", "Tengri Kulu" kesinlikle Tengrian dininin özüne aykırıdır. Tengri; hami, dost, affedici, hafif azarlayıcı, yaratanına "sevgi bağla" bağlı bir varlıktır. "Kul" sözcüğü bu metne ait sayılamaz.

Yine de eski metin yeni tıraşa maruz kalsa da, öz bilgiler bizlere ulaşmaktadır. Apsatının av hayvanı vermesi; Su Teyrisi'nin kan oluşturmaları; Cer Teyri'nin besin sağlaması; Nartların Tengri kanından yaratılması inancı eski halkımızın düşünce özelliğini günümüze ulaştırma. Yalnız yeni girişimlerle eski üslup çarpışmış ve şiir yapısı zarar görmüş bulunmaktadır. (Metin kısaltılmış şekilde verilmiştir.)

Yıldızlar

Yıldız yaratılışı versiyonlarına halkta çok rastlanır, her aile onları çocuklarına anlatırken özel bir şeyler katar, o da tabii ki anla-

mini zedeler. Toplanan parçalarda çok zayıf anlam içeren, yeni dilde ifade edilen, şiirsel eski Türk üslubü kaybolan kısımlar da olup, okuyucuya, daha da eski biçimini koruyan örnekler sunulmaktadır. Onlardan biri Nart-Karaçaylı dilinde şu şekilde bilinmekte: (çocuklara anlatılan versiyon)

"Ertde ertde, bek ertde
Tengri, (Teyri) başında bolğan toğuz kökde
Bir tuban kıbba bolğandı,
Uça-cüze kesi allına turgandı,
Açıulansa toğuz köknü iyirip suurğandı,
Kindiginden urçuk kibik burulğandı,
Üçden-toğuz bola cayılıb-turğandı.
Gitçe tuban kıbbalanı içine cuthandı
Sora başına sıy tartıb
Mazallı bir Ana-Tuban bolğandı.
Azmi bodu... köbmü boldu?..
Ana-tuban ullu boldu...
Kıyırından buçhak-buçhak tubanları atar boldu
Buçhakla da kıbba-kıbba kesi colun tutar boldu.
Gitçeğe ua onou kerek-
Toğay turdu tuban bölek:
kağışdıla, tartışdıla,
Çarış-çarış çabıştıla,
Ullulağa cabıştıla,
Tüşün-tüşün kaytışdıla,
Soluu-soluu aytışdıla,
Öşün-öşün uruşdıla
Ayta-ayta soruştula,
Cannız-cannız asılğan da,
Kaum bolub çağılğan da,

Kaçıb ketgen, kaytıb kelgen,
Kölü kalğan, ajim etgen,
Alay ete barısı da birleş boldu
Tengrige col tutulsun deb kennes boldu.

Azmı ketdi... köbmük etdi!..
Tuban bölek toğuz köknü başına cetdi.
Cetdi ese ne etdi?..
Hathusuna kün tayak urdu,
Tuban bölek da seyirsinib turdu,
Baurundan canar bolub simsiredi,
Töngeginen tebren-tebren titiredi,
Şınkart canar, içi burur, turur boldu,
Tört canından kün tayakla urur boldu.

Kün tayakla sıza-sıza tubanladan sız etdi,
Töngeginen örten salıb canar-canar ız etdi.
Ura-ura tepledi da karan tarthan kör etdi,
Bura-bura burdurdu da burgu celley bur etti...

Köbmü boldu... Azmı boldu..
Tögerek carıktan toldu
Tengri toturu tuban bölekni urğuç urdu
Urgan-urğanı da culduz turdu.

Turdu da ne etdi?..
Tengri iygen cerge ketdi.
Alay bla Ullu Tengri közbaylangını ayık etdi.

Türkiye Türkçesi

"Eski eski, çok eski zamanlarda
Tanrı'nın tepesinde olduğu dokuz-gökte
Bir duman topağı yaşarmış,

Kendi başına yüzer-uçarmış,
Kızdığı zaman gökleri birbirine katarmış,
Göbeğinden de durmadan dönermiş,
Üçten dokuza çoğalır genişlermiş,
Küçük dumanları durmadan avlarmış
İçine yutarmış.
- Öyle de duman, bir zaman, kocaman
Ana Duman'a dönüşmüştü.-

Az mı oldu... Çok mu oldu...
Ana Duman büyük oldu,
Kenarından parça parça dumanları atar oldu
Parçalar da sarma sarma kendi yolun tutar oldu.

Parçalara bilgi gerek
Toplandılar örek örek,
Kızıştılar, tartıştılar,
Yarış yarış koşuştular,
Büyüklerle yapıştılar.
Akın akın toplandılar,
Nefes nefes konuştular,
Göğüs göğüs çatıştılar,
Yavaş yavaş barıştılar...
Tek başına asılan da,
Toplu fikri paylaşan da,
Kaçıp giden, geri dönen.

Küsen, üzgün, pişman olan
En sonunda sarmaş- dolaş barıştı
Tengri'ye gidmek kararlaştı.

Az mı gitti... Çok mu gitti...
Duman parçalar dokuz gökün tepesine ulaştı.
Ulaştı da ne yaptı?..

Onları güneş ışını çarptı...
Duman toprakları şaşırıp durdu
Göbeğinden yanar oldu,
Bedeninden titir titir titrer oldu,
Alev alev yanar olup zedelendi...
Etrafından güneş ışınları bunu sardı,
Üzerisin çizme çizme iz yaptı,
Bedenine alevlerden öz attı,
Vura vura karan gibi kör etti
Çevire çevire hortum rüzgârı gibi direk etti.

Çok mu sürdü... Az mı sürdü...
Etraf ışığa büründü
Tengri ışığı Duman toprakları çarptı,
Her çarptığı da yanar yıldız oldu.
Oldu da nereye gitti?
Tengri'nin gönderdiği yere gitti.
Öyle de Büyük Tengri karanlığı Aydınlık etti.

1. Bu tür eski metinler "lastik" bir anlam taşıdığı, değişken ritmik özelliği, olayın karakterine göre değişen üslubu, kaygık "basamaklı kafiye denilen" özelliğiyle tercüme edilmeye pek elverişli sayılmaz. Yine de, sunulan zayıf çeviride bile, "evren ve sonsuzluk" kavramlarının mitolojinin temelini oluşturan kavramlar olduğu görülmektedir.

Nart Mitolojisi "gök", "âlemler", "kâinat", "sonsuzluk", "Tengri" konularını işlemekte olup, diğer mitoloji ürünlerindeki gibi "yerden-göğe" değil de, tam tersine, "gökten yere" fikri uzamaktadır.

Bu çok ilginçtir, çünkü doğal olarak mitoloji "insan", "yer", "ruh", "gök", "uzay", "sonsuzluk", "yaratıcı", olarak bilinen, fikri evölüsyonu basamaklarını izler. Nart Mitolojisi'nde ise "Tengri", "sonsuzluk", "dokuzlu gök", "duman", "Teyri", "Yarım Teyriler", "dünya", "ruhlar", "insan", olarak fikir baştan aşağıya inmektedir.

Birinci örnekte düşünce *turmanıyorsa*, Nart Mitolojisi'nde *inmektedir*.

Bu ilginç olay, ilimciler tarafından henüz incelenmiş değil, ama yazık, onun açıklığa kavuşması Hun milli karakterine ışık tutardı. Çünkü dünya tarihi kaynaklarında geçen "gökten gelen atlılar", "uçan atlılar", "gökten gelen gururlular" vb. lakaplar, Hun halkının düşünce, inanç ve yaşam tarzında, diğer halklar tarafından anlaşılmayan, tarif edilemeyen bir milli kişilik vardı. Risk, geniş alanlara yayılma, köklü taş şehirler yapmaması, eğilen halklara karşı merhamet ve sahip çıkma, fedakârlık gibi birçok milli değer, parlak savaş uzamanlığının yanı sıra tarihi kaynaklardan okunmakta ve bu da, bu halkın güçlü bir inancın sahibi olduğunu göstermektedir. Ancak tek yaratıcıya eksiksiz inanç, o kadar maddi anlayışını alta, manevi değerleri üste alabilirdi.

Sunulan metin birçok fikri uyandırır:

- 1- Yerden kopuk evrenle bağlılık.
- 2- Tek yaratıcı anlayışı.
- 3- Evrenin bütünlüğü anlayışı.
- 4- "Totur Tengri" anlayışı.
- 5- "Duman" ve insan karakteri vb.

Metinden hareketle sorulan bu sorular, devam edebilir. Zira örnekte, millattan önceki zamanlardaki genel gelişim seviyesi açısından, çok fazla bilgi, cesaret ve özgür düşünce mevcuttur.

1. Yerden Kopuk Evrene Bağlılık

Bir halkın manevi değerleri, maddi varlıktan üstün görebilmesi için üç temel nedenin birarada olması gerekmektedir:

- Tarihi yaşının "ihtiyar" olması.
- Zor hayat.
- İncinmiş, kendini kanıtlamak isteyen milli gurur.

Hun tarihine bakılırsa, ataları "Jun" ve "Di", ("Huanün", "Hunü") ve "Sya-Çinlilerden" itibaren, bu üç neden, halkın tarihinde her zaman görülmektedir.

"Halkın yaşı" maddi ve manevi değerlere davranış açısından okunur. Tıpkı ağacın halkalarının onun yaşını ortaya koyduğu gibi, halkı içten dışa kapsayan manevi değerleri de onun "yaşını" belirtir.

İnsan bebek-çocuk-delikanlı-yetişkin-orta yaş-olgun yaş-yaşlı-ih-tiyar dönemlerini nasıl yaşıyorsa, bir halk da aynı gelişim sürecini yaşamaktadır. Yalnız bir kişi -fiziki anlamda, halk ise- manevi anlamında bu süreci yaşar. Bundan dolayı maddiyatın üstünlüğünü şart bilen, bu yönde hırs gösteren halklar, "yaş" itibariyle daha "genç" olduğunu gösterir. "İhtiyar" halklar ise, sanki "yorulmuş" gibi, kalabalık dünya yaşantısı hızından koparak, manevi yönde ilerlemeyi tercih eder. Buna örnek olabilecek dünyada birçok eski halk kısımları vardır. Giderek azalan bu kısımların manevi hazinesi, egemen, elinde büyük hâkimiyeti var olan çok sayılı genç halkın manevi durumundan üstündür. Zira hızla dünyaya egemen olabilme mümkün, fakat hızla manevi varlık oluşturabilmek mümkün değildir. Bu uzun bir evölüsyon sürecini gerektirir ve halkın yaşanmış geçmişi, tecrübesi ve edindiği bilgisine dayanır.

Sunulan metinden birkaç sözü inceleyelim: "*Cummak*" (yumak), "*suurğan*" (arpanın rüzgâra karşı sebeleyerek toz kirden arındırılması. Hunlarda arpa üretimi MÖ. zamanlarda olmuş), "*urçuk kibik*" (yünün ipe dönüştürülmesinde kullanılan dönücü ve sarıcı alet), "az mı boldu... köb mü boldu..." (sayısız zaman aşamasına işaret eden çok eski söz. Anlamı: "çok uzun zamanlar aradan geçti"), "*kıyırından buçhak-buçhak*" şimdi söylenmeyen bir eski söz. "Kenarlarından parça parça koparıp" demektir, "*çarış-çarış*" birbirini güçlendirici tarzda kullanılan "çarış" (yarış, at yarışı. Sonra-"çars" denilmiş, günümüzde de "at çabdırır" diye basit bir söz kullanılmakta), "*soluu-soluu aytıştıla*" (nefesi kesilen noktaya kadar taraflar tartıştı), "*soruştula*", (çok eski söz. Anlamı: gönlü yatıştı. "Biraz soruştum", "çırta kölü soruştmadı." "Ayta-ayta soruştula-konuşa konuşa gönülleri yatıştı, rahatladı demektir), "*Ajlim etgen*" (pişman olan. Kullanımda az

bulunur), "*hathu*" (göğüs, bedenin boyuna kadar üst kısmı. Günümüzde kullanılmamakta. "Kökürek" sözü kullanılır, kadın tarifinde de "öşün"), "tebren-tebren titiredi" (cer tebrengen-deprem demektir. Tebren-tebren titiredi demek, deprem anlamını aşan, daha da şiddetli bir titreşimi anlatmaktadır. Günümüzde anlaşılır, fakat kullanım dışı kalmaktadır), "*Töngek*" (Beden. Tamamen devre dışı bırakılmış ve anlamı "ağaç töngek" olarak anlaşılmaktadır).

Örneğin, "*Curt bıla halkım-can bla töngek*", (Kaynak: Cırçı Sımayıl [Semen ulu]). "Bir töngegim bir canım."

"Totur" (kullanım dışı bulunan "enerji" anamındaki sözdür. Günümüzde "enerji" sözü dile temelli oturmuştu) vb. sözler, Nart-Karaçaylı Hunların uzak geçmişine işaret etmektedirler.

Metinden derlenen bu sözlerin ve deyişlerin arkasında uzun bir tarihi "kuyruk" (şleyf) bulunmakta, yapısal özellikleri de çok eskilere dayanmaktadır. Günümüzde bu tür cümle yapısını oluşturabilmek mümkün değil, zira ortam, zaman başka bir bakış açısını ve düşünce tarzını belirlemişti.

Bazı Rusya tarihçilerin bu örneklerle el atmaması üzücü, yerli birkaç "aydının" da bilemediği kısımları bırakarak yeni süslü cümleleri oluşturması, onları "gençleştirilmesi", "özünden olması" demek olduğunu anlamakta zorlanmaktadırlar. Manevi kültürün gençleşmesi, halkı bebek yaşına çekmek olduğunu es geçmektedirler. Bu da Hun (Nart) Karaçaylıları "yeni yaratılmış" halk olarak Rusya tarihine taşıyan yazar-çizerlerin ekmeğine yağ sürmektedir.

Başta hatırlatıldığı gibi, maneviyat yönünü ağırlıklı kabul etmiş bir halkın yaşı mutlaka olgundur, Hun halkı da bu konuda başta gelen bir halktır.

MÖ 7. bin yıldan 3. binyıla kadar süren "Jun", "Di"lerin Çin (Çina) vatanı egemenliği için verdiği savaş sonrası (L.N. Gumilyov, "Hunnu"), Hunların atalarının (MÖ 3. binyılda) çöle (Gobi) atılması, oradaki dayanılmaz şiddetli doğal ortamında yaşam savaşını vermesi ve "Hun" halkını dünyaya getirmesi, uzun bir tarihi "yaştır".

Giderek zorlaşan hayat da Hun ataları ve Hunları ömrü boyu kapsamında tutmuştu. Yenilmez, yılmaz bir dirençle, tarihte ilk halk olarak "çölden zafer kazanmış", çölün yaşanacak alan olduğunu kanıtlamış bir halk olarak Hunlar o yüzden tarihe geçmişlerdi. Onlardan önce hiçbir halkın buna cesaret ettiği tarihince bilinmiyor. Gobi ve Alaşan çöllerinin Hunlar tarafından "yaşanacak toprak yapılması" mutlu bir olay olarak tanımlanamaz. Bu bir ölüm kalım savaşı olmuş. Fikrin maddi dünyadan koparak "genel mutluluğu ve adaleti" varsaydıkları evrene uzandığı da o şartlarca körüklenmiş olabilir.

İncinmiş bir milli gurur ve onu üzerinden atma, aksini kanıtlatma, suçluyu arkada bırakma arzusu, hem insanın, hem halkın başarılarının temelinde yatar. Düşmansız aydın, fikrinde ilerlemez, düşmansız halk da milli kimliğini oluşturamaz. Düşman, karşı tarafı durmadan ilerlemeye zorlayan, uyandırıcı, geliştirici bir güçtür.

Aslında düşmanlar, karşı tutumlu kitleler olmasaydı, evölüsyon daha da yavaş ilerlerdi. İnsanlararası rakiplik, yaratıcı fikri geliştirir, halklar arası rakiplik de milli gelişimini hızlandırır ve kimlik oluşturmalarını sağlar. İşte bu kanla her iki tarafa da aşılanmış. Hun-Çin ("saribaş-karabaş") düşmanlığı, her iki tarafı da diğer çevre halklardan koparırcasına ilerletmişti. Eskiden kalma vatan kaybı acısı, geriye alma imkânsızlığı, karalanmış, anavatanından atılmış, sonra da binyıllarca çok sayılı güçle katledilmeye devam etmiş "saribaş" atalarının hatırı, Hunları başarıya zorlamıştı.

Tarihte geçen Hun milli kimliği bu açık yaraya benzer incinmiş milli gurura dayanmaktaydı.

Görüldüğü gibi Hunların fikir alanındaki başarılarının altında, ağır hayat şartları yatmakta, bunun da yaratıcı düşünceyi körüklemesi doğaldı.

Halkın yaşıyla ilgili bir başka hatırlatılacak şey, "halk degradasyonu"* denilen trajik bir süreç de vardır. Bazı yüce halkların ahvadlarında bu gözlenmiş ve gözlenmeye de devam etmektedir.

* Bir halkın giderek şahsiyetsizleşmesi, milli özelliklerinden olup hiçleşmesi demektir.

"Halk degradasyonu" denilen halkın manevi ölümünü simgeleyen süreç, "mili ruhunu" nesillerine iletemeyen halklarda gözlenir ve onların "tarihi ölümünü" belirler.

O sürecin emareleri, otoritelerin kalkması, akraba bağlarının birinci dereceye kadar inmesi, hatta onun da kopması, geleneklerin silinmesi, milli kültürün aşağılanması, milli kişiliğinin eksikliği, iç davranışların şiddetlenmesi, manevi değerlerin etkisiz olması ve maddi değerlerinin toplumsal davranışların temeline konmasında görülür. Bu belirtiler, bir halkın "manevi ölümünü" simgeler.

Hunnu'da "ölüm" süreci MÖ 1. bin yılın sonunda gözlenmiş ve şanüy bunun üstesinden gelebilmişti. Bu davranış akli, bilgiyi ve kişiliği ister, bu değerler de Mode-Şanüy'de varolmuş ve halkını kurtarmıştı.

Halkın öyle bir sürece girdiğini fark eden tecrübeli bir halk lideri, içte ve dışta bambaşka bir değerleri ortaya atar: içte; serbest, sınırsız yaratıcılık her tür alanda, dışta; şiddetli düşman kılığı ve yardıma muhtaç korumasız halklar. (Günümüzde bazı lider devletler bu yolda ilerlemekte)

İç hayatta: Hun Şanüyü kara halka (kaçak, esir, köle, ele geçirilen Hun asıllı olmayan) her alanda yaratıcılık hürriyetini vererek, şaşırtıcı sosyal bir şok yaratıp, altın, orta ve üst kısma baskı oluşturmalarını sağlayarak, ölmeye yüz tutmuş milli değerlerinin canlandırılmasını sağlamıştı. Zira orta ve üst kitle bu kabul edilemez harekete karşı, milli geleneklerine sarılmak zorunda kalmıştı. Gelenekler yerine oturduktan sonra da "dış düşman" kılığı ve yardıma "muhtaçlar", şahane yapılı Hun kişiliğini geriye getirmişti.

Öyle de iki güç birbirini iter gibi devlette bir durum oluşturarak mantıklı bir lider, halkını uçurumdan geri çekebiliyor, yeteneksizse şiddete, ölüm cezalarına, cezaevlerine vb. hürriyet kısıtlayıcı yöntemlere baş vurur ve halkın "ölme sürecini" hızlandırır. Tarihi kaynaklardaki bilgilere göre Tanrıçılık, Hunlarda MÖ 1. bin yılın arasın-

dan itibaren bilinmektedir. Bu da söylenenlere ışık tutmakta, zira Mode Şanüy'un dönemi, Hunnu Devleti tarihinde bir uyanış çağı olarak adlandırılabilir. Zira yenilenme, Hun halkını baştan ayağa kapsamıştı. O dönemde Çin'de çağına ulaşmış tarım uzmanlığı, esnaf tecrübesi, bilim, sanat, din, astroloji ve mistik bilim dalları gelişmiş ve o birikim Hunnu'ya da uzanmıştı. Öyle bir kuvvetli dalga olmadan, muhafazakâr tutumunu canlandırmak zordu. Tabii ki bunlar Mode'nin ölümünden sonra, Hunnu'da biraz zayıflamış ve "Çin Yanlıları Kitlesinin" oluşmasına neden olmuştu, ama halk artık dağılmayacak kadar kültürel bağlarla birbirine tutunmuştu.

Mitolojinin doğuşu erken zamanlara ait sayılsa da, o dönemde onun tam formu ve içeriğini aldığı söylenemez. Zira öyle halk eserleri binyıllarca gelişmeye devam eder, bir ömürde mitoloji, Astroloji (Culduzlama) gibi eserlerin doğması neredeyse imkânsızdır.

Mitoloji, dini arayışlarını harekete geçiren felsefi düşünceye dayanır. Hunlarda felsefe ilminin var olduğuna dair kaynak bulunamazsa da, zaman zaman "Akrabalık" anlaşması çerçevesinde yaşayan iki halkın (Çin ve Hun) birbiriyle sıkı temasları olduğu, Hunların, Çin'de, Çinlilerin, Hunnu'da yetiştigi, yaşadığı, birbirine geçtiği hakkında ise tarihi kanıt boldur. İnsanla bilgi ve tecrübenin de geldiği bir gerçektir. O yüzden Çin'deki felsefe, Hunnu'da da farklı bir yönde olduğunun kanıtı sayılabilir. Yoksa bir basit halkın "tek yaratıcı" anlayışına gelmesi, o kadar özgür, ufuklu, hatta sınırsız düşünebilmesi, gelişmiş bir mantık ürünü olan mitolojiyi ortaya çıkarabilmesi zordu.

Öyle de "yaş" meselesinde "halk degradasyonu" hakkında sözü sonuçlamadan, Mode'nin halkına milli kimliğini tekrar kazandırmak ve bütünleştirmek için, günümüzde de etkisini kaybetmeyen yöntemi kullandığını, tarım işçisinden, askere, basit halktan krala kadar her tür yaratıcılığa yol açtığını hatırlatalım. Bu dönemde de maddi kültürün yanında manevi kültürün de patlak verdiği doğal gelişen bir sonuçtur. Bir taraftan sınırsız yaratıcılığı körükleyerek, diğer ta-

raftan da dış düşmana karşı milli duygularını uyandırarak, Mode dahice Hun halkını bütünleştirebilmiş ve askeri başarılarıyla ölmeye yüz tutmuş milli kimliği "canlandırmayı" tamamlamıştı.

Nart Mitolojisi, o dönemlerde son şeklini almış eserlerdendir ve derin felsefi düşüncesi üzerinde kurulu harika bir Hun halkı kültürü parçasıdır.

2. "Tek Yaratıcı"

Tek Yaratıcı dini fikri, putperestlikten çok uzaklaşmış, halkın belli bir manevi birikiminin göstergesi olarak ortaya çıkar.

Tengri'nin toturdan (enerjiden) oluştuğu, Teyrilerin de insana benzemeyen bir kılıkta oluşu, bağımsız fikir ve düşünce genişliği açısından, Nart Mitolojisi'ni değerli kılmaktadır. Burada evrendeki her varlığın eşit değerinde olduğu inanç işlenmektedir. Öyle de "Çok yüzlü kâinat" anlayışı Hun manevi kültüründe oturmuş olduğu görülmektedir.

Nart Mitolojisi'nde insan ne alçaktır ne de diğer varlıklardan fiziki olarak üstündür. Fakat "Totur bağı" denilen iletişim yoluyla Tengriye bağlılığı anlayışı onun ruhsal üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Yaratılanın hepsine eşit bir yaratıktır, ama ruh ve fikir değerleriyle baştır. Bu da onun diğerlerine karşı hami duygulu davranışını oluşturmaktadır. Dünyaca bilinen, zamanındaki halkların anlayışından farklı "Hun Ahlakı" bu inançtan belki de kaynaklanmış olabilir.

Bunun kanıtı olarak, Yer'in yaratılışında ortaya çıkan (ileride metin sunulacak) "Teyri-Ögüz" kılığı getirilebilir. Fedakâr, sırf yer sallanıp Tengri yaratıklarına bir şey olmasın diye, "başını kuyruğunu sallamaktan" çekinen "Teyri Öküz"ü bir Yarım Tanrı kılığında mitolojide ortaya çıkarabilmek için, halkın bir genel ahlak anlayışına sahip olması gerekmektedir, zira canını kanını esirgemedi, doğuşundan ölümüne kadar sessiz hizmet eden bir hayvan, tekerlekli Hun evinin temeliydi, şanlı Hun şehirlerini geniş alanlara ta-

şıyan Tanrı vergisi bir kuvvetti. Halk, öküzü güvenliği, besimi ve başarılarıyla borçluydu, o yüzden minnet duygusundan hareketlenen "Teyri-öküz" kılığı ortaya çıkmaktadır. Bu da Hun halkının vicdana, merhamete, fedakârlığa, minnettarlığa, iyi yürekliliğe, kendini feda ederek başka tanrı yaratıkları için ızdırap çekmeye, genel adalete dayalı bir manevi yön izlemesinin nedeni olmuştu. Genel ahlak, adalet anlayışı fikir evolüsyonu kanunlarına göre her Tanrı yaratığının kendisiyle eşit değerde bilmekten gelir.

Hunlar, görüldüğü gibi bu alanda da önder olarak ortaya çıkmaktadır. Her evrensel madde ve yaratığının kendisiyle eşit değerde görebilme bilincinin altındaysa kâinatın bir bütün, "bir-beden, bir-ruh" olduğu inançtan doğar. Evrendeki her şeyin bütünlüğü ve eşitliği anlayışıysa, tek yaratıcının varlığına inanmaktan gelir.

Öyle de, bu zincirleme, Nart Mitoloji'de şöyle bir yaratılış ve ahlaki temel ortaya koymaktadır.

Ahlaki Temeli

Tengri (Tanrı, yaratıcı) sevgi "toturundan" oluşan bir enerjiyle "dokuz gökü" kapsayan, kendinden bölerek yaratıklarına can, ışıık, beden, hız, temel, öz vb. değerlerin oluşması için enerji verdiği, yaratıklarıyla sevgi bağlarıyla bağlı, fedakâr, "yüce sevgi"yi temsil eden, kılığı bilinmeyen bir varlıktır. O yüzden Mitoloji'de "sevgi" ağırlık kazanmakta, zira halkın inancında (günümüze dek korunmuş), "sevgi", ondan kaynaklanan "fedakârlık" haricinde hiçbir ruhsal yapı, Tanrı'ya ulaşamaz. Bu insani duyguları ihmal etmiş herkes, Tanrı'dan kopmuş sayılmaktadır. "Suç ve ceza" anlayışının "36 kuşağa" uzandığıysa (Nart-Astrol. Cuduzlama. "Yaratılış") Hun halkının geleceğe yönelik sorumluluğunun göstergesidir. Öyle de Hun ahlakı sadece yaşadığı dönemden sorumlu değil, geleceğin Tengri yoluyla gitmesini sağlayabilecek, vicdan, sorumluluk ve söylenen "sevgi" temeline dayalı bir manevi kanundur. "Eğilen baş kesilmez", "sana sığınan düşman, dost", "öksüz halka emanet", "deline bak, fakirine

destek ol" (iyilgen baş kesilmez; sanga baş salğan cauğa dau çok; öksüz halkğa amanat; telinge-kara, carlinga-cara vb.) ata sözleri eskiden gelmekte ve söylenen Hun ahlakına ışık tutmaktadırlar.

Bunlar da sevgi "toturuyla" (enerjisiyle) evreni bir bütün kılan, fedakâr tek yaratıcı anlayışından manevi kültüre taşınmıştı.

Öyle de Nart Mitolojisi'ndeki adalet, ahlak anlayışı kısaca şöyle hatırlatılabilir:

Sevgi-Tengri "Bir-beden bir-ruh kâinat, her varlık birbirine eş değerde, genel adelet, onun manevi kültüre yansıması.

Getirilen zincirleme, Nart Mitolojisi'nin temel anlayışı olarak, personajların sınıflandırılması ve olaylar üzerinden tanıtılması açısından şöyle bir tablo yaratmakta:

Karanlığı temsil edenler: Kırgıy Kuş, Sarıubek, Alması (Çaçlık Kadın, Ataytmaz); Aydınlığı temsil eden tanrısal toturundan kopmayanlar: Teyri (Dünya Teyrisi), Eliya, Goriy, Debet, Sur, Kut, Aymuş, Erirey, Apsatı, Su Anası, Su Öre, Dolay, Ağaç Kişi, Cer İye Ulay (Üç ayaklı kız yaratık) Öyle de gelişmiş bir iç düzende, Nart Mitolojisi basit yaklaşımla "bu iyi", "bu kötü" der postulatları ortaya koymuyor, personajları olaylara sokarak doğruyu yanlış, haklıyı suçluyu, adaleti ve adaletsizliği her tür gelişimdeki insanın anlayabileceği bir tarzda, sanatkâr yaratıcılıkla anlatıyor. Günümüzde "kırgıydan cırgıy tuar" (Kırgıydan vahşiden vahşi doğar anlamında) atasözü sık konuşulur ve kötü aileyi anlatır. Bu atasözü tamamen mitoloji temellidir.

Nart Mitoloji'nin göze batan bir güzel özelliği vardır: Düşman şiddetle ortadan kaldırılmıyor, mantık gücüyle Teyriler onları bir biriyle yüzleştiriyor ve her ikisi de içindeki vahşete kurban gidiyor.

Örneğin: Cer İye'nin, Sarıubek'la Kırgıy Kuş'u çatışma noktasına getirmesi. Tang Teyrisi Ay'ı yutan Sarıubek'i ısıyla rahatsızlandırır, (ayı geriye çıkartması vb.) Bu güzel özellik "Nart Efsanelerinde" de okunmakta, ama orada insan mantığı, tecrübesi, bilimi ve yaratıcılığı baş olmaktadır.

Nart Mitolojisi'nde yaratılış zincirlemesi şöyle hatırlatılabilir:

Tengri (Tanrı), Teyri (Dünya Tanrısı), Yarım Teyri'ler, yardımcıları, Dokuz Gök, Maddeler, Canlı yaratıklar, Canlıların yaşamı için gereken her şey, Mistik yaratıkları, Evren bütünlüğünü oluşturan "totur" (enerji) (Sevgi bağı da denilir).

Görüldüğü gibi tanrısal sayı 9 burada açıkça görülmektedir. ("Dokuz gök", "dokuz aşama", "üçten-dokuza", "dokuz ilikli dev", "toğuz kök", "toğuz cikli deu saucilik"). Bu inanç, halkın maddi kültürüne yansımıştı: Örneğin "Başlık"ın (Başlık) tepe düğmesi, (többe tüyme), "kiyiz börk"ün (ince yünden yapılmış geniş kenarlı şapka) kenarlığı dokuz ipten üç üç çekilerek "üçten" yöntemle işlenir, tepe düğmesi de (toğuzdan tüyme) dokuz ipin iç içe geçirilmesinden oluşur. Bu yöntem, "keçe börk" (gece giyilen küçük ince yünden yapılmış örülmeyen kepe), "kabdal" (her gün giyilen diz altı önü açık hafif yünden giysi), "Çepken" (bayramlık, yünün yayılarak, kumaş yapılması süretiyle yapılmış erkek giysi) "kölek" (gömlek) düğme ve kenarlık danteli işleminde kullanılmakta. 9 sayı "çalıu"da (parmak çekimiyle yapılan dantel), düğmede, "kiyizde" (yün kilimi) kullanılmakta. Bugüne kadar korunmuş maddi kültürdeki gelenekler, Nart Mitolojisi'ndeki "9 Gök" anlayışından kaynaklanmaktadır. Nart-Karaçaylıların maddi manevi kültürü de çok anlamlı bir biçimde birbiriyle bağlantılıdır. Örneğin, "tang tereze", "tang köz" (Tanrı penceresi, sabah gözü) her evin doğu tarafında tavana yönelik üçgen şeklinde yapılmıştı, başka örnekler de çok sayıda, zira inançtan esinti olmadan maddi kültür ortaya çıkmamıştı. Karaçaylı Hunlarda korunmuş manevi kültür ürünleri de çok bileşik ve birbiriyle bitişiktir. Culduzlama-mitolojiyle, mitoloji-Biynöger* ve Nart efsaneleriyle içten bağlıdır. Bu kültürden birisinin eksikliği hemen hissedilmektedir. Nart-Masalları ve atasözleri ise tüm manevi kültürü birleştiren, her an onlara işaret, hitap eden eserlerdir. Örneğin Cüce (Kesi bir karış sakalı min karış) mitolojik yaratıktır, fakat Nart Efsanelerde de ortaya çıkar, evren (alam, tengir) mitolojiden gelmekte olup

* Bynöger: "Zaman uçurumu" kavramı ve uzaysal yaratıklarla temasın işlendiği bir efsane. (Üç ayaklı Ak Meral-Ulay.)

"Tennir" adla Culduzlamada "ağır" gezegen "Jüpiteri", "simgeler", "Van" (kral) asillerin lakabı tarihi şarkı efsanelerde yer alır, Nart meydan sanatında da (maskeler) "Ban Balâttu" (han şanıy çocuğu) olarak ortaya çıkar. (Karaçaylılarda "V" harfi kullanılmaz o yüzden "Van"- "Uan" veya "Ban", olarak yazılır ve söylenir.) "Ban" Culduzlamada da bir burcun ismidir. Nart-Türk kültürünün iç bağımlılığı kudretlidir, zira bir ipucunun bulunmasıyla diğer Türk kültürü ürünlerini bulabilme imkânı sağlanmakta. Bu özellik nadir bir özelliktir. Kültür ürünlerinin her tür ortamda korunabilmesi ve tanınması için üretilmiş bir yöntem gibi, bu iç bağıllık Türk eserlerini zamana karşı dirençli kılmakta ve bin yıllar da geçse tanınmasını sağlamaktadır. Bilinçli mi bilinçsiz mi bu yapılmış artık bilmek zor, fakat dahice bir eser koruma örneği olduğu ortadadır.

3. Evrenin Bütünlüğü

Her varlığın eşitliği Nart Mitolojisi'nde her metinde okunmaktadır. Bu fikri ne destekler?.. "Duman" tamamen insan değerlerini taşımakta, "güneş ışınları" yaratanın elinde bir alet de olsa, insanı bir davranışla, "duman topları" totur (enerji) alma öncesi hazırlıyorlar. (Kindiğinden burdu, ateşten öz koydu vb.) "Duman topların Ana Duman'dan atılıp" "kendi yolunu tuttuğu" derin felsefi düşüncesini içermekte. "Evrende her şeyin doğuş-yaşam-ölüm süreci" olduğu bilgi ve inanca dayanmaktadır. Bu basit bir düşünce sayılamaz, zira burada dyaleksinin genel kanunu ortaya çıkmaktadır. Hunların zamanında dyaleksi kanunları tabii ki bilinmiyordu, fakat bir iç güdüsel duygu öyle bir fikri körüklemiş olabilir. "Duman'ın" önce "küçük dumanları yuttuğu", sonra "ana-duman" olması, daha sonra "parçalar koparıp" atması, onların da "kendi yolunu tutmak" zorunda olduğu zamanın acımasız akışını vurgulayan, aynı zamanda her tür varlığın ömrü olduğu inancının göstergesidir. (Diğer örneklerde bu daha da açık gözlenmekte) öyleyse evrenin (tüm varlığın) insandan bir farkı yok. Onlar da "doğuyor", "avlanıp" besleniyor, yetişkin çağına ulaşıp, "parçalarını" dağıtıyor, "torun babadan, baba ata-

dan üstün". "(Tuuğan-ata, ata-ata-babadan onglu bolur) atasözünde bu felsefe kodlanmıştı. Mitoloji'deki "duman" gri, renksiz bir madde olup, onun bedeninden kopan parçalar, artık yıldızlara dönüşmektedirler. Bu, halkın iyimserliği ve orijinal yaratıcılığıyla birlikte, geleceğin şimdilikten üstün olacağına inancını ortaya çıkar-maktadır. Bunun altında da, her neslin yeni nesilleri yola koymak için her şeyi yapması gerektiği manevi borç yatar. Töreye dönüşmüş bu inanç da "Babalar ve oğullar" sorununu ortaya çıkarmadan, gencin enerjisi ve hırsı, yaşlının da tecrübe ve aklını birbirine destek kılarak, nesilden nesile halkın geleceğe hitaben yaşamasını sağlamıştı. Hun halkının tarihinde bu açıkça gözlenmekte. Nart Mitolojisi'nde "parçalanma" yeni bir başlangıç "özünden" olma (dumanların yakılması) bir diğer özü benimseme, ölüm, bir başka varlığı destekleme olarak algılanmaktadır. Öyleyse, evrenin bütünlüğü ve bağlılığı fikri ortaya konmaktadır. Evren bir bütün, içten içe bağlıysa, her varlık aynı değerdedir ve birisi olmadan diğerinin varolabilmesi imkânsızdır. Bu da eşitlik anlayışını doğurur. Nart Mitolojisi'nde insan değerlerinin bazı maddelere verilmesi bu nedenlerden hareket etmekte ve halkın temelli milli kişiliğine ışık tutmaktadır.

Tarihten biliniyor ki, tek yaratıcı anlayışı uzun bir evölüsyon basamaklarını gerektirir, ama tek yaratıcının kılıksız, görülmeyen bir maddeden oluştuğu inanç, yaratıcı halkın üstün gelişiminin ifadesi olur. Türk halkı uzun tarihinde "tabiat güçlerine", "yere", "ruhlara", "Gök'e vb. tapma dönemlerini yaşamıştı. Bunun kanıtlarını arkeoloji ilmi çoktandır dünya tarihine sunmuş bulunmaktadır. Bu ilkel putlar ve farklı inançlar, halkın fikri tecrübesi olarak tanımlanabilir. Her halk onu yaşamaktadır, fakat o inançların üzerinden düşünce evölüsyonunu kesintisiz kılabilmek her halka nasip olmuyor. Bir halkta inanç zamanla etkisini kaybeder, onun yerini bir başka inanç alır, beraberinde de yeni töreleri getirerek, halkı geçmişinden koparır. Bir diğer halk ise, eski putlarını unutmaz, atmaz, onları temel düşünce malzemesi yaparak, düşünce yönünü izlemeye devam eder. Öyle de

"fikir evölüsyonu" denilen "derinleme", "gevşeme", "yükselme" gerçekleşir. İşte Nart Mitolojisi'nde bu ikinci olay okunmaktadır. İlkellikten kala kala "Ağaç Kişi", su putuna taptığı dönemin hatırası "Su Öre", savaş putu "Kut", silah putu (yay putu) "Sur"; "Anaerkilden" kalma "Çaçlı", "Almastı"; "Ataerkil Devir" başlangıcını temsil eden "Apsatı", "Erirey", "Dolay", "Aymuş", "Cer İye", "Sariubek", "Kırğıy Kuş", putlar, millattan önce birinci bin yılın başında "Tengrian mitolojisini" ortaya çıkarır ve kendisi de ona katılır. Tengrian Mitolojideki "Tengri", (tanrı), "Teyri", (Dünya Tanrısı) Yarım Teyriler "Eliya", "Goriy", "Debet", "Su Ana" "Ataytmaz" biraz önce sıralanan putlardan üstündür, o yüzden onları Mitoloji ikinci planda içine almakta, onunla da halkın fikri ilerlemesinin tamliğini korumaktadır. Tengrian mitolojisi artık kötülüğü temsil eden personajları ortaya çıkarmamaktadır. Sadece "Ataytmaz" mistik âlemi temsilen Mitoloji'ye katılmıştır. Nart Mitolojisi'nde eski putlar inanç (putperest) dönemi, tıpkı doğuran anne baba gibi, yeni "nesli" doğurmakta", onu kendisinden üstün kılarak, kendisi arka planda ona katılmaktadır. Öyle de çok orijinal bir yapısal özellik ortaya çıkmakta; ilkellikten Tek Yaratıcı anlayışına dek evölüsyon döneminde bildiği putlar, Tengrian Mitolojisi'nde yeni putların (Teyrilerin) yardımcıları olarak geçmekte ve gelişiminde ilerleme göstermektedirler. Örneğin; "Sur" silah putu (yay putu) olarak eskiden bilinmiş ("... Surdan bolsun cayang, carılır bolsun kayang..." Biynöger'in sevgilisinin duasından). Fakat Sur Tengrian Mitolojisi'nde, demir ve diğer maddelerin insanlar tarafından değerlendirilebilmesinden sorumlu yarım Teyri "Debet" in yardımcısı olarak yerleşmekte ve artık ağaç yay değil, demir uzmanı olarak ortaya çıkmaktadır. "Kut" eski savaş putu da, "Debet" in yardımcısı olarak görülmektedir, eski su putu "Su Öre" yeni "Su Ana'nın" emrine geçmekte, "Çaçlı" ve "Almastı" "Ataytmaz'ın" otoritesiyle kaplanmakta ve onun hizmetkârı haline gelmektedirler. Eski av putu "Apsatı" ya "üç ayaklı kız" "Ulay" (Rusya baskısında kızın ismi, mitolojinin "gençleştirmek"

amaçlı, Fatima olarak yazılmıştı. Tarihi ismi "Ulay", anlamı "evrene uzanan". Bu "kız" olayı ise, halkın felsefi düşüncesinin Yer ve Yer'e yakın maddelerden, kâinata, yaşamın ölümün anlamına, "başlangıç ve sonuç" gibi alanlara çekilmesini göstermektedir. (Bu konu zaman uçurumu ve evrenin bütünlüğü fikrini temel alan "Biynöger" efsanede de işlenmektedir.) Görüldüğü gibi Nart Mitolojisi eskiden gelme mitoloji kültürünün gelişmiş şekli olarak ortaya çıkmakta, içinde eski putları da barındırdığıyla, halkın fikri evolüsyonunu ve düşünce özelliğini kesintisiz ortaya koymaktadır. Nart Mitolojisi'nin bu düzeni, Türk halkının temel milli özelliklerini de belirlemektedir: Maneviyatı, maddiyattan üstün sayması; Bilgi yönünde ilerleyen yaratıcılığı; Genel ahlaka dayalı bir toplumsal yaşam kültürü; Geleceğin şimdilikten üstün olacağı inancı ve buna dayalı yeni nesillerden sorumluluğu üstlenen bir halk anlayışı; Hami milli özelliği, geniş alanlara kendi kültür ve tarzını yayma arzusu; İnsanoğluna ahlak anlayışını götürme çabalarından hareket eden coğrafi yayılma. ("Halklara egemen olma..." Çin tarihi kaynaklarında). Maddi, manevi kültüründe okunan, yaşadığı devrin sınırlarını kırıp dışarı taşan, orijinal fikirli, cesur, yaratıcı bir halk kimliği vb. değerler "Nart Mitolojisi", "Nart Efsaneleri", "Nart Cuduzlama" ve "Biynöger" eserlerde bu milli kişilik tablosunun renkli yansımaları da ortaya çıkarak, Türk halkının Tanrı vergisi bir özel düşünce yönü sahibi olduğunu göstermektedir.

4. "Totur Teyri" (Enerji Tanrı)

"Totur Teyri" anlayışı, yaratıcı halkı basit algılanabilecek sınıftan koparmakta, özgür geniş bir düşünce ürünü olarak ortaya çıkarmaktadır. Bu düşüncenin neden hareket ettiğini günümüzde anlayabilmek zor, fakat her tür "canlanma" olayının başlangıcında "totur"un (enerji) bulunduğu bir bilgiye dayanmakta denilebilir. Zira inanç bunun ortaya çıkabilmesi için yeterli sayılamaz. MÖ 1. bin yılında gökbilimcilerin Çin'de saygın konumda oldukları tarihi

kaynaklardan bilindiği Şanüy Lao Şan döneminde Hunnu'da da yıldız ilminin hızla ilgi görmesine ilişkin tarihi kanıtlar, astronomi alanındaki bilgilerin Tengrian dinini tetiklemiş olabileceği düşüncesi devre dışı kalamaz. Yine de bu bilgi ve inancın temeli karanlıkta kalmaktadır. Bir diğer Tanrı duasında "totur" şöyle geçmekte: (Yolculuk duası)

"Tengri tenge ten
Ten bolmağanga keng!..
Üçden bölüçü,
Közden körüyçü,
Ayaksız cürüyçü,
Canından beriüçü

Totur oynar boldurgun
Bere bere tolturğun!..
Totur barda can oynar
... kan kaynar.
Cel coluna sak bolsun
El artından cak bolsun

Karan tartsa-tartar bolğun,
Cau tübese-atar bolğun
Tıyğış tursa-çaçar bolğun,
Minga colun açar bolğun!
Can canında sadak ötmez au tıyğın
Caya-caya kenge cayıb sau cıyğın!"

Tercümesi:

"Tengri ona denk olana dost,
Olmayandan uzak!..
İçten bilen,
Gözden gören,
Ayaksız yürüyen,
Canından veren!..

Enerjisini oynar yap,
Vererek vererek doldur!..
Enerji var ise can oynayıcı
... kan kaynayıcı...
Ruzgâr yoluna dikkatli olsun,
Halkı (yeri) arkasından destekçisi olsun
Kara güçler çekerse çeken ol,
Düşman karşılaşırsa yay çeken ol,
Set önünü kaplarsa kaldırıcı ol,
Buna yolunu açıcısı ol!
Etrafına yay kurşunu geçmez set koy
Geniş alanlara yayıp da sağ salim döndür!"

Bu metinde "Tengri tenge teng, teng bolmağanga keng" cümleler ilginç bir anlam içermekte: Burada Tengri'nin onu tanımayan-dan "uzaklaştığı" tanıyana ise "dost" olduğu belirtilmekte, bu da yaratıcının insana seçim hakkını verdiğini, onu kabul etmeyene de ilgi duymadığını göstermektedir.

Nart Mitolojisi'nde Tengri hiçbir yaratığını cezalandırmıyor, onu istemeyenleri kendi inancı ve haline bırakarak çekiliyor. Eğer Tanrı'dan "uzak" olmasından ötürü birisi ızdırap çekmekteyse, sorumlusu da kendisi olmaktadır. Bu fikrin eski kültür ürününde bulunması, Türk halkının özgür ruhluluğunun kaynağını düşündürmektedir. Tanrı, her insana özgür irade tanımakta ve hiçbir cezayla tehdit etmemekte. Sevgi ve ahlakla bitişik yaratıklarıyla bağlı Tengri, bu özellikleri ihmal edenlerden "uzak" kalmakta ve "canından bölerek" ona tapanlara destek olmaktadır.

Din, inanç, halkın manevi gelişiminin yönünü ayarlayan bir düşünce ürünüdür. İnançlar, korkutan, alçaltan ve yükselten olarak bilinir.

Korkutan inanç: Halkın kişiliğini zedeler, milli kompleks yaratır, özgür fikir ve iradenin yolunu keser, evölüsyon ilerlemesini ben-

zer töre ve geleneklerle engeller, halka "doğal depresyon" denilen, yaratıcı iradeden yoksun, bir fatalist (kaderci) kılığı benimsettirir.

Alçaltan inanç: Yaratıcı'nın (putun) önünde, insanı hiç kılar, bağlayıcı törelerle hürriyet ve ruhsal özgürlüğünü kısıtlar, kişisel ve milli kompleks yaratır, kapalı protestodan kaynaklanan "Eğilmiş" kişiliği diğer taraftan ortaya çıkmasını sağlar. Bunlar da geç, erken çarpıştır.

Yükselten inanç: Özgür iradeyi hak bilen inançtır. Öyle bir dinin kapsamındaki halkta bireyin önemi artar, iradesi özgür, düşüncesi yaratıcı olur.

İşte Tengri dini üçüncü inanç kapsamına girmekte, Hun (Türk) halkının milli kişiliğine ne tür bir özellik kattığı, halkın tarihinde okunmaktadır.

Her inanç beraberinde, inançtan kaynaklanan töreleri getirdiği göze alınırsa, inanç meselesi halkın milli kişiliğini oluşturduğu bir gerçek olduğu ortaya çıkar.

Tengrian dini zamanına göre çok önder bir inanç olduğu, Türk boyunun yenilmez ruhunun, yaratıcı düşüncesi ve cesaretinin temeli olduğu inkâr edilemezdir.

Tengri'nin kılığı olmayan bir "totur" oluşu "nefesle" çağrışım uyandırmakta. Çeken, nefes alan yaşar, kendi iradesiyle "nefesini kesen" ızdıraba uğrar. Bu felsefe "Totur Tengri'nin" dünyayı ve evreni yaşatan öz kılmaktadır. Dualarda geçen eski sözler Tengri'nin "nefes" olduğu fikri desteklenircesine sıralanmakta:

"Teyri ongartsın,
Teyri angartsın
Toturdan ülüş atsın!..
(Tengri iyi tarafa çeksin,
Tengri kendine getirsin,
Enerjiden ikram etsin.)

(Ongartsın, eski söz olup, günümüzde pek anlaşılmaz. "Onga barsın" (sağa gitsin) söz kullanılır. "Ongartsın" ise geniş anlam içermekte ve "iyi yöne çeksin" ağırlıklı bir anlam taşımaktadır.

Angartsın, tamamen unutulmuş bir söz olduğundan, folklor kitabında "calbarsın" (bize yalvarsın –ikinci anlamı: acıysin–) sözle değiştirilmişti, anlamı da anlamsız hale gelmişti. Oysa Tengri'yi acındırmaya gerek yok, sevgi ve ahlak mevcutken onunla bağlı olduğunu herkes bilir. Burada "angartsın" sözü "ayıltsın, kendine getirsin" demektir. "Men munga angarıldım", "Bu aythanın meni angarıldı" ("Ben buna kulak diktim", "Bu söylediğin beni odakladı.")

Yoruma göre Tengri'nin bir esinti olduğu görülmekte "kendine getir, enerjinden ver". Öyle de baygın bir can Tengri tuturuyla hayata dönebildiği görülerek, Tengri kılığının oluşmasında "can-nfes" anlayışının fikir körükleyici olduğu dikkat çekmektedir.

Ama nasıl gelişmişse de, Tengri, Tek Yaratıcı fikri, görülmeden her an hücrenle temas eden bir kudret olarak, vicdanı etkin kılan, insanı vicdan sorumluluğunda tutan, bu temelde de halkı genel ahlak anlayışını ayarlayan bir inanç olarak ortaya çıkmıştı.

5. Şifahi Halk Kültürü

Halkın düşünce, yaratıcılık ve yapısal yönündeki seviyesine ayna tutar. Başta sunulan "Yıldız yaratılışı"na ilişkin örnekte, "Dumana" (buluta) insan karakterinin verilmesi, evrenin bütünlüğü ve her varlığın eşitliği anlayışı hariç insanın "Gök'le" (yüksekle) bağlı olduğunu ve ona yakın olmak arzusunu göstermektedir.

Bazı halk kültürlerde düşünce genişliği ufuktaki alanlara, yükseklik anlayışı tepelere çeker. Türk ürünlerinde ise "yüksek" anlayışı "dokuz gök" olmakta, "genişlik" ise zaman uçurumunu, volkanik alanları, yutan kumları çeken gölleri içerir, ejderha (sarıubek), yamyam (emegen) vb. yaratıkların egemen olduğu alanlara uzanır. Öyle de şaşırtıcı bir hayal gücünü gösterir.

Bu "sınırsızlık" anlayışı bilimadamlarını uzun süre meşgul edecek bir anlayış olup, bu konudaki yorumun ilme bırakılması doğru olur, zira Hun halkı (Türk halkı) sanki bir evrensel patlama gibi özünden patlamış, kol kol olup dünyaya kendi manevi özünü taşıyan bir halk olmuştu.

Neydi bu halkın o kadar ağır ve aynı zamanda mutlu kaderini oluşturan güç sorusu hep akıllarda kalacak sorudur. Çünkü Hun halkının yaratıcılığı, maddi anlayışın üstünde oluşturulan manevi değerleri değer olarak sunmakta, sevgi ve ahlakı putlaştırmaktadır.

Dünya'nın Yaratılışı

6. "Duman" ve İnsan...

"Tengri" başlığında "Yıldızlar yaratılışı" kısmından, "Dünya'nın Yaratılışı"na ilişkin metinlere geçerek, buradaki farklı üslubu, kesintili ritmi, özgü bir cümle yapıda ifade edilen halk kültürüne bir göz atalım.

Başta hatırlatıldığı gibi, tüm Nart şifahi kültürü, çocukların kolay sindirebileceği ve mekanik ezberleyeceği bir tarzda yapılandırılmıştı. Ritm ve üslup, çocuğun ilgisini çökertmemek için değiştirilen bir şeydir, şiirsel uzmanlığı yetersizliği değil. Her "ezberi" kültür ürünü eskiden çocuk eğitiminin temeli olduğundan günümüzde de tüm şifahi kültür genç nesillerin düşünce gelişimine ayarlı yapılmıştı. O yüzden "kafiye tutan", bazen güldüren, eğlendiren söz ve cümleler de metine katılmakta. Örneğin;

"Zıbırtıdu cel can-canından ura
Biybolat da tirmen taşını bura"
(Nart Masalları Biybolat)

"Zıbırtıdu" tamamen çocuk sözüdür ve güldürücü bir yarı koşu, yarı yürüyüşü anlatmaktadır. Bu söz, çocuğa olumlu moral vermekte ve "Biybolat'ın" "cel" (rüzgâr) dostu olduğunu, onunla şakalaştığını göstermektedir vb.

Şu anda sunulacak "yerin yaratılışını" anlatan parça da, çocuk anlama özelliğine ayarlı bir kısımdır. Ne yazık ki tam olarak bulunamadı. Toplanan versiyonlarda "yeni dil"in fazla olması, bu eski ürünün seçilmesinin nedeni oldu. Her ailenin eski ürünlere kattığı

yeniliklerin her zaman başarılı olduğu sayılamaz, o yüzden bazı eski kültür ürünleri rengini atmakta, hatta özden değiştirilebilmektedir. Kendi kültürünü bilimsel seviyede okullarına taşıma hakkı olmayan bir halkta öyle kayıplar doğaldır, ama üzücülüğü de bir gerçektir. Parçalanmış Türk halkının kültürü, yaşadığı baskı ne kadar direnilirse direnilsin, zamanın getirdiği yenilikler ve dil evölüsyonuyla yavaş yavaş yok olmaya veya bir başka kılığa bürünmeye mahkûmdur. Bu örneğin tam olarak bulunamaması da o nedendir. Fakat kısım da olsa, eski üslubu ve düşünce tarzını yansıtan bu örnek dikkate sunulmakta;

"... cer alğa cummak edi
Karan bashan tumak edi...
Tura tura dukgul boldu
Dukgulları zıkgıl boldu,
Totur urub titiredi,
Alam çakğa küküredi,
Bişe bişe bişirildi,
Ura ura tüşürüldü
Cayıldı da cayık boldu
Toğuz kökge ayık boldu.

Tüşdü da kalayğa tüşdü?..
Teyri Ögüznü müyüzüne tüşdü...
Teyri anna "cer bol" dedi.
Ol da aythanın etdi...

Türkiye Türkçesinde şöyle bir anlam taşır:
"... yer önce bir yumaktı
doğurmayan, kısır ve sağırdı...
Nice zamanlar geçti de parçalandı
Parçaları bir daha parçalandı,
Enerji ona vurdu da titredi,
Aleme küküredi
Yana pişe pişirildi,

Vurula vurula düşürüldü,
Yayıldı da yatsı oldu
Dokuz Gökün karşısına dikildi
Düşdü de nereye düştü?..
Teyri, Öküz'ün boynuzuna düşdü...
Tengri ona "yer ol" dedi.
O da denileni yaptı...

Bu örnekte de Gök'ün öncülüğü okunduğunun yanı sıra, "boynuzlarına" bu ağırlığı alan Teyri Öküz'ün ismi de geçmektedir. Fedakâr Öküz, öyle de dünyanın ağırlığını üzerine almakta. Eski halkların, Yer'in yuvarlak (küre) olduğunu bilmedikleri bu örnekte göze batmaktadır, "yatsı" ve "boynuzlar üzerine" konduğu tabloyu yansıtmaktadır.

Eski Türk şiir yapı törelerinde, konuyla direkt ilişkisi olmayan, ama çevre durumunu veya genel toplumsal morali yansıtan, öyle de ele alınan konuyu "auralı" (hava kapsamlı) kılan söz ve cümleler mevcuttur. Onların çevrilmesi ve konuya katılabilmesi zor olduğundan, Türkiye Türkçesi'ne ana metinlerdeki kafiye, ritm, üslup, iç düzen ve çevre "havası" gibi özelliklerin yansıtılamaması, ana metindeki derinliğin ve genişliğin anlatılmasını zorlaştırıyor, yine de genel anlamını anlamak mümkündür.

Sunulan metinde şu fikirler ağırlıklı olmaktadır:

Gök'ün önceliği, dünyanın sonra oluştuğu fikri bu kısımda da görülmekte. Öyle de Nart Mitolojisi'nin ilginç özelliği, "gökten yer'e iniş" yapan yaratıcı düşüncedir. O inanç da evrensel bütünlüğü anlayışını yansıtmakta.

Can ve Ruh

Totur, (enerji) canın temeli olduğu da, felsefi ve tıbbi bilgiye dayalı gibi olgun bir fikir olduğunu kimse inkâr edemez. Belki de nefesten, düşünce hareketine başlayan halk, can ve ruh anlamına tesadüfen ulaşmıştı, fakat nasıl ulaşmışsa da, bilimsel açıdan doğru keşfe varmış olmuştur. Ruh-insanı, her canlıyı oluşturan ebediyen

var olan, beyni, hareketi ve kimliğini oluşturan bir varlık, can ise bir enerji esintisinden ibaret olan tanrısal katılımdır ve ölü varlıktan çekilip, tekrar Yaratıcı'ya döner. *Ruh*, Yaratıcı'nın düşünce ve kimliğinden bir parça, *can* ise onun yaratıcı enerjisindendir. "*Can ve Tin*" (Ruh) öyle de Nart Mitolojisi'nde birbiriyle bağlı fakat farklı özden iki Tanrısal temel olarak ortaya çıkmaktadırlar.

"Can çok ese tinden ne hayır?

Tin çok ese candan ne hayır?"

(Can yok ise Tin ne?

Tin yok ise Can ne?)

(Nart Masalları "Dorbun-Magara")

Can'ın ve Ruh'un ayrı olduğu bu Mitoloji'de, tüm Nart şifahi kültüründe göze çarpmakta ve yaratıcı halkın düşünce tarzı ve bilgisine hayranlık uyandırmaktadır.

Son dönemlerdeki tıp ilminin ortaya koyduğu, klinik ölümler sırasında, "kendisinin bedenini yandan gördüğü ve bedensiz haliyle mutlu olduğu" hasta iddialarını temel alan ünlü tıp profesörü *Modi Öldükten Sonra Hayat* kitabında, 20. asrı sarsan araştırmalarıyla, Can'ın ve Ruh'un ayrı varlıklar olduğu fikrini kanıt haline getirmişti. O yüzden Nart Kültürü'nde bu değerli fikre rastlanması önemli bir kültürel ve bilimsel olaydır. Bu da Hun (Türk) soyunu "vahşi" adlandıran "beyinleri" nitelemekte, zira bir gelişimi algılayabilmek için o seviyede olmak gerekmektedir.

Teyri Öküz kılığı, Nart Mitolojisi'nde, Tanrı sevgisinin kaynak göstergesi olmakla birlikte, fedakârlığın, başkaları için kendini feda etmenin örneğidir. Bu kutsallaşmış kılık olabilir "Teyri Adamı" (Tanrı Adamı) töresini ortaya çıkarmıştı. Birçok eski halkta görülen, halkı için hayatını feda ederek, Yaratıcı'ya "elçi giden" töre, Hunlar'da da olmuştu. "Teyri Adamı" günümüzde de tüm Nart-Karacaylı erkeklerin dilinde, ant içme olarak korunmakta. Anlamını artık kimse bilmesede, milli hafızaya kazınmış ve genetiğe işlemiş bu saygı, nesilden nesile geçerek erkek nüfusun dilinde en bozul-

maz, en kutsal ant olarak yaşamaktadır. "Tengri elçisi" ne atalarımız "Teyri Adamı" demiş ve onun ismi üzerine içilen ant, kutsal olmuştu. Günümüzde "yediden yetmiş" her an bu antı duymak mümkündür.

Bu kutsallaşmış kılık ise (Teyri Adamı) Teyri Öküz'den yansıyan, ona saygıdan hareketle törelenen bir milli gelenektir.

Teyri Öküz'ün Mitoloji'de, Yer'i boynuzlarında tuttuğu ve her varlığın yaşamının onun hareketine bağlı olduğu, yaratıcı halkın felsefi düşüncesini manevi değerler alanına çekmekte olup, Hun halkının gelişim yönünü belirlemişti.

Teyri Öküz'ün kılığının yansıması olduğu sanılan "Teyri Adamı" bir şarkıda şöyle belirtilir: Yapısal özelliklerine göre şarkı, uzak geçmişi andırmıyor, fakat burada "Teyri Adamı'nın" nasıl "elçiliğe" yollandığı ve bir bütün olan halkın vatani için ölümcül savaşa kalkma morali görülmektedir. Değeri de güzel yapı ve üslupta değil, o anlamdadır:

"... Koruk tutmaz, kübe tıymaz tögeregim tıng boldu,

Teyri Adamı toğuz kama auzuna kın boldu,

Ay küu desem, tilim barmaz Kök Teyrige tarıgu,

Alğış desem çıdamazlau baurumda bu auruu.

Hey ulanla, tiriligiz üçlü tireü turuğuz

Kanlı caunu şam kabakğa cetginçingeuğuz.

Caya tartar- at beline!.. Cayak tartar- kebinge,

Curt bolmazda ne caşau bar da turuğuz tebinge!

Tercümesi:

"Kalkanın durduramayacağı, zırhın çeviremeyeceği etrafı bir sessizlik kapladı,

Tanrı Adamı dokuz kılıça kın oldu.

Oy feryad etsem de etmeye... dilim dönmüyor

Gök Tanrısı'na sitem etmeye!..

Oy şarkı dersem de dayanılmaz bir uluma var göğsümde!..

Hey oğlanlar, ayaklanın, üçten direk olunuz,

Kanlı düşmanı şanlı girişe ulaştırmadan vurunuz!

Yay tutan at beline!.. Yanağı sarılı kefene
Yurdun olmadıkça ne hayat var ki, kalkın kutsal savaşa."

Öyle de Teyri Öküz'ün ebedi kutsal görevi, insanda da aynı can fedalığını uyandırmakta olup, "Teyri Adamı" "elçi gönderme" töresi ortaya çıkmıştı denilebilir.

Teyri (Dünyadan Sorumlu Üstün Teyri)

Nart Mitolojisi'nde "Teyri", Tengri'nin dünya için yarattığı görülmeyen enerjik varlıktır. "Teyri" Yarım Teyrileri yönetir, insanın dünya alanında yaşamaya alışmasından, tüm yer üstü ve altı varlıklardan da sorumlu olur. Başta sıralanan Yarım Teyriler ve yardımcılar, hepsi onun emrinde hareket eder. Eskiden "Tengri" putu, (tapınağı) giderek küçülen dokuz halkanın üst üste konduğu ve ucunda göğe doğru üç uzantısıyla yapılmıştı. (Bilgi, Kızıl Oktyabr köyünde Çotçalanlı Muhammat'tan 60'lı yıllarda alınmıştı. İsmail Semenov'un Arşivi), "Teyri" tapınağı (putu) ise göğe hücum eden, başı giderek inceleyen ve küçük kuleyi andıran, ağaç, taş, metalden yapılmıştı. "Tengri" putu, Nart kadınlarının nakış işlemelerinde hâlâ yaşamakta da olsa (çille cauluknu sırt körünnen canı), artık unutulmuş sayılır, ama "Teyri" eserleri hem maddi, hem manevi kültürde anılmaktadır. ("Tengri" yerine şifahi kültürde "Teyri" denilebiliyor. O yüzden mitoloji eserlerinde, "Teyri" isminin çok anıldığı, "Tengri"nin unutulduğu veya "Teyri"nin onun yerini aldığı fikri doğurmamalı, zira Nart'lar, "Teyri"nin "Tengri"nin bir enerjik uzantısı, yaratıcısıyla bir bütün olarak algılamakta ve onun Yer'e daha da yakın olduğundan belki de dualarda çoğunlukla "Teyri" ismi geçmektedir. Fakat vurgulanmalı "Tengri" ismi yerine konuşmada (dua, şarkı, dilek) "Teyri" geçebiliyor, tıpkı sunulan yazılarda gibi. Fakat bu "Tengri"nin unutulduğundan değil, "Teyri"nin onunla bir bütün olduğu anlayışındandır.

Dünyanın Tanrısı "Teyri'ye özel hitap eden hiçbir mitoloji ürününün halkta bulunamaması da ondandır. "Tengri", "Teyri"de aynı Yaratıcı'yı tanımlamaktadırlar, "Teyri" yücenin bir parçasıdır.

Yarım Tanrılar'ın (bölgesel Teyri'ler) doğuşu, dünyaya geliş hakkında farklı hikâyeler bol, hatırlatıldığı gibi onlar, aileye göre özelleştirilmektedir. Ama nasıl bir değişim geçirse de, eskilerden gelen bilgiler korunur, yalnız yorum, bazen de metin farklı olabiliyor, ama yarım Teyri'lerin ismi, etki alanı, cinsi, karakteri ve görevi değişmez.

Yarım Teyri'ler hakkında halkta çocuk tekerlemelerden kısa efsane, söyleşilere dek, şakadan yoruma, benzetmeden atasözüne kadar çok deyiş mevcuttur. Hepsini toplayabilmek ömrü aşabilecek bir çalışma olduğundan, sunulan kitaba her yarım teyri hakkında en fazla değer içerikli bir örnek girmektedir. Kısa benzetmeler ve deyişler her gün Nart-Karaçaylılar'da duyulur: "Ağaç Kişi" sitem duyulursa, adresinde dar beyinli, dev adaleli birisinin olduğu anlaşılır. Ağır hakaret sayılmaz, yine de okşayışlı bir deyiş de denilemez. Tabii ki, hakaret etmek iyi bir şey değil, ama yine de Nart halkına bunun için teşekkür edilmeli, zira çok eskilerden günümüze bu putu, gündelik diline sokarak taşımıştı.

"Su başı kesgen Sariubekça alayğa olturğandı da kişiye col bermeydi" (Suyun önünü kesen Ejderha gibi oraya oturmuş ve herkesin önünü kesiyor) lafı Nart-Karaçay'da her gün duymak mümkün. Laf genellikle görevlileri, soy büyüklerini vb. yetkilileri hedef almaktadır. Karaçaylıların konuşma tarzına şaşırmamak mümkün değil, benzetme olmadan basit bir diyalog bile geçmez ve onda da halk kültüründeki kahramanların, lanetlilerin, mitoloji personajların, hatta oyun maskelerinin isimleri geçer. Diyelim ki, "zıkgıl tekeça ol üsüngdegi nedi?" (Zıkgıl Teke oyun maskesi üstü başı toplanmayan görgüsüz giyinen kişiyi tanımlar) (Tüyü kabarmış erkek

keçi gibi şu üstündeki nedir?) Kısaca, "şu üstündeki nedir?" denilmez, halk mutlaka tarihten bir benzetme ona katar. Nedeniyse açıktır; Manevi kültürü koruma yöntemi. Nart-Karaçaylı yaşlıların ziyafetler sırasındaki konuşmalarını dinlerken, bu dahi Türk yönteminin yaratıcıları, atalara minnet duyguları kabarmakta, zira manevi hazinenin sadece yaratıcısı olarak kalmamış, onu unutulmaz kılarak, hergünkü konuşmaya temelli oturtmuştu.

Birkaç konuşma örneği daha sunalım: "Emegen kadın kibik emceklerin boşlab aua-saua bara edi" (Yamyam dişisi gibi memelerini sallayarak düzensiz yürüyüp gidiyordu) eleştirinin adresi şişman, zevksiz, terbiyesiz, çevrede seilmeyen, biraz da geri zekâlı kadın olur. "Emegen" Nart Efsaneleri'ndeki dev. Bu lafın versiyonları her an havada fısıltıyla uçuşur. Elinde örgüyle evin önünde (sokağa bakan taraf) her geçeni gözden geçirerek gününü gün eden ev hanımları, bu tür sivri şakacıklardan hoşlanmaz, eğlenir, tabii ki bir sürü günah da alır. Belki de bu örgü uzmanlarının yaratıcı dilinden korktuğundan, Nart-Karaçaylı kadınlar görgüsüz olmaktan korkar, temiz ve güzel giyinmeden sokağa çıkmaz. Yaş önemli olmuyor, zira her yaş için eğlenceli espriler hazırdır. Genç kızda bir tuhafılık varsa "bu çıçhan tutar kişdikge uşamaydı" (Bu fare yakalayacak kediye benzemiyor, Altyapı anlamı bundan ne gelin, ne anne) diye gülerler, göze batmayan delikanlıyaysa "Eliya kakğan kibik" (Şimşegin çarptığı gibi) diye damga vururlar. Genç kadın çevreye uyum sağlayamadığında, özellikle giysi yönünden, "Silti Hizen" (Oyun maskenin ismi. Anlamı, üstü başı düzensiz, zevksiz vb.) derler. Genç erkek, alışılmış sınırları aşan bir şey yaptıysa, "bu Dolay'dan ne may" (Dolay-besim Teyrisi. Bu Dolay'dan ne bereket!) derler. Yaşlı kadın hoşlarına gitmediyse "çaşlıkda çıırçabba, karklıkda çıçabba (gençlikte düzensiz olan, yaşlılıkta gübre kokar) diye birbirini çimdikleyerek sessiz kahkahaya boğulurlar. Bu arada her geçen onuruna ayağa kalkılır, selama karşı selam verilir. Eldeki örgü de, tıpkı usta dizgicilerin bakmadan tuşlara vurduğu gibi, otomatik el hareketleriyle büyüme devam eder.

Bu yol yanı oturma yerlerinin (Nığış) sahipleri ev hanımlarının kahkahalı eleştirisinden, olgun erkekler de nasibini alır, aslında hiç kimse bu tür eleştirilerden kurtulamaz.

Bunlara kimse küsmez. Neden diyen soru ilginç bir özelliği ortaya çıkarır. Bu kadınlar, genetik seviyede hücreye işleyen bir davranış kültürüyle, eleştiriyle, hakaret arasındaki hassas sınırı geçmemeyi başarabiliyorlar. O yüzden taktıkları lakaplar ve eleştirel deyişleri, şaka seviyede algılanarak kimseyi yaralamamakta.

Bu şakalar, yapısal özellikleriyle her araştırmacı için büyük bir bulgudur, zira her birinde, görüldüğü gibi, tarihten bir kahraman, kültürden bir karakter anılmaktadır.

Bu konuyu geçmeden önce, erkek nüfusuna yönelik oluşturulan, birkaç örneği sunalım:

"Uskubriy kibik o barığa kara!"

(Uskubriy; Rüzgâr Tanrısı'nın eski ismi.

Yeni ismi; Goriy. Rüzgâr vurur gibi.

Şu gidişe bak. Rüzgâr Tanrısı gibi.

Şu yürüyüşe bak. Altyapı anlamı; tepedeğini indirir.)

"Bu çırahtanga ilinir çırakğa uşamaydı."

(Bu meşale altına tutunabilecek meşaleye benzemiyor. Altyapı anlamı; bu kadını mutlu kılacak birisine çekmiyor.)

"Künaşhınga colaşhı!"

(Künaşhı bolsun; erkeklerin kadınlara verdiği selam.)

Colaşhı; "aşhı colğa" sözünün, tersine söylenerek insanı küçümseyen konuşma yöntemi.

Anlamı; "Selamına, güle güle!.."

Altyapı anlamı; selamın da seninle kalsın da çabucak gözünden kay."

"Kırğıy Kuşdan tük alğan..."

(Kırğıy Kuştan tüy çekebilin.

Altyapı anlamı; her bakımdan şahane.

"Kırğıy Kuş", Mitoloji personajı, dev yırtıcı kuş) vb.

Öyle de Nart Türklerin şifahi kültürü, dilden, her günlük davranışlardan kopuk bir yaratıcılık örneği değil, halkın düşünce ve algılayışını vicdan ve ahlak ölçüsünü, özel ve milli kişiliğini durmadan etkileyen bir etkidir. Bazı halkların kültür ürünleri bu açıdan tamamen halktan kopuk olduğundan, orta halka sorulduğunda, milli kültür eserlerindeki kahramanlarını hatırlamakta bile zorlanır, onların ismi bir şey ifade etmez. Bu çok önemli bir emare olup, halkın yarattığı sanılan eserlerin o millete yabancı olduğunun göstergesidir. Zira halk yalanı sindirmez, özden olmayan hiçbir manevi varlığı, töreyle hayatına sokmaz. Yaratan halkın manevi kültürü ise, maddi kültürüne temelli yansıdığıyla birlikte her günlük davranışlara da temelli oturmuştur. Şu anda Nart Kültürü eserlerini benimseyip, "Satan Ay'ı", Sataney, "Sos'Uruk'u", Sosruko yapıp, onları Türk Kültürü'nden koparmaya çalışan bir Kafkas halkı (Çerkes, Adıg, Kabartay) ne "Nart"ın ne "Satan Ay"ın ne de "Sos'Uruk'un" anlamını anlayabilmekte, onların kocaman Türk Kültürüyle nasıl bir yapısal, anlamsal, stilistik bağları olduğunu bilmemektedir. Nart-Karaçaylıların, 1941'de Orta Asya'ya sürgüne gönderildiği zaman sahiplenilen bu eser, o genç halka tamamen yabancı olmaya devam etmektedir. Nart Efsaneler'deki ve Mitoloji'deki isimler, eski Türk tarzında anlam içermektedir. "Satan' Ay", "Etrafına nur yayan dolu ay". Örnek: "Satan Ariü", havalı, etrafı etkileyen güzellik vb.

"Sos'Uruk", Granit Parçası. Örnek: "Sos Urukdan, keşene, mermer taşdan töşeme."

"Emegen" Emerek beslenen.

"Nart" En üst. Çatı. Örnek: "Nart tohalanır, ocak ocalanır."

Öyle de, yaratan halkın kültürü rafta tozlanmaya mahkûm değil, onun her günlük hayatının bir parçasıdır. Nart Karaçaylılar'daki yansıma ise örnek sayılabilir, zira dilin, geleneklerin, davranışların temelinde bulunmaktadır.

Teyri'nin (Dünya Teyrisi, Güneş Teyrisi) ismi, her Nart için kundan başlar. Tüm "kundak şarkıları"nda (beşik cırla) "Ullu Teyri"nin (Tengri) ismi geçmektedir. Onun yanı sıra eski gelenekler de anılmaktadır. Çok ilginç ki, günümüzdeki anneler bile, zamanın gerektirdiği değer ve ihtiyaçları, "beşik şarkısına" katmaz. Diyelim ki bir anne kundakta çocuğuna "benim oğlum mühendis veya başbakan olsun vb" diyerek şarkı söylerse, resmen alay konusu olup, halka taşınıverir. Ama "benim Nart'ım zalimleri diz koyacak dev olur vb." geçmişe hitap eden metin kullanırsa, övgü kazanır ve örnek olur. Çünkü, çocuğunu halkın geçmişi hakkında bilgili kılmak, halkına saygı duymanın göstergesidir. Nart-Karaçaylıların, bu milli değerlerine tutunma özelliğine şaşırılmamak mümkün değil. Onca baskı ve zulüm içeren tarihi süresince, "Ruslaştırmaya" katlanmadan, her tür karalamalara rağmen, Rusya tarihindeki Türkler'e "vahşi", "korkak" gibi sözleri gülüp geçerek, yazanlara da "da könçeksizden andan onglu söz mü çıkarık edi?" (pantolonsuzdan ondan başka ne beklenir ki?) diye espri yaparak, nesillerine eski şanlı tarihini sindirmeye devam etmektedir. Bunun için de özel okullar lazım değil, her anne ve baba ailede öğretmendir, öyle de toplumsal hayata katılmış her yetişkin, neyin ne, kimin kim olduğunu bilir.

Tabii, bazı olumsuzluklar, Sosyalist Devrim sırasında Nart-Karaçaylılara yazılmış, köle kitlesi tarafından yaratılmakta, zira başka halklardan kopma ve Nartlara katılıp kalma kısımlar olup, gelenek, göreneklerden yoksundur ve art niyetli halka karşı kullanılmak için elverişlidir. Ne yazık ki, sosyalist "eşitliğinin" meyveleri günümüzde eski efsaneleri özünden etme, benimseme, toprak sahipliğine soyunma, halkı karalama gibi örneklerde görülmektedir.

Ama asıl soyların oluşturduğu Hun temel, yine de yaşamakta ve bu Mitoloji'nin (diğer eserlerin de) korunduğuyla art niyetlilere meydan okumaktadır.

Altmışlı yıllardan ezberde kala kalan, Bağatır'lanı, Larisa'dan duyulmuş (TMİFİS Kültür Sanat Teşkilatı Ekspedisyonu 1993) bir

"kundak şarkısını" (beşik cır) sunalım ve oradaki uzak geçmişe hitap eden özellikleri gözden geçirelim;

"Bellâu, bellâu, bellâu, bellâu böleyim
Can balanı ullu bolub köreyim.

Nart balanı ullu bolub köreyim
Ullu bolub amanatha bereyim

Meni balam batırlağa teng bolsun
Kayğı, palah can baladan keng bolsun

Tang Teyriden nür cayıla tuu bolsun,
Anga cauluk eter barı kuu bolsun

Bellâu, bellâu, bellâu, bellâu böleyim
Milletine tireü bolub köreyim"

Çocuk beşikte sallanarak uyuyuncaya kadar "beşik cır" devam eder. O yüzden tümünü getirmek doğru olmaz, zira şarkıyı uzatmak zorunda kalan anneler, artık kendi yaratıcılığını kullanmaktadır. Ama her "beşik cır'ın" başlangıcı gelenekseldir, o yüzden burada birkaç cümleyle sınırlı verilmektedir. Getirilen örnekte; "Kün Teyri", "Tang Teyri", "Amanat" geleneği, "Nart bala", "Batır" (cesur) ve "Milletine yararlı olma" (Milletine tireü bolub) gibi çok eski zamanlara çeken sözler ortaya çıkmaktadırlar. İki yaşına gelmiş çocuk bunları sormaya başlar ve anne baba da, kendi büyüklerinden öğrendiğini çocuğuna öğretir. Öyle de milli değerler çocuğa sinmeye başlar.

(Burada kan sesine ilişkin bir olayı hatırlatmak, Nart-Karaçaylılarda tarihi bilgilerin nasıl bir erken yaşta sindirildiğinin göstergesi olabilir. (1994'te, Karaçay Devlet Tiyatrosu artistleri, "Karaçaylı At" cinsi ünlü atları yetiştiren hayvancılık bilim merkezi Konzavod köyüne davetliydi. Karşılama sırasında ziyafete bir mola verilerek yaratıcı topluluk, asıl atların bulunduğu dama da-

vet edildi. Zülfiye Zagaştokova isimli şarkıcının kucağında yeni konuşmaya başlayan erkek çocuğu vardı [Artur]. Dört cinsi temsil eden gri, gri-beyaz, kırmızıya çalan kahverengi ve kar beyazı atlar, hepsini etkilemişken, çocuk bir atın boynuna yapışıp, dili zor dönerken "Ben Nartım" diye çığlık atmaya başladı ve onunla da kalmayıp, ata bindirin ısrarını ağlamasıyla güçlendirip, uzman atçının kollarında atın sırtına oturup, etrafa neşe saçtı. Attan zorla koparılan Artur'un, Nart olma hevesini ve gözyaşını yatıştırma-ya çalışan annesi, atlara tekrar döneceğimizi söylüyordu. Topluluk ise, bu olayın atalar Hunların ruhunu yaşadığının bir göstergesi olarak algılayıp, gururlu ve düşünceliydi. O atlara öyle yaklaşabilmek biraz zor, onların özel huyu, kocaman boyu ve yakınlığa karşı tutumu vardır. Yetişkinler bile yanağı okşamakla yetinip pek yaklaşımdan çekinmişken, hayatında ilk defa gördüğü ata, şehir çocuğunun öyle bir bağlılık gösterdiği, kan sesi hariç bir şeyle açıklanamaz gibiydi.)

İşte tarihin nesillere geçmesinin bir tek örneği. Bunlar ise sayısızdır.

Kundak şarkısının tercümesi şöyle okunur:

Bellâu, Bellâu, Bellâu, Bellâu sarayım
Can bebeğin büyüdüğüne tanık olayım
Nart oğlumun yetişkin olup göreyim
Yetişkin olup "amanata" (emanete) göndereyim.

Benim yavrum cesurlara denk olsun,
Her türlü bela onun başından uzak, geri olsun,

Sabah Teyrisi'nden (Güneş Tanrısı'ndan) nur yayılarak kudretli ve çekici olsun

Ona düşman olacaklar ortadan yok olsun

Bellâu, Bellâu, Bellâu, Bellâu sarayım,
Milletine dayanır güç olduğuna tanık olayım."

("Amanat" [emanet] çok eski töredir ve erkek çocuğu eğitim ve yetiştirme için bir akraba veya dosta göndermekten ibarettir. Annenin yanında şımarıp gereken eğitim ve terbiye alamaz düşüncesinden kaynaklanan bu gelenek, yakın geçmişe dek Nart-Karaçaylılarda korunmuştu. Devlet, devlete, dostluğun işareti olarak bu amaçla veliaht prenslerini yolladığı da, Türk "amanatından" kök almakta. Rehin olarak dünya tarihinde yorumlanması, bu geleneğin temelini anlayamayan Batı görüşünden kaynaklanmıştır. "Amanat" her iki tarafı da gururlu kılan, güzel dostluk bağları oluşturan, kutsal Hun geleneği olarak bilinmektedir. Çin'de birçok Hun "amanatı" yetiştirmiş, Hunnu'da da Çinliler. Fakat onlara zarar verildiği hakkında sadece bir tek bilgi var: Hân Şanüyun iki oğlu Çin'de öldürülmüşlerdi.)

Görüldüğü gibi Dünya Tanrısı (Üstün Teyri) Yüce Yaratıcı'nın (Tengri'nin) yakındaki temsilcisi olarak Nart Mitolojisi'nde dünya için en önemli put olmakta ve ismi günümüze dek yaşamaktadır.

Dünya Tanrısı tüm Yarım Tanrıları (Teyri'leri) yönetir, onların değeri de üstün Teyri'nin değeri sayılır. Zira Teyri olmadan onlar hareket edemez inancı halkta mevcut olduğu için, Yarım Tanrılar tanımlamasına geçelim.

Yarım Tanrılar (Teyriler)

Ağaç Kişi

Bu konuya, çocukluğunda herkesin duyduğu versiyonlardan birisi, Rusya Karaçay Çerkes Cumhuriyeti, Kobu Baş köyünde Boyunsuzları Gezam'dan alınan versiyonla girelim:

"Ağaç kişi cegetde baş bolğanlı, köb keçe-tang tang da keçe bolğandı;

Zaman kobar suüça, sarka-ağa, ura-cığa, ala-elte turğandı.

Ağaç Kişini kıl tüğüne betin alır kırau-kırau çal kakğandı,

Cangız közü cılamırsar matallı bolub muthuz au tarthandı.

Bir kün taunu tüznü aulay, taş-buş kıra da çaynay canından toyğandı,

Küküreb, çartlab sos kayalanı cumduruğu bla oyğandı,

Tau citileni çımırta sındırır bir sildem bla kırğandı,

Tuu terekleni alısın kibik barmakları bla culkğandı

Bu tebiü bla da, anna boysungan canuarlağa korkuu salgandı.

Korkğandan birer kuuşha kısılgan canuarlağa çekirgendi,

Allına kalgenni auzuna ata da amankarın aurlanıb kekirgendi.

Hop deb urub altıbarmaq ayağı bla cerni tebrendirgendi,

Cerni tuthan Ögüzge da, "başingı tüz tut" deb küküregendi.

Alay bla cerge kökge sıynmaz köten etgendi,

Kıra-cıra Ullu Tengrige, toğuz kökge temirçilegendi

Başlağandı deyse Tengriye Tengri demey,

Teyriden kelgen bir aklını da başına iymey.

Hımıl tarthan cangız, közün bir tırnağı bla kıra da calay,

Çegetde baş boluu manga azdı-değendi kolların canıulay,

"Mendeği küç bla Tengri manga ne istem" deb gürüldeğendi,

Boynun burub, toğuz kökge öt kusub temirçilegendi,

"Teyrimise, nese, çık tartısayık, atısayık, sildeşeyik degendi

Katlanıb-büklenib, bögülüb-tüzelib küçün körgüztgendi.

Teyri anga cuab etmey köb saklathandı

Sora cerge, tauğa, suuğa oğarı cel kakdırğandı,

Köklege da kara-kara bulut cıyıp açıtartar Eliyanı çakdırğandı,

Oğarı cel bla urğu cangurnu boşlab deünü tarbuunga tıyğandı,

Suunu kobarıb canuarın kesin da bir ayırmkanga cıyğandı.

Ağaç Kişi Eliyağa uzala da cetalmayın onğsuz bolğandı,

Hımıl közü, boran urğan, urğu cangurdan tolğandı,

Eliyanı sermeyme dey da, uzala-uzala tügün üyütgendi,

Oğarı celni tutub tıyama deb bata-koba sürgendi,

Cangurnu cutama deb auzun oğarı açıb simsiregendi,

Su Anası da anı körüb anga tolkun-tolkun külgendi

Teyrini sermeşge çakırğan senmiedin degendi,

Cırgı tolkun kobarıb, ırhı kusub Ağaç Kişini üsüne tökgendi.
Keçe tang bola, tang-keçe bola zaman kete-kete ketgendi,
Ağaç Kişi akıl oyum eter halğa cetgendi
Kötenli deünü menme degen köküreği uak-uak suuğandı
Teyri bla atışu, tartışu taukelligi da andan sora kuruğandı
Menden güçlü köreem-deb, tabın salıb Teyrige tabıngandı.

Manası:

Ulluğa ullu söleşgen ullu ayıb alır,
Ağaç Kişiça bedişge batıb, uyalıb kalır"

Tercümesi:

"Ağaç Kişinin" ormanda baş olduğundan bu yana çok gece sabaha, sabah da geceye dönüşmüştü, zaman su gibi akarak, vurarak, yıkarak, götürerek geçmişti.

Ağaç Kişinin kıl tüyüne renksiz kılan çığ gibi ak serilmişti,
Tek gözü de yaş akıtır gibi olup, renksiz örtüyü üzerine çekmişti.
Bir gün dağı, ovayı gezerek, taşları çiğneyerek, kırıp eğlenerek hayatından bıkmış olup,

gürültülep, patlayıp granit kayaları bir vuruşuyla kırıp,

Dağ tepeleri, tıpkı küçük ağaç gibi koparıp,

Kudretli orman ağaçlarını bir yabani otu çeker gibi çekip,

Onun el altında bulunan orman canavarları haliyle korkutmuştu,

Delik deşiğe sığınmış ürkek canlıları sarsmıştı

Önüne geleni pis boğazına sokarak, midesi dolup taşmıştı.

Sonra altı parmaklı ayağıyla Yer'e vurup sallamıştı,

Yer'i tutan Öküz'ü de "başını sıkı tut" diye azarlamıştı.

Yer'e, Gök'e sığmaz bir kibiriye dönüşmüştü

Etrafı altüst edip, dokuz göke, Tengri'ye tehditler göndermişti.

Kibirli, Tengri'ye Tengri demiyor,

Tengri'den gelen bir aydın fikri kafasına dikmiyor,

Beyaz hımlı kaplı tek gözünü kir tırnağı ile çitileye de yalayarak,

Ormana hakim olmak benim için çok az diye karar almıştı,

Benim gücümle Tengri bana otorite olamaz diye Gök'e bağırmıştı.

"Tengri misin, nesen, çık karşıma tartışalım, vuruşalım demişti,
Katlanıp, eğilip, bükülüp, direk durup, gücünü kuvvetini sergilemişti.

Tengri ona cevap vermeden çok bekletmişti

Sonra yere, dağa, suya kuzey soğuk rüzgârını göndermişti,

Göklerde de kara kara bulutları toplamıştı

Eliya'nın şimşeklerini de çakar çaktırmıştı,

Kuzey rüzgârıyla birlikte soğuk sel yağmurunu da başına yollamıştı,

Etrafı göl yapıp onu, canavarları da bir adacığa almıştı.

Ağaç Kişi, Eliya'ya uzanıyor da ulaşamıyordu,

Her uzandığında da tüyleri yakılıyordu,

Kuzey rüzgârını yakalamak isteğiyle uğraşlarından güçsüzleşiyordu,

Yağmuru yutup sindereyim diye kuzeye ağzını açıp selleri yutuyordu

Bunları gören Su Anası da buna dalga dalga gülüyordu

Yıkıcı dalgalı kabaran suları kibirliye yolluyordu,

Tengri'ye düello teklif eden sen miydin diye gülerek soruyordu...

Gece sabaha dönüş de, sabah da gece olarak

Zaman aka aka akar olmuştu,

Ağaç Kişi de artık doğru düşünecek hale gelmişti,

Kibiri, Tengri rakipliği o zamandan sonra yok olmuştu

Benden güçlüsün diye, tapınak koyup Tengri'ye tapmıştı.

Anlamı: Büyüğe, büyük konuşan büyük ayıp eder Ağaç Kişi gibi rezil olup, utanıp kalır."

(Bu örnek Gezam Hanımefendi'den duyulduğu gibi yazılmış olup, bazı eksiklikleri de mevcuttur, fakat saygıdeğer kadının aramızdan ayrılması nedeniyle, bazı ritmik ve kafiye bozukluklarına dokunulmadan, tam olduğu gibi kitaba taşınmıştır.)

Sunulan örnekte "Ağaç Kişi'nin" eski putlardan olduğu açıkça görülmektedir. Bu kılığın ilginç yanı da, Ağaç Kişi'nin egemenlik için ölesiye savaşmadığı, mantıklı kararlar kendinden üstünü kabul etmesidir. Halkın kimliğinde bu özellik her zaman gözlenmekte, "oyalmaz hunanğa öşün salma" (Yıkamayacağın duvara göğsünü vurma) atasözü de bu özelliğe ayna tutmaktadır.

Öyle de halk, eski putlarını Tengri'nin yeni kudretiyle karşılaştırarak kabul ettirerek, halkın Tek Yaratıcı anlayışına hâlâ tutunamayan kısmına görsel mesaj vermektedir.

Nart Mitolojisi'nde Ağaç Kişi'nin kılığı üzerinden fiziki kudret ve mantıki kuvvetin farkı gösterilmekte ve mantık gücünün her tür kuvveti yıkacak kadar üstün olduğu fikri öne sürülmektedir. Bu özellik diğer mitoloji örneklerine nazaran, Nart Mitolojisi'ni daha da olgun bir yapıda ortaya koymaktadır. Nedir bu fark? Birçok ünlü halkın şifahi kültüründe, güç gücüne vurularak kötülük ortadan kaldırılmakta, Nart Kültürü'nde ise siyah güç mantıkla, ahlakla yüzleşmekte, yanlış yolda olduğunu kabul etmekte veya reddetmektedir. Kötülük kanlıca cezalandırılmıyor, ona seçim hakkı verilerek bekletiliyor. Bu özellik yüksek ahlaki değerlere hitap ettiğiyse, Nart Mitolojisi'ni özel kılmaktadır. Küfürcü Ağaç Kişi, kibirle Tengri'ye hakaret yağdırsa da, Tengri, onu cezalandırmıyor, sadece onun anlayabileceği biçimde (fiziki güç) kendi imkânlarını gösteriyor ve ona kendi alemini kabul ettiriyor. Bu ise yaratıcı halkı dahi olarak nitelemeye imkân verecek kadar gelişmiş, üstün bir olaydır. Cezalandırmayan, ikna eden Tanrı günahkâr halkın fikir ürünü olabilmesi imkânsızdı, zira ahlaksızlığın mevcudiyeti, Tengri'nin daha da sert olmasını mutlaka gerektirirdi. Öyleyse, Tanrı vergisi bir yetenekle bu seviyeye çıkabilen bir halk, kendi kişiliğinin bir yansıması olan, fedakâr, sevgi dolu, Yüce Tengrisini yaratmıştı fikri, sağlam düşünceye aykırı gelmez.

Getirilen metinde en çirkin, en kabul edilemez özellik olarak, büyüğe saygısızlık gösterilmektedir, bu da dünya tarihince bilinen, yaşlıları üstün konumda tutan Hun kanununa işaret etmektedir.

"Yaşlıya hakaret" ağır ceza içermiş ve "Hun şerefine leke sürmek" suçluyla aynı ağırlıkta olmuştur. Kibir ve yetersiz terbiyeden kaynaklanan otorite inkârı, Ağaç Kişi'nin kılığında hafızaya kazınacak sevimsiz bir biçimde gösterilmiş olup, halkın dikkatini bu özelliğe çekmişti. Bunun yansımaları tüm Nart kültüründe gözlenmektedir. Nartlar'da kibir, yetersiz bilgiden, yetersiz kişilikten hareket ederek, az değerini tam bilecek kadar hasarlı, mantıklı olan bir kişide oluşan "yücelik kompleksinden" meydana gelir. "Kibiri görürken aklı sorma" ("Köten körsen baş sorma" "kibir görsen kafayı sorma") atasözünü Türk halkı boşa söylememiş, kibirle aklın yan yana bulunabilmesi imkânsızdır, zira aklı olan kişinin kibiri olamaz. Kibirin ön belirtisi kendini övmek, kendi hakkında maşallah diyerek konuşmak olduğu çoktandır bellidir. O yüzden Nart-Karaçaylılar'da çok ayıp sayılan bu özellik, Ağaç Kişi'nin ağzından, her çocuğun mutlaka duyacağı metinde, ortaya çıkarılmıştı. "Kesin mahdağan-kerekli" (kendini öven-gerizekâli) atasözü de yetişkinlere gündelik hatıradır. Kibir, sevimsiz olduğuyla kalmayıp, insanın gelişimini engelleyen, varolan düşük seviyede durduran bir özelliktir, o yüzden yaratıcı Nartlar, buna tahammül edememiş olabilir ve onu putun üstünden halkın belleğine taşımıştı.

Metinde başta değinildiği gibi, fikrin (aklın) üstünlüğü, kara gücün (maddi) ikinci planda olduğu ortaya koyulduğu, idealist felsefeyi hatırlatmakta. Gerçekten de Nart Mitolojisi'ndeki bu fikirden etkilenmemek mümkün değildir. Zira, hayvancılıkla uğraşan göçebe bir halkın, fikrin önceliğini öne sürmesi, neredeyse imkansız sayılabilecek bir felsefi düşüncedir. Bu fikrin yaratılışa uzandığı da göze alınırsa, günümüzde bile etkisini kaybetmeyen ilginç manevi değerler ortaya çıkmaktadır. Nart-Karaçaylıların Uçkulan dağ boğazında, "Nart Karaçaylıların kadau taşı" denilen bir siyah madde bulunmaktadır. Efsaneye göre o madde, Tengri tarafından dokuz gökten, sevdiği Nart halkına gönderilmişti. İlimcilerin araştırmaları sonucu, "kadau taş'ın" bir uzay maddesi olduğu, kimyasal özünün yer mad-

delerinden farklı oluşu ortaya konulmuştu. Onun yaşı da MÖ 10-5. asırlar arası olarak belirlenmektedir. "Biynöger" efsanesinin doğuşu da MÖ 1. binyılın sonu civarında olduğu sanıldığına göre, Apsatiya "Üç ayaklı Ak Maral kızın doğması" halkın hayatında bir dönüm nokta yaşandığının kanıtıdır. Av putu Apsatı, eski mitolojiden Tengrian mitolojisine katılmış ve Yarım Tanrı haline gelmiş de olsa, artık onun otoritesini bir yerde görülmeyen, bilinmeyen üç ayaklı Ulay güçlendirmektedir. Bir düşünce sarsıntısı yaşamayan bir halk, üç ayaklı kızın kılığını oluşturmazdı. Belki de "Karaçay'ın kadau taşı" (Karaçay'ın koruyucu taşı) Yer'e düşüşüyle etkilenmiş, halkta bu uzaysal mitolojik personajın kılığı yaratılmıştı.

Nart Mitolojisi, bir dönemin ürünü değildir. Onu incelerken ilkelikten olgunluğa kadar ilerleme sürecindeki düşünce gelişimi personajlarla temsil edilmektedir. "Ağaç Kişi'den", "Üç ayaklı Ak Maral'a" kadar oluşturulmuş basamaklar, derin felsefi anlayışının ve çok yüzlü görsel, görülmeyen evrensel yaşamının kabulü olarak okunmaktadır. Tek gözlü dev, görülmeyen enerjik Teyriler, "Totur Tanrı", sadece su ve rüzgârdan ibaret Su Öre, gözle görülemeyen varlıkların temsilcileri Çaçlı, Almastı, Ataytmaz, uzaydan gelmiş-çesine hiçbir Yer yaratığına benzemeyen Üç ayaklı Ak Maral-Ulay; bunlar hepsi çok yüzlü ve eşit özlü bileşik evrensel hayatının temsilcileri olup, şok edici bir tarzda mitolojide boy göstererek halkı, dünya büyük evrenin bir parçası olduğu, insanın da diğer yaratıklarla eşit bir yaratık olduğu fikrine alıştırmaktadır. Nart Mitolojisi, sadece düşünce ilerlemesiyle değil, ruhbilimine yaklaşan, tüm yaratıklara karşı (tipi, özü, görünüşü ne olursa olsun) eşit bir davranışta halka terbiye veren, onu her an karşılaşılabileceği türlerle tanıştıran, aynı zamanda onları insan gibi konuşturarak, anlaşılır kılan değerli bir eserdir. O yüzden devamlı gelişmiş, hızla yeni coğrafi alanlara yayılan Hun boylarının yeni ortama adapte olmasına yardımcı olarak, bilinmeyen varlıklar ve yaratıklar karşısında soğukkanlı olabilmesini sağlamıştı.

Nart Mitolojisi'nin içinde, "İç Asya" dönemlerinde gözlenmeyen tek gözlü, altı parmaklı dev, Kırğıy Kuş, Sariubek'in bulunması, kendisini "Lana" soyundan bilen Hun-Karaçaylılar'ın, o topraklardan Küçük Göç döneminde veya daha erken Sibiry'a'dan ilerlemeye devam eden bir Hun kısmı olarak düşündürebilir, zira manevi kültüründe, tamamen Türk dilli ve özlü yaratılmış eserlerinde, İskit kültürü esintisini taşıyan Kırğıy Kuş bulunmaktadır. Eğer Nart Efsaneleri'ndeki dev "Emegen" tamamen eski İç Asya adresini koruyorsa, Kırğıy Kuş, artık Batı tarafı daha fazla andırmakta, iki yüzlülüğü, kışkırtıcı alışkanlıkları, birisinin avını güç harcamadan yeme, Sariubek'le işbirliği yapma vb. özellikler, onu İç Asya'daki Sariubek'le karanlık işlerde ortak kılmakta. Metinlerde bu ortaklık okunmaktadır: "Biri havada, birisi karada" insanlığa karşı bu kara güçler işbirliği yapmakta ve onları da birbiriyle çarpışma noktasına getirerek, insan aklı kazanmaktadır.

Aslında Nart Kültürü, dünyayı kavrama yolunda değil, evreni tanıma yolunda ilerleyen, fikrin sadece genişlemesine değil, derinlemesine yönelik bir kültürdür. Geniş coğrafi alanlar, bilinmeyen yaratıklar, kaynar çeker göller, kaplayıcı kum alanlar ve çekici bataklıklar, bu kültürde bir iç bağı ve bütünlüğü içererek, onlarla başa çıkabilmenin yolu mantık, akıl bilim alanında olduğunu vurgulamaktadır. "Ağaç Kişi'nin Eliya'nı yakalamak isteğiyle ellerini yaktığı, rüzgârı yakalamak hevesiyle dağı, suyu atlattığı, yağmuru yutup bitirme fikriyle ağzını açtığı, hepsi... bunlar bilgisizliği, doğa bütünlüğünde kendi imkânlarını belirleyemeyen birisini gülünç konumda gösteren, onun gibi olmanın ızdıraba uğrama olduğu düşüncesini içeren bir fikri taşımakta, öyle de "Bilim ve Akıl her tür kudretten üstün güç olduğu, bu kudretin de Tengri tarafından insana verildiği" ileri sürülmektedir.

Bu tür kültürle dünyada çok halk boy gösteremez, ancak bir kaç tanınmış eski halk Nart Kültürü'ne denk kültürüyle anılabilir. Hunların anlaşılabilmesi de bu nedenden kaynaklanmıştır. Zira, bir in-

sanı meydan ortasında yavaş ateşe verip, onun kıvrandığını çoluk çocukla izleyip zevk alabilen gelişmemiş vahşi bir ruh, Hun ruhunu (Bilim, Ahlak, Akıl) kavrayabilmesi mümkün değildi. Nart-Türk kültürü bazı halklar tarafından günümüzde de kavranamaz. Zira, onlar halk olarak "çocuk yaşındadır".

Dünya'dan "beyinleri satın alıp" teknolojik harikalar üretip, onun temelinde kendini dünyaya kabul ettirebilmek kısa zaman içerisinde mümkündür. Fakat kısa zamanda manevi varlık üretebilmek imkânsızdır. Manevi varlık, uzun bir tarihi ve birlikte olgunlaşmış bir milli "yaşı" gerektirir. Manevi kültür derken, onu halkın hayatına pek yansımayan bir kütüphane ürünü olarak değerlendirenler, bu kavramın özünü bilmekten yoksundur. Zira, kültür o zaman kültür oluyor ki, halkın her günlük hayatındaki davranışlarının temeli oluyorsa. Kütüphanelerde, altınla sarılı kapaklar altında, pohpohla yücelik kompleksli "tarihi" hikâyeleri bulunan birçok halk, onların üzerinde kendini yüce kılmak amacıyla, eserler üretip, dünyaya kendini kanıtlamaya çalışmakta da olsalar, halktaki davranış, yaşam, yaratıcılık göstergeleri, töre ve gelenekler, halkın hâlâ genç ve yeni ilerleme yolunda olduğunu gösterir.

Gelişmiş bir halkın manevi seviyesi her günlük hayatına gelenek halinde yansımış kültürüyle tanınır. Eğer halkta vahşi doğayla kıyaslanabilecek davranışlar gözleniyorsa, orada manevi değer, kültürden konuşulamaz. Bu tür halkların da eski halkları anlayabilmesi, onların manevi değerlerini kavrayabilmesi imkansızdır. Zira, ilerleme açısından arada uçurumlar bulunmaktadır. Basit dilde buna "kültür farkı" denilir ve insanlararası davranışların bir ölçüsü olarak kullanılır. Fakat bu söz, asıl milletlerarası davranışlara ayna tutan, kısa ve kesin niteleme veren bir sözdür. "Kültür farkı", geçilmesi imkânsız sınırlarla tanımlanabilecek durumu anlatmakta. Afrika'daki bir yamyam topluluğun, "kadının cinsel organlarını yeme" geleneği o halka göre bir estetik anlayışın göstergesidir. Fakat genel olarak kendi türünün yenmesini ahlaksız bilen bir diğer halk

için, yamyamlığı ve ondan kaynaklanan manevi kültür yansımaları anlayabilmesi imkânsızdır. Bu iki halk, aynı meşhur marka giysileri giysin, şahane, benzer şehirler de oluştursun, hatta uzaya beraber uçsun, onlar manevi kültürün geçilmez sınırlarına sıkışıp kalır ve "kültür farkı" denilen, dahice dile getirilen fark, ortada olmaya devam eder. Zamanla yamyam topluluk bir diğer halkın ahlak anlayışına gelecektir. Fakat o halk, artık yeni gelişim kapılarını açıp, yine de ondan uzaklaşacaktır. Bu çelişki, hem insanlar, hem halklar arası davranışların temelidir ve ortadan kaldırılması da imkânsızdır.

O yüzden Türk milli kişiliği ve kültürü hakkında dünyada bulunan bazı karalamalara, bu bakış açısından bakıldığında, kızgınlığa küsküye yer kalmıyor. Zira halkının temel anlayış tarzında düşüncü fikir üretir. Bir yamyamın anne veya karısını yemesinin ahlaksız olduğunu anlaması ve ona göre fiziksel alışkanlıklarının ayarlanması için binlerce yıl gerekmekte. Yamyamın bakış açısından, kocaman bir besin parçasını törenle yere gömen bir halk, "vahşi" veya "aptal" sayılabilir.

Nart boyu Hunların ölen atı gömdüğü eski töresi, at eti yiyen, kanından da sucuk yapan halklar için anlaşılmazdı. Zira, atı bir dost, bir kutsal varlık olarak algılayan Hun-Karaçaylılar, onu parçalayıp yemeye kıyamazdı. Bu da tam oturmuş ahlaki bir kuralın göstergesidir.

Uzun zor yolculuğa çıkarken, hayvanı yanına alıp onunla uğraşmaktansa, "Bıçok" (boğacık) adlandırdıkları bir "arkadaşı" yanlarına davet edip (o da kaderinden habersiz) yolda onunla beslenebilen bir halk için, "atı gömme" ya da oyunda yaralanan "ayıyı tedavi etme" gibi ahlaki hassasiyetler "vahşi", "barbar" olarak algılanması doğaldır. Zira, onun ahlaki anlayışı ilkel seviyededir.

"Ağaç Kişi" ve üç ayaklı "Ulay" aynı mitoloji içinde barınsalar da, aralarındaki gelişim farkı onları birbirine karşı anlaşılmasız kılmaktadır.

Tengri o yüzden "Ağaç Kişi"ye mantık yoluyla yaklaşıyor, onun anlayacağı biçimde, güçle kendini tanıtıyor.

Hunlar da, kültür ve ahlakın geçmediği yerde, yerlilerin anladığı güçle hareket etmişlerdi.

Aslında insanoğlunun tarihi kanla kaplı ve birçok halk şiddetiyle tarihe geçmişti. Fakat o galipler hakkında, Türkler hakkındaki gibi acayip nitelemeler verilmemişti. Oysa Türkler ne işkence yapmış, ne "Türkleştirmiş" ne de savunmasız halka karşı şiddetiyle bilinmişti. Tarihi boyunca Hunlarda cezaevi veya işkence hücreleri olduğu hakkında tek bir kanıt yoktur. Fakat bu konuda uzmanlaşmış topluluklar, bolca Türkleri "vahşi" ilan etmişlerdi. Bunun da bir nedeni olmalıydı, fark edilememiş veya bilerek dile getirilmemiş bir nedeni. O da, Türk halkının anlaşılabilir, kavranamaz, ulaşılamaz bir manevi özü vardı. Yoksa şiddette Türklere taş çıkartan nice halk günümüzde bile mevcuttur.

Anlaşılmayan her şey ise tuhaf, ürkütücü ve korkutucudur. Türk "vahşiliğinin" altında yatan da budur. Kavrama yetersizliği.

Bir dostunu yolculukta beslenmek amacıyla yanına alabilen, onu kesip yiyip sonra da onu normal gerekçe sayabilen bir halkla, Hun halkı arasında kocaman ulaşılmaz ahlaki alan vardır. Çünkü hiçbir Hun özlü kişinin "dostunu yiyebilmesi" imkânsızdır. Genetiğe işlemiş ahlak, en kötü Türk temsilcisinde bile hareket anında başkaldırır ve kan sesini geçmek imkânsız olur.

İşte Hun halkı bunu çoktandır kavramış ve ayaklı şehirlerinde yaşamaya devam ederek, manevi temeli olmayan her tür ilerlemenin, insanlığı insani çağa ulaştıramayacağını anlayıp, gelişiminde manevi yönü izlemiştir.

Ele alınan Nart Mitolojisi de o manevi temelindeki bir değerli taşıdır.

"Ağaç Kişiler", Tengri'ye meydan okumaya çalışan halklar, ne yazık ki, günümüzde de mevcuttur. Bu kara gücün temsilcisi için

bir gelişmiş ahlak, hiçbir şey ifade etmez. Ama bu, o durum o seviyeyi benimseme anlamına da gelmez, ahlaksızlığın anlayabileceği tarzda karşı gücün mevcudiyetini de gerektirir.

Eliya

ELİYA

Nart elinde adam kalmay cıyılğandı, Eliya,
Halk termiled baş ururğu bir körünçü, Eliya,
Teyri bla kök başında çaşaysa sen, Eliya,
Nartla bla dommay uuğa barasa sen, Eliya,
Nart elinde uruş barad köb zamannı, Eliya,
Atlarıbız arıydıla, ne eteyik, Eliya,
Nartla sadak atadıla tohdamayın, Eliya,
Sadak okla kuyulalla, buz urğanlay, Eliya,
Gebohlari kayaları teşedile, Eliya,
Sırpınları cau başları kesedile, Eliya,
Kök kükürep teyr, eşigi açılır mı, Eliya,
Cau askeri kuş tügölley açılır mı, Eliya,
Nart eline ot salırğa umut bardı, Eliya,
Nartnı halkı kuuğundu, ongu kalmay, Eliya,
Adıl suudan cau keledi bizni taba, Eliya,
Sen bolmayın tıyarbızını biz alanı, Eliya,
Tau başında Nartla kala işleydile, Eliya,
Nart kalala süelelle dıh taunlay, Eliya,
Nartla bugün kazauatha ketgendile, Eliya,
Alanı ua Tişiriula saklaydıla, Eliya,
Nart batırla kazauatdan kaytırlamı, Eliya,
Nart eline tıncılık kelib solurlarmı, Eliya!

Tercümesi:

Nart toprağı insanı toplanmıştır, Eliya,
Halk sabırsızdır sana başvurmak için, Eliya,
Tanrıyla birlikte göklerde yaşıyorsun sen, Eliya,
Nartlarla da bizon avına gidiyorsun sen, Eliya,
Nart yurdunda savaş sürüyor çok zamandır, Eliya,
Atlarımız yorgun düşmüş, ne yapalım, Eliya,
Nartlar yaylar çekiyorlar durmaksızın, Eliya,
Sadak okları dökülüyor dolu yağar gibi, Eliya,
Gebah soyu kayaları döşediler, Eliya,
Kılıçları düşman başını kesediler, Eliya,
Gök gürültülenip Tanrı kapısı açılır mı, Eliya,
Düşman askeri kuş tüyü gibi dağılır mı, Eliya,
Nart yurdunu ateşleme düşünceler var, Eliya,
Nartın halkı sürgün halinde, huzursuzdur, Eliya,
Adıl suudan bizim yönde düşman geliyor, Eliya,
Sen olmadan durdurur muyuz biz onları, Eliya,
Dağ tepelerinde Nartlar kaleler işleyorlar, Eliya,
Nart kaleleri dikiliyorlar Dıh dağı gibi, Eliya,
Nartlar bugün savaşa gitmişler, Eliya,
Onları da kadınlar bekliyor, Eliya,
Nart yiğitler bu savaştan dönerler mi, Eliya,
Nart toprağına huzur gelip dinlenirler mi, Eliya!

Nart Mitolojisi'nde Eliya, Yarım Teyri sayılmakta ve gök hareketlerinden (yağıştan, şimşekten) "sorumlu" bilinmektedir. Bu Teyri hakkında, genellikle çocuklara yönelik çok deyiş vardır. Yapısal anlamda onlar birbirinden farklı da olsa özü aynıdır. Eliya güzel, sivri huylu kız kılığında bir Tengri yaratığıdır. Dünya Teyrisi (Üstün Teyri) emrinde hareket eder. Kızdığı zaman gökle yeri birbirine katar, yağış yağdırır, seller akıtır, Su Anası'nı ayağa kaldırır. Ama ne mutlu nadir kızarmış. Çoğu zaman ise göke uğarmış, su-

samış yere ılık yağmur yollarmış, şimşegini çakıp da insanlara Tengri ışığını (Teyri carık; Teyri eşiği) gösterirmiş. O korkutucu değil, uyarıcı ve yaratıcıdır. Aynı anda "göze, kulağa, hisse ve akla" hitap eder.

Bir örneği gözden geçirelim:
"Şıbıla tayak uruuçandı da,
Köknü çatlatıp çığıuçandı da,
Adam da andan korkuuçandı da...
Ay, aytıuçulağa aytıuçar tiysin
Bizge da Teyri Eliyanı iysin!..
Eliya çokda-caum çok,
Caum bolmasa-bitim çok,
Bitim bolmasa-toyum çok,
Toyum bolmasa-ösüm çok
Ösüm bolmasa-kut bolmaz
Mal üremez, adam tolü tuumaz..."
Bu kısım tam sayılamaz, yine de çocuklara söylendiği için kısaltılmış olabilir.

Türkiye Türkçesi'nde şöyle okunur:

"Şimşek çakarmış da,
Göğü çatlatıp çıkarmış da,
İnsan da ondan korkarmış da!..
Vay konuşanlar durmadan konuşturan bir hastalığı bulsun,
Bizlere ise Tengri Eliya'nı göndersin!
Eliya olmasa yağış yok,
Yağış olmasa büyüme yok,
Büyüme olmasa besin yok,
Besin olmasa gelişim yok,
Gelişim olmasa öz olmaz
Hayvan çoğalmaz, insan nesli tükenir."

Sunulan örnekte Eliya'nın "kızgın" olduğu, ara sıra "çakmağını çaktığı" insanın da ondan "korktuğu" bir taraftan ortaya koyulurken, diğer taraftan onun olmadığı durumda ne tür eksiklikler yaşanabileceği de anlatılmaktadır.

Evrensel bütünlüğü ve her varlığın zincirleme bağlılığı burada ortaya çıkmakta, her şeyin önemli bir görev için Tengri tarafından yaratıldığı fikri ileri sürülmektedir.

İlk bakışta basit görülen bu metin, öyle de derin felsefi düşünce ürünü olarak ortaya çıkmaktadır.

Bundan ve Nart Mitolojisi'ndeki diğer metinlerden şu düşünce yönü açılmaktadır:

Evrende hedefsiz, yararsız, kendiliğinden oluşan bir şey yoktur;

Her varlık Tengri'den ve onun emrinde hareket eder;

Her varlık birbiriyle bağlı ve varolmak için birbirine muhtaçtır;

Evren, farklı varlıkların bütünlüğünden meydana gelen iç çelişkilerin sayesinde, kötü veya iyi enerji üretir, o da yaratılışta Tengri tarafından verilmiş enerjinin yenilenmesini sağlar;

Varlıkların iç çelişkisi olmazsa, her şey yok olur;

Evren, totur (enerji) üzerinde kurulu;

Tengri, toturdur (enerji).

Evrende hedefsiz, yararsız, kendiliğinden oluşan bir şey yok fikri, teoloji felsefesini körükleyerek, bir halkı, varlıklar bütünlüğünün tepesine, Tek Yaratıcı fikrine götürecek kadar aydın bir fikirdir. Bu bilinç ise halkın uzun süren bir tecrübe birikimine, ruhsal olgunluğuna dayanır.

Önce fikir, sonra onun maddi karşılığı, yaratılışta (ve her şeyde) gerçekleştiği, artık felsefi iliminde ağırlıklı olmakta, "kendiliğinden oluşmuş maddi evrenin" savunucuları, gölgeye itilmiş durumda. Zira, ilerlemiş bilim yaratılışının önce fikir olup, sonra maddileştiğini kanıtlamıştır.

Fikir ise, bir enerjidir (totur). Burada Nart Mitolojisi'ndeki "Totur-Tengri" (Enerji Tengri) tanımlamaya şaşırılmamak mümkün de-

ğildir. Yaratıcı halk, bilimsel yolla değil, tecrübe yoluyla bu sırra ulaşmakta ve enerjinin tek yaratıcı olduğunu dinine taşımaktadır.

Mitolojideki anlama göre evrende her varlığın yeri ve görevi önceden belirlenmiş, onun doğrultusunda da maddi kılığına bürünmesi gerçekleşmişti. "Yıldızlar" doğuşuna ilişkin kısa metinde "dokuz gökte" sadece "duman" vardı, bulut değil. Görülecek bir şey değil, sadece bir "duman", sonra o "duman" "avlanmaya" başlıyor öyle de totur kazanıp "dönmeye başlıyor ve ona, dumana" dönüşüyor. "Göbeğinden dönen" bu duman, "kenarlarını koparıp atıyor" ve kenarları da uzun uçuş sonrası ("çok mu uçtu, az mı uçtu...") totur enerji onları yaratılış hedefindeki yerini almaya sürüklüyor. Onlar, yıldızlar oluyor. "Uçuş" sözü de çok ilginçtir: Kanatsız, bedensiz, formsuz duman parçaları nasıl uçabilirdi? Burada, Yaratıcı'nın her varlığın hücrelerine kodladığı içgüdüsel bilgi ortaya çıkmaktadır. Tıpkı suyun bir damlasında o varlığın kimyasal özü okunabildiği gibi, "parça dumanlar" da, koparılış hızıyla önbelirlenen yönde hareket etmektedirler. Basit duman parçaları enerji akışına uğramakta ("pişirildi", "titiredi", "özden sarsıldı") ve sonra yeni enerji taşıyıcılarına dönüşmektedirler. Burada da fikri enerjinin canlandırıcı, yönlendirici, "öz değiştirici" gücü ortaya çıkarak, "Totur-Tengri" anlayışını güçlendirmektedir.

Mitoloji'de iki tip enerjiye rastlanmakta: Kırıcı ve yapıcı. Kırıcı enerji; Kırgıy Kuş, Sariubek ve Almastı'yla, Çaçlı'dan gelmekte, yaratıcı güç ise; Tengri ve Teyrilerden.

Kırıcı güç, Nart Mitolojisi'nde kendi kendini yıkacak bir güç olarak tanımlanmakta. Zira, sadece güce dayalı bir hakimiyet, ahlak eksikliğine tıkanır ve kendi kendini yitirir. (Kırgıy Kuş'la, Sariubek'in ölümcül çatışması). Fakat burada ilginç bir nokta vardır. Kırıcı güç de, ölümü sırasında olumlu enerji kaynağı olmakta ve diğer canlılara onu dağıtmaktadır. Sariubek'le, Kırgıy Kuş birbirini öldürdükten sonra, Sariubek ve Kırgıy Kuş'un bedeni bir dağa dönüşmekte, üstünü bitki kaplamakta, orman yetismekte ve çok tür canlı o dağa sığınarak yaşam enerjisi bulmaktadır. O dağda büyümeye başlayan "ta-

küzük", "murthu", "türtü" ağaçların meyveleri ise, insanları birçok hastalıktan arındıran ilaç kaynağı olmaktadır. Görüldüğü gibi "her varlığın ön hedefle yaratıldığı fikri burada da ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra her kötülüğün cezalanacağı "öz değiştirip" iyiliğe temel olacağı, iyimser bakış da ileri sürülmektedir.

Eliya olayında da bu fikir mevcutken, artık kırıncı gücün direkt insan hayatına olumlu yansıdığı gösterilmektedir: "Eliya olmasa yağış yok". Yağış olmazsa, kuraklığın da beraberinde zincirleme belaları, insan neslinin tükenmesine kadar gidebilecek bir durumu getirebileceği belirtilmektedir. Öyle de mitolojiyi yaratan halkın milli kişiliğine silinmez damgasını vuran önemli özellikleri ortaya koyulmakta. Nelerdir bunlar?

• Kötülüğe karşı dayanıklı olma ve onunla ebediyen savaşmaya hazır olma.

Zira kötülük, iyiliğe ayna tutan bir varlıktır ve ebedidir.

"Kötülük bolmasa iyiliği kim bilirdi" (Amanlık körmegen igilikni tanımaz) atasözü de söyleneni desteklemekte. Bu özellik, milli kişiliğinde giderek artan bir direnci oluşturur. Tarihte Çinliler, Hunların inanılmaz direncini dile getirmiş ve dünyaya eski yazılarından sunmuştu. Yorumu farklı temellere dayansa da, Hun halkında üç temel özelliğin olduğu, Çin tarihi kaynaklarından şöyle yansımakta: "Hunlar, Dinliler'den cesareti, Çinliler'den işi sona erdirmeye direncini, Dunhular'dan da gücü miras almıştı." (Çin Tarihi Kronolojisi.) Öyle de cesaret, direnç ve ruhsal kudret, düşmanı Çin'in tarihinden yansımakta.

Dayanıklılığın, direncin temeli tabii ki Çin'e benzerliğinden oluşmamış. İrade temelli bu özellikler, kişilik denilen manevi birikimden meydana gelir. Manevi birikim ise halkın düşüncesi, fikri, yaratıcılık yönü, kültürüdür. Nartların direnci, belki Çin direncini de içermiş olabilir. Fakat inancındaki, "karanlık gücün edebi olması" fikrin halkta oturduğu, o güzel özelliğin temelidir. Zira, özden olmayan her şey, uzun zaman etkili olamazdı. Çin "benzerliğiyle"

Hunlar, tarihte yaptıklarını yapamazdı. Onları devamlı yenileyen ve direncini arttıran kudrete, ancak içten, özden gelen bir ses, bir inanç kavuştururdu. Bu inanç da "Totur Tanrı" anlayışından, evrende hedefsiz, yararsız, kendiliğinden oluşan hiçbir şeyin olmadığı bilincinden kaynaklanmıştır.

Evrende yararsız olan bir şey yok anlayışı, her yararsız görülen varlığın, hâlâ önemi bilinmeyen bir sırlı varlık olduğu inancını ortaya çıkarmakta, fikri genişliğine ve derinliğine çekmektedir. Öyle de felsefe ilminde bilinen "agnostik" tutum bu inançla tamamen silinmekte. Zira "benim bilemediğim, göremediğim, hissedemediğim varlıklar yok anlamına gelmez" fikri burada ortaya çıkmakta. Beraberinde de, değeri insan tarafından hâlâ bilinmeyen bazı varlıkların önemsiz olduğu anlamına gelmediği tutum ortaya çıkarılmakta. Nart Masalları'nda "Akka" yılanı öldürmeye kalkışan torununa der: "Öldürme onu, o bizim için zararlıdır, bir başkası için yararlı olabilir." Bu anlayış, tüm Nart Kültürü'nde gözlenmekte ve hâlâ bilinmese de, Tanrı'dan her şeyin bir amaçla yaratıldığı anlayışı okunmaktadır.

Kendiliğinden oluşan evren diye bir şey yok anlayışı da Nart Mitolojisi ve diğer kültür ürünlerinde okunmaktadır. Güneşte kalmış etin üzerinde "beyaz, kısa, şişman" solucanları gören "Dobarçık" şaşırır ve büyükannesinden "Tengri bir özden bir diğer özün çıkmasını söylemişti" cevabını alır.

Öyle de kendiliğinden oluşan sanılan her şey, bir diğer özün içinde kodlanmış olduğu da aydın fikir seviyesinde ortaya çıkmaktadır.

Bu inançsa, halkı bilgiye sürüklemişti ya da tecrübe birikiminden oluşmuş bilgi arayışını doğurmuştu. Bu iki taraflı olasılık da ortaya tek Yaratıcı Enerji Tanrı'yı çıkarmıştı.

İnsanoğlu bilime, ilime, basit her günlük tecrübelerinin sonucu ulaşmıştı ve hâlâ da evrensel sırlarını açma yolunda ilerlemektedir. Tecrübe, bilime, bilim artık bir kanun haline dönüşmüş, zamana karşı tutarlı ilime, ilim de bilinmeyen kâinatın sırlarına ulaşma ça-

balarının ilk basamağı olmaktadır. Nice sırlar ileride açılır, nice yanlış doğruyla kaplanır!.. Fakat eski zamanlarda kâinatın sırlarını çözmeye çalışan, o yönde manevi kültür yaratarak, insanın değerli, amaçlı tanrısal varlıkların içinde eşdeğer bir varlık olduğu fikri, ilgi çekmeye devam eder.

Her varlık Tengri'dendir ve onun emrinde hareket eder. İnanç da "totur" (enerji) anlayışına dayanmaktadır. "Can degen bir tıplıu" (can denilen bir esinti) halkta çok kullanılan söz, Tengri duasındaki "toturdan-urhu, canda-burhu" sözlerini andırmakta ve canın bir enerji esintisinden ibaret olduğu görülmektedir. Öyleyse yaşamak, Tanrı'ya bağlı olmak anlamına gelir, bağlılıkta yönlendirmeni içerir. Öyle de enerji bağıyla Tanrı, varlıklarını yönetir. Ölüm, Tanrı'dan kopmak demektir, o ise Tanrı bağı olmayan varlığın önemsiz olduğu inanç, beraberinde belli töreleri de getirerek, MÖ 2. asrın sonu ve miladi 4. asırda Tengrian dininin çağı sanıldığı zaman, "Taşdik" kültüründe ceseti yakma töreni gözlenmektedir. Bu özellik Dinlinler'de (Hunların kan akraba "ata" halkında) görüldüğü, Tengri toturundan (enerjisinden) kopan varlığın önemsizliğini düşündürebiliyor. Külün üstüne koyulan işlenmiş maskeler ise, ölene gösterilen saygı ve hatıra olarak değerlendirilebilir. Bu tören başta söylenen inançtan meydana gelse gerek.

Her varlığın birbirine muhtaç olduğu anlayışı, Nart Kültürü'nde vurgulu bir şekilde okunmakta. "Bağlıdır ve muhtaçtır." Birisi olmadan bir diğerrinin hayatını veya varlığını sürdüremeyeceği fikri, evrensel bütünlüğü ve her varlığın bir vazgeçilmez görevi var anlayışından kaynaklanmaktadır. Nedir bu tüm farklı evrensel varlıkları bir "ipe dizin" ve birbirine muhtaç kılan güç? O, enerjidir (totur). Yaratılıştta, Tengri'nin verdiği enerji, artık kazanılmış, hızını sürdürmek için enerji yenilenmesine muhtaçtır. O enerji de farklı varlıkların birbirine verdiği devamlı tepkiden oluşmaktadır. Tengri, "ipe" her varlığı bu enerjinin yenilenebilmesi açısından "dizmişti". "İpte

birisinin ortadan kaldırılması, enerji (can) kaybını beraberinde getirebilir" anlayışı, tüm Tanrı yaratıklarına karşı saygı ve onlarla bitişik yaşama özelliğini, halkın milli huyuna taşımaktadır. Taş çakmaklara eskiden "Teyri ciltin", sonra "Çakgıç taşla" denilmiştir. Günümüzdeyse "otluk taş" kullanılmaktadır. "Teyri ciltin" (Tanrı kıvılcımı) çakmak taşların ismi, Tengri'nin yaratılıştta "yaptığını" hatırlatma gibi bir çağrışım uyandırmakta denilirse belki de yanlış olmaz. Nart Mitolojisi'nde görüldüğü gibi, Tengri'nin verdiği bir kıvılcımdır (can veya hız) ve varlıklar o "kıvılcımı ateşe" dönüştürüp, söndürmeden durur gibi yapılmıştır. O düzen ise, farklı varlıkların aynı evrensel "ipine" dizilmiş olduğudur. Tengri'ye bağlı bu düzeni bozmaz, bozan ise kopar, diğerlerini, kendisini de mahvolmaya sürükler. (Örneğin: bilimadamlarının söylediği gibi, günümüzdeki devletlerde bulunan nükleer silahlar bir an patlatılırsa, Yer, yörüngesinden çıkar ve Dünya yaşamının sonu gelebilir ya da ağır sarsıntı ve ısınma yaşamış olup, sular karayı kaplar vb.)

Çok ilgi çeken fikir de, varlıkların iç çelişkisi olmazsa, enerji tükenir ve hayat durur fikridir. Hun milli huyuna asıl bunun temelli yansıdığı düşünülebilir. Zira, Hunlar gibi içinde farklı halkları barındıran, o iç çelişkiden de inanılmaz bir yaşama ve yaratıcı güç çıkarabilen başka bir halk tarihte bilinmiyor. Öyle ki durumlarda çoğu halklarda çoğunluk azınlığı tamamen "yutmuştu". Hunlarda ise "yutulmamış" kitleler, boylar, soylar, katılımlar, farklı kısımlar yan yana yaşamış ve dünyaya Hun (Türk) ismi altında dağılmıştı. Bunun kanıtı olarak sayısı bini aşan Türk lehçeleri getirilebilir. Hun halkı her grubun özelliğini ortadan kaldırmak isteseydi, şiddetle onu kolayca gerçekleştirirdi. Fakat yapmamış, çok yüzlü ve renkli Türk halkını oluşturmuştu. Bu da Tengrian inancının sonucudur denilirse yanlış olmaz.

"Tengri'nin totur" (enerji) olması evrenin de totur üzerinde kurulu olduğu, basit insanın kavrayamayacağı seviyede bir anlam taşımaktadır. Hunların eski zamanlarda bunu kültüre taşımaları şaşırtıcı

tıcıdır. Zira günümüzde bile bunu kavramakta tıkanıp kalabilecek çoğunluk mevcuttur.

(Öyle de Tengri'nin şımarık yarattığı "Eliya" biraz tanıtıldı. Başta hatırlatıldığı gibi birçok kısım daha vardır, fakat unutulmuş kısımları bulunamadığından, şu anda okuyucuya sunulacak biçim ve anlamda değil. Belki de ileride, yeni bir kültür ekspedisyonu* onları toplar ve toparlar. TMİFİS Kültür Sanat Teşkilatı ekspedisyonunun elinden gelen ise o kadardı. "Yanlış bilgiden, bilmemek daha üstün." Zaman TMİFİS'in çalışmasını tamamlar.)

Goriy Cel-Teyri (Eski Adı Uskubriy)

Goriy (Uskubriy, Cel-Teyri) rüzgâr ve bulutu yöneten, üstün dünya Teyrisi'nin emrinde hareket eden yarım Teyri'dir.

Halkta sevimli deyişlerle anılır. Mitoloji'de Goriy'in yönettiği birkaç rüzgâr vardır, önce onları tanıyalım:

Kay boran (Denniz Boran): deniz rüzgârı fırtınası.

Kağay Boran: Fırtına, kar fırtınası.

Burğu Cel: Hortum (son zamanlardaki ismi "şaytan cel").

Urğu Cel: Zarar verici rüzgâr.

Boran: Güçlü rüzgâr.

Cel: Hafif rüzgâr.

Ayaz: Ferahlatıcı rüzgâr.

Seriün: Dinlendirici esinti.

Çocuklara her rüzgârın nasıl yaratıldığı ve ne görevi yürüttüğü küçük yaşta anlatılır, öyle de Goriy (Cel-Teyri, Uskubriy) yarım Teyri'nin önemi artar.

Şöyle bir çocuk metni bulunmaktadır:

"Celden cel tuar, cel bla belin buar.

Celden çaşağanga ne tuar?!..

Burğu celden – burğu,

* Ekspedisyon: Bir amaç üzerine birkaç uzmanın işe koyulması.

Urğu celden – kırğı,
Kağay borandan – cırğı,
Kay borandan – ırhı,
Boran sızgırıuçu bolur
Tang terezege urur.
Ay cel deseng'a – cerni tatahı

Celden ariü Ayaz tuar
İssini kuar,
Ayazdan Seriün kelir
Rahatlık berir..."

Tercümesi:

"Rüzgârdan rüzgâr doğar, rüzgârla kuşanır,
Rüzgârdan yaşayana ne iyilik var?..
Burğu rüzgârdan hortum,
Urğu rüzgârdan kırıcılık,
Kağay borandan hasar,
Kay borandan sel ve dalga,
Boran ise fazla seslenişli olur
Uluya uluya Tengri pencereye kendini vurur.
Cel ise yerin can dostu

Cel'den güzel Ayaz doğar
Sıcağı kovar.
Ayazdan da Seriün gelir
Rahatlık verir..."

Hortum hakkında bir örnek, Rusya, Kızıl Oktyabr köyünde Semen'lanı Mamurhan Hanımefendi'den duyulmuş versiyonda sunalım: (1960)

"Cel burğu birğısın burğandı,
Kök bla cer birbirine öşün-calka bolğandı,
Burğu celni birğısı kökge burnun urğandı,
Da tabhanın a katış-kutuş etib cuthandı,
Kün ayıkğa da tuura casakçılای turğandı,
Hayda marca sürüüleni tıyığız,
Sabiy-sübüynü cıyığız,
Tau etegi taba tobuk kıyığız.
Burğu allı sibirik cel kelgendi
Ajdağandan hapar keltirgendi
Burğu kelse ua kum kanatlanır,
Kötürem gılca ayaklanır..."

...

...

Burğu ursa-uruğa,
Urğu ursa-koruğa,
Mılı Cel ursa-kuruğa,
Seriün bassa-turuğa...
Kesin begitgenge Teyri-bilek!
Kesin begitmegen elek-telek!..."

Tercümesi:

"Rüzgâr borusun çevirmişti
Gökle yer birbirine göğüs yele çekmişti,
Burğu rüzgârın borusu burnun göke sokmuştu
Da etrafta bulabildiğini kaldırıp yutmuştu.
Ve ufuğa "bağlılık vergi alıcısı" gibi durmuştu.
Hadi "marca" (macar) sürüleri bir araya çekin
Çocuk çoluğu toplayın
Dağ eteğine doğru (diz bükün) koyulun
Burğu rüzgâr öncesi süpürgeci rüzgâr gelmiş
Burğu devden haber vermiş,

Burğu rüzgâr gelse kum kanatlanır,
Ayağa kalkmaz ihtiyar inek ayaklanır.

Hortum (Burğu) geldiğinde yer deliğine,
Urğu rüzgâr gelse korunacak duvar arkasına,
Nemli rüzgâr eserse kuru yere,
Seriün esintide açık yere,
Kendini koruyana Teyri destek olur
Korumayansa delik-teşik olur."

Goriy'ye (Uskubriy. Cel-Teyri) yönelik bir örnek, Rusya, Cağa köyünde Otar'lanı Arife'den 1990'da alınmıştı:

"Gumla tola, gumla tola,
Kün seriün bola,
Cel ura!..
Ura-tura cöbeleüçü,
Usu tutsa simsireüçü
Cel ura!..
Suurğuç tola!..
Mürzeü suurthun ura da,
Gumla tolturthun tura da
Gori-ora, gori-ora,
Kün seriün bola!
Cer beririn bergendi
Hayda marca
Endi iş senge kelgendi."

Tercümesi:

"Ambarlar dola, ambarlar dola,
Gün serinleye,
Rüzgâr ese!..
Bir eserek, bir durarak nazlanıcı
Aklına geldiğinde durup hareketsiz olucu

Rüzgâr ese!..

Bize "mürzeü" (arpa, buğday vb. ürünler) temizlete,
(Bize çinikle savurulma ettire)
(veya kalburla savurma)

Bize mürzeü temizlet (suurt) es de,
Ambarları doldurt dur da!
Gori ora, Gori ora
Gün serinleye!..
Yer vereceğini vermişti
Şimdi iş sana gelmişti"

Görüldüğü gibi Goriy, halka daha yakın, daha da sevecen ve dost halindedir. Ana metinlerde, "yardımcı" sözler bu nazik, sıcak davranışı içermekte, ama ne yazık ki tercümede onlar kaybolmaktadır. Zira, ayrı bir anlam taşımayan söztakımlardan ibarettir.

Dokuz rüzgârın "yöneticisi" olan Goriy (Uskubriy), yere ve varlıklara ara sıra "kızmakta" ve kendini "saymayı öğretmektedir".

Kay Boran: Deniz fırtınası. Masallara göre, Su Anası'nın yeraltı kalesinde yandan yana çevrildiği zaman olurmuş. O, sivri huylu rüzgârdır, kısa sürer, tıpkı Su Ana'nın çevrilirken içini çektiği gibi. "Kay Boran" günümüzde "Tengiz Boran", "Su Boran" adlandırılmıştı.

Kağay Boran: Bu rüzgâr karları uçuşturur, yeri süpürüp karla kaplar. "Yazın çalışıp evini, üstünü toparlamayanlar için ceza verici rüzgârdır. ("Caz ton tikmegen, kış kağaydan kağılır.") (Yazın kürkünü dikmeyen kışın kağayla vurulur.)

Burğu Cel (Yeni ismi "Şaytan Cel"): Hortum rüzgârı. Toplanan metinlerde, Kafkas bölgesinde olmayan "Kum" sözü geçmekte ve bu da eskilerde yaşadıkları kumlu topraklara işaret etmektedir. Çin tarihi kaynaklarına göre, çölde bu tür rüzgârlar olmuştu.

"Kum kanatlanır, kötürem gılca ayaklanır" cümleler, Kafkas'ta gözlenmeyen bir tabloyu yansıtmakta. Üslup da eski söyleyiş yapısını andırmakta olduğundan, Uskubriy'in tanımlaması eskilerden kala kalmış denilebilir.

Urğu Cel: Her tür yıkıcı rüzgâra karada "Urğu cel", "Urğu Boran" denilir. Bir başka adı da "Uluul Cel".

Boran: Boran, karada, suda da olur. Şiddetli rüzgâr, fakat kırıcı değil.

Cel: Hafif zararsız rüzgâr. Türleri, "Cılı Cel", "Oğarı Cel", "Töben Cel", "İyirik Cel", "Sibirik Cel", "Oynar Cel".

Cılı Cel: Doğu rüzgârı.

Oğarı Cel: Kuzey rüzgârı.

Töben Cel: Güney rüzgârı.

İyirik Cel: Batı rüzgârı.

Sibirik Cel: Kısa süreli yerüstü vuran, süpürürcesine esen rüzgâr.

Oynar Cel: Her an yönünü değiştiren dengesiz rüzgâr.

Ayaz: Ferahlatıcı hafif rüzgâr. Ayaz, genellikle kuzey yönünden eser.

Seriün ayaz: Hızı bile pek hissedilmeyen hafif dinlendirici esinti.

Bu getirilen örneklerde, günümüzde anlamı unutulmuş söz ve cümleler vardır, onlara önce bir göz atalım.

Celden cel tuar, cel bla bel buar: Rüzgârdan rüzgâr doğar, rüzgârla belini kuşar.)

Bu tür cümle, sadece rüzgâra yönelik değildir, bir özelliğin bol ve tükenmez olduğunu göstermek için eski dilde öyle bir cümle yapısı kullanılmıştı. Günümüzde de bazı "aydamanlar" (espriciler) "teliden teli tuar, teli bla belin buar" diye biliyorlar. Anlamı; deliden deli doğar, deliyle de belin boğar. Bu alaylı cümlede dört "deli" nesil kapsanmakta ve bu "deliliğin" tükenmez olduğu anlaşılmaktadır. "Amandan aman tuar, aman bla belin buar"; kötünden kö-

tü doğar, kötüyle kuşanır. Bu cümle her sözden oluşturulur, olumlu veya olumsuz anlam, kullanılan sözün etkisinden yaratılır. Örneğin "asıldan asıl tuar, asıl bla bel buar"; "asilden asil doğar, asille kuşanır." Burada bu cümle, rüzgârı ne olumlu, ne de olumsuz nitelemekte sadece onun tükenmez olduğunu anlatmaktadır.

"Tang tereze"; Sabah Teyrisinin penceresi diye adlandırılan doğu taraftaki küçük pencere.

Bir diğer metinde "birbirine öşün-calka bolğandı" cümlesi geçmekte. Satır altı tercümesi; "birbirine göğüs yele durmuşlar". Konuşmadaki anlamı; "yerle gök birbirine karışmış". Bu sözler, rakipleşmeyi de anlatabilir, yalnız o zaman "öşün" sözünün önüne "kayırılğan" sözü koyulur. "Birbirine kayırılğan öşün-calka bolğandı"; çatışmaya hazır iki rakibi anlatır. Metindeyse, rakiplik değil, istemeden, zorunlu birleşme anlatılmaktadır.

"Burnun urğandı"; (burnunu vurmuştu) İstenilmeyen birisinin her yere sokulup rahatı bozduğunu anlatır. Söz konusuna göre direkt anlamı da vardır; "Burnunu vurmuş (yaralamış).

"Katiş-kutuş etip cuthandı"; acele karıştırıp yutmuş. "Katiş-kutuş", "hapa-sapa", "uf-çuf", "uppa-çubba", "elek-telek" vb. sözü güçlendirici ve halk sınıfının üslubunu tanıtan sözdür. Birinci söz anlam taşır, ikincisi, sadece benzer telaffuzla söyleneni ağır ve derin kılar.

Örneğin: "Katiş-kutuş" yerine "karışdırıb" sözü koyulursa, hortum rüzgârı fazla yumuşak görülür, söz de onun yapısını yansıtmaz. Hortum, her şeyi alt-üst yapıp koparıp süpürür, kaldırır ve aceleci davranır. Onun yapı ve karakterine "katiş-kutuş" tamamen uymakta.

"Künayık (görülen ufuk), "casakçı" (vergi toplayıcı), fakat aileden değil, bağlı halktan.

"Kün ayıkğa tuura casakçılای turğandı"; biraz önce konuşulan benzetmeyle yapılmış cümle: "Ufuğa vergi alıcısı gibi dikilmişti."

Nartlar, eski tarihten veya kültüründen bir benzetme yapmadan, basit, direkt anlamlı nadir konuşur. Bu eski tarz, günümüzde de korunmakta: "Kunacin Körğen su çıpçıkça nek köbgense?" (Genç ineği gözleyen serçe gibi ne şişmişsin?): "Pariy kibik salpılanıb"; (Pariy cinsi köpeği gibi kocaman kulaklarını eğip) vb. Önceki başlıklarda değinilmişti:

Goriy'in (Uskubriy) halkın kültüründe diğer Yarım Teyrilerden fazla anılması, onun hissedilir bir enerji yaymasından olsa gerek. Zira "totur" (enerji) Tengri'dir ve enerjinin hemen algılanabilecek biçimde insana ulaştıran da "Cel'dir" (Goriy, Uskubriy). Nart Mitolojisi'nde Goriy (Cel-Teyri Uskubriy) tüm Tengri varlıklarını kendi üzerinden birbiriyle bağlayan varlıklardan birisi sayılmakta. Onlar Kün Teyri, Cel Teyri (Cer İye), Su Anası (Su Öre), dördüncü ise "Cel'dir" (Goriy). Diğer Yarım Teyriler zaman zaman ortaya çıkmakta, bunlar gibi önemli olamamakta.

Güneş, Yer, Su ve hepsini birbirine dokunuşuyla bağlayan Goriy, var oluşun temelidir, Debet, Dolay, Erirey, Apsatı vb. Teyriler ve yardımcılarsa, ikinci safhada bulunmakta, zira Güneş, Yer, Su, Hava (Goriy) canı ve ruhun birarada durmasını sağlayan varlıklardır. Onlar insan bedenini yaşatmakta, onu canlı tutmaktadırlar.

Bu sınıflandırma ilginçtir. Zira fiziksel ve kültürel olarak adlandırılabilir bir şekilde yapılmıştır.

Güneş, Su, Yer, Hava olmadan insan bedeni var olamaz;

Diğer Teyriler olmadan da insanın hayatı ilerleyemez.

Çocuk yaşta, "Kün Teyri" (Tang Teyri), Cer Teyri (Cer İye), Su Ana (Su Öre), Cel Teyri (Goriy, Uskubriy) ilk benimsenen bilgiler arasında yer alır ve bunların bütünü insanın bedeni ve ruhunu canlı tuttuğu anlatılır. Her çocuk, bu Teyriler hakkında çok hikâye duyar. Öyle de anlamını anlamadığı o metinler ezberinde kalır. Her çocuk, "Kün Teyri'nin" gökte, Cer İyesi'nin yerin dibinde, Su Ana'nın, su altında, "Cel'in (Goriy, Uskubriy) de her yerde yaşadığı

ğını nefes nefese söyler. Onların "görevinin" felsefe anlamıysa hâlâ bilinemez, ama metinlerde bu yönde fikir oluşturan sözcükler, yaşıyla birlikte, düşünceyi de yönlü olgunlaştırmaya başlar. Öyle de çocukluğundan çıkan kişi sadece kendi fiziğinin ergen sesini değil, alemlerin bileşik sesini de içinde (fikrinde) hissetmektedir. Nart-Karaçaylıların yetiştirme tarzı, aslında özel ele alınacak bir konudur. Zira, 4-5 yaşındaki bir çocuğu, kocaman bir insan topluluğunda "önemli birey" ve evrende Tengri enerjisini taşıyan bir varlık olarak ortaya koyabiliyor. 4-5 yaşındaki bir ağabey, küçük kardeşlerinden sorumlu, anne-babaya arka ve destek olduğunu, ileride de halkı için önemli işler yapacağını bilir. Ve kesinlikle zenginlik, varlık, görev diye bir şey çocuk belleğine "ekilmez", fedakârlık temelinde bulunan insani özellikler ve her tür bilgi, işle "halkının itibarını yüksek tutma" "Nart şerefine ve şanına layık olma" yönünde terbiye verilir.

Her delikanlı Nart-Karaçaylı, zengin olmaya can atmaz, nefesini kesen hayali ise, halkı için önemli bir iş yapıp örnek olmak ve ün kazanmaktır. "Birey olmadan halk yok, halk olmadan birey yok" (Bireysüz-halk çok, halksız birey çok) anlayışı, herkesin belleğine oturmuş, en fedakâr duyguları körükleyen, sorumlu bir kişilik oluşturan milli bir tutumdur. Buna da evrensel bütünlüğü ve Tengri "toturu" (enerjisi) anlayışı katılınca, tam bir kişilik ortaya çıkmaktadır.

Bu tarzda yetişmiş bir insan (asil soylar esas alınmakta) Tengri adına verilen sözüne, borcuna, aşkına, halkına, vatanına içgüdüsel bir kanunla sadık kalır. "Narttan-söz al" atasözü, bunu desteklemekte. Nart-Karaçaylı asilleri verdiği sözü borç bilir ve geç, erken yerine getirir.

MS 18. asırdan itibaren Kafkas halklarının Müslüman dinini almasıyla, Tengrian inancı biraz gölgeye itilse de günümüzde görüldüğü gibi, bir teoloji kültürü halinde yaşamaya, hatta gelişmeye devam etmişti. Bunu, Nart-Culduzlama'ya, 20. asırda bilinmiş uzay

maddelerinin katılması da kanıtlamaktadır. Müslüman dini ruhsal hayata hakim olurken, eski Tengrian dini "atılmamış" sadece kültür alanına itilip, şifahi kültür çerçevesinde yaşamaya ve gelişmeye devam etmişti.

Öyle de Goriy (Cel Teyri. Uskubriy) dünyanın birbirine bağlılığını oluşturan, bir varlığın özelliğini bir diğerine yansıtan, kendisiyle onları bir bütün haline getiren Tengri yaratığıdır. Onun insana olmazsa olmazıysa Tengri-Teyri-Goriy-Nefes-Can basamaklarla belirlenebilir. Tengri enerjisini direkt ayrı varlığa yansıtmıyor, onun yayılma ve kendini yenileme yolları, söylenen basamak noktalarından geçer. Dünya, varlıklar için verilen totur (enerji)-Teyri'de (Dünya Teyrisi'nde) o ise hem onu yayma ve yayarak yenileme yöntemiyle Yarım Teyrileri hareket ettirir. O yüzden, "Güneş"; "etkileyici", "Yer; "oluşturucu, "Su Ana"; "sindirici", "Goriy" (Cel Teyri. Uskubriy) "taşıyıcı" ve "yayıcıdır". Bunların işi totur oluşturmaktır (enerji). İlk bakışta fiziksel anlamda önemli yarım Tanrıların bu "görevleri" biraz saf düşüncenin ürünü olarak algılanabilmektedir. O yüzden bu "görevlere" ve "yetki alanına" bir göz atalım: "Etkileyici" Güneş (Tiygen Kün) aslında "çarpan, dokunan güneş" olarak çevrilmelidir. Zira hâlâ harekette olmayan bir hücreyi harekete geçirmekte, o demek canlandırmaktadır. Fakat Tengri gibi "güneş" kendinden bölüp vermiyor, o "etkileyişle" Tengri'nin yarattığı içinde o ilk enerjisi ve kendini yenileme kodu olan hücreyi "sarsarak" "canlandırmaktadır". (Örneğin: Buz cansızdır, fakat güneş onun yaratılıştaki su haline dönmesini sağlamakta.) Burada Nart Mitolojisi'ndeki Tek Yaratıcı anlayışına hayran bırakan bir felsefe vardır: Güneş kendi yaratamaz. Zira kendisi de Tek Yaratıcı tarafından "totur" (enerji) yenileyici varlıklardan birisi olarak yaratılmıştır. O sadece Tengri tarafından yaratılmış varlığa kendini (enerjisini) yenilemesinde yardımcı olan bir varlıktır. Bu fikir oldukça orijinal, derin düşünceli bir yaratıcı halkın tablosunu ortaya çıkarmaktadır.

"Oluşturucu" Yer (Kozlağan Cer) Mitoloji'ye göre, Dünya Teyrisi'nin verdiği enerjiyi korumak ve yenilemektedir. Onun için "kozlağan" cer (doğuran yer) geniş anlam içermekte. "Her şeyi yutan ve yeniden doğuran", Yer devamlı bunu yaparak, dünyadaki varlıkların "canlanmasında" temel olmaktadır. Bir çocuk tekerlemesi, felsefi düşünce derinliği açısından, bu konuda örnek getirilebilir.

"Kumurshanı bödene çöbledi,
bödeneni tülkü aşadı,
tülkünü börü cırtıdı,
börünü kaplan bastı,
kaplanı dommay urdu,
dommaynı ayü cırtıdı,
ayünü kaya basdı...
cer da auzun açtı
açtı da ayünü cuttu...
Endi ayt-cer kimmi cutdu?"

.....
Tercümesi:

"Karıncayı vahşi tavuk yuttu,
vahşi tavuğu tilki yedi,
tilkiyi kurt yırttı,
kurtu kaplan boğazladı,
kaplanı vahşi boğa boynuzladı,
vahşi boğayı aslan yedi,
aslanı ayı boğdu,
Ayı'yı kaya kapladı..."

.....
Yer de ağzın açtı da
Ayı'yı yuttu.
.....

Şimdi söyle bakayım, Yer kimi yuttu?"

Görüldüğü gibi çocuğun beyinsel hareketi için bayağı bir yüklü ürün, fakat Nart çocuklar "yer hepsini yuttu" diye bağırmayı başarıyorlar. Zira, kavrama yeteneğini geliştiren halk kültürü ürünleri onlarca doğuştan sindirilmeye başlar.

Ama bu örnekte önemli olan çocukların davranışı değildir, dünyadaki "tanrısal enerjinin" nasıl "yenilendiğidir".

"Birbirini yutarak" varlıklar "canlandırıcı" Tengri enerjisini yenilemekte, "hepsini yutan yer" ise, büyük bir kazan gibi onları karıştırmakta ve hücrelerine kodlanmış yeni varlıkları oluşturmakla birlikte, göğe de enerji atmaktadır.

Çocuk küçükken bunların üzerinde düşünemez, ama olgunlaştıkça, ezberindeki anlamsız tekerlemelerin felsefesi ona açılır ve gelişimini etkiler.

"Sindirici" Su Anası (Sindiriücü Su) tamamen bilim tarafından doğru açıklanan bir nitelemedir. Zira, suda dünyadaki maddelerin çoğunluğu çözülür ve özünü dağıtır. Öyle de "sindirici" sözcüğün tesadüf olduğu biraz düşündürücüdür. Tesadüf değilse de eski halk, bu bilgiye nasıl ulaşmış sorusu sorulabilir ve buna da cevap yoktur.

Nart Mitolojisi'nde Su Ana, Cer Teyri'nin (Cer İye), Cer-Teyri de Su Ana'nın kopmaz bir parçasıdır. Su Ana, Kara'yı korur, Kara su sınırını bilir. Bunların "işbirliği" de yeni varlıkları ortaya çıkarır. Yeni varlıklar yeni enerjiyle "göğe göz açmakta" ("kökge köz açdı"... canlılar, "kökge baş kustu..."-bitkiler), onları birbiriyle "bağlamak" da Rüzgâr Teyrisi'ne düşer.

"Taşıyıcı ve yayıcı" Cel-Teyri (Goriy. Uskubriy) tıpkı arının bir çiçekten birisine çiçek tozunu taşıyarak, onların yayılmasına neden olduğu gibi, Cel-Teyri dünyada "eserek", tüm varlıklara "dokunarak" Tengri "toturunu" (enerjisini) yaymakla birlikte, tek totur altında onları bütün kılmaktadır. Öyle de "bir bütün" dünya "bir bütün" evrenin bir varlığı olarak, birbiriyle iç içe, "birbirine yaşamak için muhtaç" olan evrensel varlıkların arasında yer almaktadır.

Öyle de enerjik temeli oluşturan ve fiziki anlamında varlıkları var kılan, durmadan totur (enerji) yenileyen Yarım Teyrilerin ve onların yanında Cel-Teyri'nin, (Goriy. Uskubriy) "görevini" izledik. Diğer Yarım Teyriler ise, başta söylendiği gibi, gelişimi temsil etmekte ve Mitoloji'de sanki ikinci safhada gibi bulunmaktadır. Onlar hakkında ileride ayrıca konuşulacak. Şu anda ise yarım Teyri olan, "Kün Teyri'ye" geçelim.

Kün-Teyri (Tang Teyri)

Tan Teyri (Kün Teyri) Nart Mitolojisi'nde aydın, yaşama enerjisini veren, herkesin sevdiği bir Yarım Tanrı'dır. Ona yönelik halkta birçok dua, övgü, dilek, rica, çocuk metinler vardır. Her birinin de kendine göre, eski tarzda hemen ezbere geçen bir melodisi (makamı) vardır. Bu makamlar (melodiler) halkın ezberindedir ve şarkı yapmak isteyen, onlardan birinin üzerine acil duyurulacak bir konuyu sokup, bir toplanılan yerde söyler ve hafızalara oturur. Mevcut makamlar (melodiler) çok eskilerden gelme olup, onlara "halk melodileri" (halk makamla) denilir, herkes de, istediği yerini değiştirip, metnine uydurup şarkısını söyleyebilir.

Tan Teyri'ye (Güneş Teyrisine) de hitap eden, çok güzel bir eski melodisiyle, "Kök çağılma" şarkısının sözlerini burada getirelim:

"Tur-turdan hapar kelse, hur-hurdan hayır çok,
Hey cuklauk bolmaz ne kirili, ne tok.

Tang Teyri bizge tang belgisinden bergendi
Da Künçıkğanga ua totur kanatın kergendi
Hey cigerni tangı atar kök çağılğanda
Erinçekni künü başlar kün taralğanda...

Muşuldauk Teyri Künnü carım körür,
Caziu da anga bölüb carım ülüş berir

Kuuk tereze kök çağılmanı tarthandı
Hayda marcala, cigerni tangı athandı!"

Bu eski metinde yeni kuşağın anlamakta zorlanacağı bir kaç eski söz vardır, önce onların tercümesini sunalım.

Tang belgi: Doğu tarafın yeni yeni aydınlanma izlerini vermeye başladığı zaman.

Totur kanat: Enerji kanat.

Ciger: Çalışkan yaratıcı.

Erinçek: Artık insan toplumuna katılamaz kadar kronik tembel.

Muşuldauk: Alaylı şakada "uykucu" demektir.

Caziu: Kader Teyrisi kadın kılığında.

Kuuk tereze: Kitabın başında anlatıldığı gibi her evde, Doğu tarafta küçük Tan Tereze (Sabah penceresi. Teyri köz-Tanrı közü) olmuş. O dönemlerde cam bilinmediği için, pencere öküz idrar torbasından (kuuk) germe yöntemiyle yapılmıştı. Üstadlar, onu o kadar ince çekebilmiş ki, görme imkânı bile sağlanmıştı. Bu yöntem, Hunlardan kalma yöntem olarak bilinmektedir.

Metnin Tercümesi:

"Kalk kalk duyulunca horlamaktan, hayır yok
Uykucu ne varlıklı ne da tok olur,

Sabah Teyri'si bize aydınlık işaretini vermişti
Da Doğu tarafında totur kanatını germiştir.

Hey çalışkanın sabahı ilk ışıkla başlar,
Tembelin "sabahıysa" güneş inmeye başlayınca başlar,

Uykucu Tengri'nin Güneşini yarım zaman görür
Kader de ona o yüzden yarım kısmet verir

'Kuuk' pencereye sabahın ilk kıvılcımı vurmuştur
Haydi marcalar, çalışkanın sabahı aydınlanmıştır."

Tang Teyri'yle bağlamalı esprili atasözleri (Nart sözle) de mevcuttur:

"Tang Teyri'ye "hur" degenni işi pır" (Güneş teyrisini sabah teyrisini) mışilla karşılayan işi pırır."

"Tang Teyri'ye-ciger,
Köz baylangığa-nöger."
(Sabah için – çalışkan,
Akşam için – dost" vb.

Tercümede ulaştırılamayan alt anlam, ikinci sözde mevcuttur. Erkek tarafından söylenmiş yapıdadır. Altyapısıyla şöyle anlaşılır: "Sabah çalışkan iyi, gece karanlığında dost sevgili". Öyle de esprili Nart erkekleri tükenmez arzularını bu kahkahada kodlamış olmuştur. Bu tür espriler çok sayıda, fakat konu "Tang Teyrisi" olduğundan, onları bir başka kitapta yayınlanması dileğiyle Yarım Tanrıları tanımaya devam edelim.

Nart Mitolojisi'nin en güzel özelliklerinden birisi, onun tamamen hergünkü konuşma ve davranışlarla bağlı olmasıdır. Mitoloji personajları (suratla) her an şaka, espri, benzetme şeklinde duyulmakta, "Teyri Adamı" ant ise her erkeğin dilinde bulunur. O yüzden aşk şarkılarında (iynar), şakalarda (çamla), kur yapma davranışlarda (nakırda), esprilerde (Harhla), alaylı esprilerde (pırh-çırhla) benzetmeler bol olur.

Karısının ona küsmesini hak bilen ve gönlünü kazanmaya çalışan bir erkek, "özür dilerim" sözünü söylemez, başkalarının yanında onun adresine şakalar yapmaya başlar.

Kadın da önce "git sen deli" diye yumuşar, sonra da barış yolu açılır. Bu tür davranışlarda da Mitoloji personajlar anılır: "Şıbılaburun bolğandı, çartlarıkdı" (Şıbıla Eliya'nın bir diğer ismi), 'Şıbıla olmuş, patlayacak'; "Dolayça da olturasa cayakların da may bolub" (Dolaybesim Teyrisi) (Dolay gibi oturuyorsun pembe [bereketli] yanaklarla); "Ani kibik Teyri'den keri aşhı" (onun gibi Tey-

ri'den uzak olmak iyi); "Ataytmazdan-taymaz" (Ataytmaz, mistik yaratıktır), (mistik konulara dalgındır); "Eliya'dan-cankılıç sıbıla da kelir" (Eliya'dan (şimşekten) yıldırım gök kuşağı da gelir); "Teyriye baş ura bosağana taş ururğa unutma" (Teyriye taparken kapı önünü taşla kaplamayı da unutma); "Köb tilegen Teyrini erikdirir" (Çok ver deyip duran Teyrini de bıktırır) vb.

İlginç olup bu tür şakalardan yansıyan bir insan-Teyri davranışı vardır; O da dostça, canına en yakın gibi bir davranış. Korku, ceza beklentisi hiç yoktur. Şımarık çocuğun babasının sakalını yolarak sevdiği gibi, Nartlar da Teyrilerini sever ve "çimdikler". "Öyle Teyri'den geri iyi" şakada Teyri'nin ismiyle bir olumsuz kendini kabartmış kişi anılmakta ve bu da insanın Tengrisi'ne ve Teyrilerine davranışını etkilemiyor. Halk, yorumunda serbesttir ve bunun için sevdiği ve onu seven Tengri'nin ceza vermeyeceğini biliyor. Zira Tengri "sever, sevmediğinden çekilir", o kadar.

Hun halkının çok taraflı yeteneklerinin temeli bu aydın, ahlaki, vicdani değerleri üstün kılan Tengriciliğinden kaynaklanabilir. Zira ürküten, kısıtlayan, sınırlayan, zorlayan bu dinde hiçbir şey yoktu. "Tengri elçisi" (Tengri [Teyri] Adamı) ise gönüllü eylemin bir yansıması olarak, "halkı için ölme şerefiyle" ve yaratıcıya tam inançla bağlıydı.

Su Anası

Su Anası (Tanrıça) Nart Mitolojisi'nde şakalarda anılmayan ciddi bir "Ana"dır". Ekspedisyon çalışmaları sırasında bu Tanrıça'nın kendisine yönelik dua bulunamadı. Su Anası'nın ismi anılan, sadece bir eğlence-aşk şarkısı (iynar) bulundu. Tam olup olmadığı da bilinemedi. Fakat tam da olmasa burada ilginç bir tarihi isim vardır: "Hurla Köl" (Korla gölü). Bu, direkt İç Asya-Çin topraklarına işaret etmekte ve Hunların çağı döneminde MÖ 1200-1. asırlarda Hunnu Devleti'nin toprağında bulunmuştu. Öyle de Nart Mitoloji-

si'nin saygın "annesi"nin "köşkü" "Hurula" (Korla) gölünün dibinde bulunmaktadır. Öyle de Tengrian dininin doğuşunun, Hunnu'da olduğu bir daha kanıt bulmaktadır.

Sunulacak örnek birkaç versiyondan bir tanesidir. "Atalarımız Hunlar" kitabında bir başka versiyonu örnek getirilmişti. Bu ise Özden'lanı Baydımāt'tan (RF. KÇR. Tereze köyü. 1978.) duyulduğu gibi sunulmaktadır.

"Oy Hurula kölde Su Anası bardı deydile,
Bardı deydile tohanasında Su Öre,
Da atlanayık közbau kabakğa kız köre,
Cumuşak til ayıb almasın başıbiz bolsun töre,

Oy anda bal betli çaçlı kızla bar deydile,
Da tengiz çokurakdan'a-buunluk,
Çına dariyden'a galua boyunluk,
Köre kelgenleden izleydile deydi koyunluk.

Oy Hurula kölde Su Anası cüzer deydile,
Andan kız alğan çirik baylıkğa batar deydile,
Da baylık'a mal küsegege may bolsun
Bizge cazılğannı kölü cüregi bay bolsun

Hey kızğa köre kalın berilir deydile
Cohar kızlanı ua aurdu deydi kalını...
Da cürek tartsa tıyalımay, tengle, malıngı,
Biyçe bolğandan sora çıkmasın da calını.

Oy Hurula kölde Su Anası cutar deydile
Da Su Öre'si kay sürüb tolkun caratır,
Bu işde, tengle, at ashar da, kart talır
Hey kanı kızğan, köl cazarğa bargan bu colnu alır."

Tercümesi:

"Oy Hurula gölünde Su Anası var diyorlar,
Kalesinde de vardır diyorlar Su Öre.
Da gidelim şu gözde bölgeye kız görmeye,
Dil fazla konuşup ayıp etmesin, başımız ona hakim olsun.

Oy oralarda bal rengi saçlı kızlar var diyorlar
Deniz kabuğundan da bileklik takarlarmış,
Da Çin ipeğinden dantelli boyunluk sararlarmış
Göre gelenlerden de isterlermiş değerli hediye.

Oy Hurula gölünde Su Anası yüzer diyorlar,
Oradan kız alan zengin olurmuş diyorlar,
Da mal, zenginlik hevesindekilere kısmet olsun,
Bize gelecek ise gönlü yüreğiyle zengin olsun!

Hey kıza göre başlık mal verilir diyorlar
O harika kızların başlık malı bayağı bir yüklü,
Da yürek çekerse kim esirger ki malını,
Yalnız, geldikten sonra çıkmasın gelinin (hanımın) kara (sisi) tütününü kara sırrı.

Oy Hurula gölünde Su Anası yutar diyorlar
Da Su Öresi, kag rüzgârı kovalayıp dalga yaratır
Eh dostlar, bu işte atın aksar, yaşlın yorulur
Hey kanı kızan, göğsündeki ateşi söndürmeye kalkışan genç bu yolu kaldırır."

Su Anası, çocuk masallarında da sıkça anılmakta ve onun "derin sularda yaşadığı, oraya giren çocukları nefes aldığı zaman yutabileceği" söylenmektedir. Fakat Su Anası diğer Yarım Tanrılar gibi espriye, şakaya gelmez. Mitoloji'de halk ona saygın ve mesafeli bir yer ayırmıştır. Kim bilir ne zamanlarda su, Hun halkı için bu sarsıl-

maz saygıyı kazanmıştı, belki de çöl hayatındaki sıcak ve susuzluktan, ya da Gobi çölünü geçip Sibiry'a'yı açtığı dönemlerde. Su Anası, çok değerli bir Tanrıça olarak, otoritesi tam okunmaktadır.

Sunulan eğlence şarkısında Su Anası'nın yanısıra Su Öre ("Gemuda") ve onun "kovaladığı" Kay Boran anılmaktadır. Ayrıca güzel bir milli tutum da ortaya çıkmakta "zenginlik, gelen gelinin gönlü ve yüreğinde olsun" diğer mal zenginliği ise "ona, meraklılara kalsın".

Çok değerli milli özellik onunla bilinmekte. Arkeoloji kazılarından elde edilen bilgilere ve Çin niteleme yazılarında, Hun halkının zenginlik anlayışının farklı olduğu belirtilmekte, zenginlik olarak "her günde kullanım için maddi değeri olmayan, sadece gözü sevindiren moral veren eşyaları" saydıkları vurgulanmaktadır. (Deniz kapları [çokurak], orijinal yapılı işlenmiş maddeler, nefrit taş parçaları, süslü boynuz, işlenmiş kemik vb. onların zenginliğini olmuştur. Açıp zaman zaman bakmışlar ve moral bulmuşlardı. "Çokurak"ın [deniz kabın] en değerli eşya olduğu, onun soy belirlemesine kadar taşındığından da görülmektedir: "Çokurak biy"-kandan gelen asalet" anlamını taşır ve han, üst düzey asiliyeti tanıtır. Günümüzdeki Karaçaylılar da, denizden uzak da yaşasalar "çokurak su"; ter temiz su, "çokurak biy"; üst düzey asil, "çokurak haua"; temiz hava vb. sözlerle her şeyin üstün değerini vurgulamaya devam etmektedirler. Öyle de Mitoloji karakterlerin yanında, onları yaratan halkın temel özelliği de ortaya çıkarılmaktadır.

Metindeki "deniz kabuğundan bileklik takarlarmış" sözü halkın zenginlik ölçüsünü açıkça ortaya koymakta ve o dönemde en değerli süslerin neden yapıldığı da görülmektedir. "Çina [Çin] ipeğinden dantelli boyunluk" da tarihi bir bilgi olarak yansıtmakta. Zira gerçekten, Çin ipeği "İpek Yolu"yla MÖ 1. bin yılında bir çok yabancı topraklara ulaşarak ün kazanmış ve en değerli kumaş haline gelmişti.)

Bu bilgilerin ve bölge nitelemenin temeli olarak (özel değeri) Su Anası, metinde tekrarlanmakta ve eski Türk şiir yapısında olduğu gibi, tekraklanan önemi vurgulanmaktadır. Su Anası, şahane kızların bulunduğu bölgenin hamisi haline gelmekte, o yüzden kızı, halkı, malı da üstün sayılmaktadır.

Fakat gençler, oraya mal, varlık için gitmiyor. "Gönül ve kalp zenginliğini" aramaya yola çıkmakta ve kutsal saydıkları Su Anası'nın "köşkünün" bulunduğu gölün kıyılarına yönelmektedirler. Zira o topraklarda, Tanrıça'ya yakın yerde hem mal, hem ruhsal zenginlik mevcuttur.

"İnardan" (aşk şarkısından) değerli konumunu korumaya devam eden Su Ana, onun emrindeki sadık yardımcısı Su Öre ("Gemuda"), Su Öre'nin azarladığı ve "kovaladığı" Kay Boran, iç bağlantıları ve görev ayrıntılarıyla ortaya çıkmaktadırlar.

Tabii ki bu metin mitoloji ürünü değildir, fakat tüm Nart Kültürü'nün içten nasıl bağlı olduğunun bir kanıtıdır. O yüzden Mitoloji sayfasına girmesi haktır.

Cer İyesi (Cer İye)

Yer'in üzerindeki tüm varlıkların yöneticisi sayılan Cer İyesi, Teyri'den sonra ikinci önemdeki yarım Teyri'dir. Dünya Teyrisi'nin emrinde hareket eder. Cer İye'nin "etki alanına" Debet, Sur, Kut, Aymuş, Erirey, Apsatı, Dolay, Ağaç Kişi de girer. Bu Yarım Teyriler, Cer İyesi aracılığıyla üstün dünya Teyrisi'nin emrindeki Kün Teyri, Eliya, Goriy, Su Ana'yla irtibatlı hareket eder.

Bu yarım Teyri hakkında da ona yönelik dua bulunamadı, fakat onun kapsamındaki Teyriler hakkında yayınlanmış ve yayınlanmamış her tür kültürel ürün mevcuttur. Belki de bunların hamisi olan Cer İye'ye özel olarak hitap edilmemesi ondan olmuş olabilir. Eski den var ise de, günümüzde gözlenmemekte.

Cer İye'nin kılığı, tıpkı üç ayaklı Maral-Ulay'ın kılığı gibi, düşünce sınırlarını zorlayan, kavranılması zor bileşiklikte bir mitolo-

jik tablodur. Cer İyesi, Yer'i boynuzunda tutan öküzün "totur" yansımasıdır. Teyri Öküz, kendisi de biyolojik maddeden olup, boynuzunda da Tengri'nin oluşturduğu maddenin Yer'i tutmaktadır, Cer İye ise onun enerji yansıması olarak, her yere yetismekte, varlıklar tümlüğü ve dünya (bitkisel, biyolojik maddeli canlılar, diğer varlıklar) bütünlüğünü korumaktadır. Aynı zamanda Cer İye, mistik yaratıkları görsel dünyadan ayırmakta, onlara sınırlar koymaktadır.

Teyri Öküz'ün çifte özü (maddi ve totur [enerji]) derin bir anlam içermekte ve tüm varlıkların da çifte yapısı olduğuna işaret etmektedir. Maddi bedenden kopan "Ruh"un "Teyri Adamı'nda", insanın bir özden bir diğer özüne geçerek, "Tengri'ye elçi" gittiğini göstermektedir. Öyle de Tengri'nin her şeyi çifte özlü yarattığı fikri ortaya çıkmakta ve bundan da "ölmüş beden" in bir diğer özü ebediyen yaşamakta ve bir başka zaman aynı şekil ve benzerlikte tekrar görsel dünyaya dönebileceği inanç doğmaktadır. "Ruh"ta insanın maddi anlamda sayısız defa tekrarlanması için "öz" (kod) bulunmaktadır. "Ruh" dünyaya tekrar dönmek istediğinde, ebedi koduna göre, aynı bedeni oluşturur, zira "öz" (kod) tek ve ebedidir.

Burada dikkat çekici bir fikir var. O da tüm Nart Kültürü'nde okunmaktadır: Bedeni Ruh, içindeki totur koduna göre kendisi oluşturmaktadır. O yüzden bir ruhun bir başka görünüş ve öz (maddi anlamında) oluşturabilmesi mümkün değildir. (Tıpkı buğdayın arpa olarak büyütemeyeceği gibi. "Öz" değişmezdir ve Tengri tarafından ebediyen kodlanmıştır öztartılğan (öz koyulmuştur).

Bu fikirlerden de ölümden korkmayan, düşmanını cesaretiyle dehşete düşüren "uçan atlıların" kişiliği ortaya çıkmaktadır. "Canım ketse-tinim" (Canım gitse tinim var) atasözünün anlamı da açıklık kazanmaktadır. "Can" maddi kılığını var kılan enerjidir (totur) "tin" (ruh) ise, cana muhtaç olmayan ebediyen varolan enerji "özün" taşıyıcısıdır.

Bu inanç yüksek gelişim seviyesini gösteren bir inanç olup, "ölümden korkma" gibi insanı korkak, köle ruhlu yapan düşünce-

den halkı koparıp, onu maddi özden ruhsal öze çevirmişti. Nart-Karaçaylıların tüm şifahi kültürü, bu fikir ve inancın göstergesidir. İnsanın ölümünde ağlamadıkları "küu" (ölüm şarkısı, ağıt) söyledikleri ve gömme sırasında meşaleler tuttuğu da tören olduğu şifahi kültürden bilinmektedir. Öyle de "can"dan insanın "tin" kılığına geçmesi törenini gerçekleştirmişlerdi.

("Küu'ler" [ölüm şarkıları] "sarın" ağlama şarkısı günümüzde de töre olmaya devam etmektedir. Ölünün etrafına toplanmış kadınlar ağlar, fakat birisi "sarın" isimli bağlama şarkısını söylemeye başlarsa, ona arasına ağlama sesiyle eşlik ederek, genellikle diğerleri susar. "Sarın" [ağlama söyleyişi] şarkı gibi, bir kaç bilinmiş melodi [makam] üzerinden söylenir ve ölenin tüm yaptığı, iyilikleri teker teker anlatır. Genellikle avluda bulunan erkekler de, "sarın" söyleyişini dinler, fakat hiç kimse ağlamaz. "Erkek ağlamaz, erkek hüznü olur" anlayışına göre suskun ve duygularına hakim olur. Kadınlar da ağlama "dalgalarını" "şarkının" gerektirdiği yerde yükselterek, "sarın" okuyana düzenli eşlik eder. Bayılma, çığlık atma, gösterişli laflar, öpücükler ve görsel amaçlı hareketler, düşük seviye olarak algılanır ve ölüyü küçük düşürür sayılır. O tür çıkışlarda bulunanlar ölüden dikkati kendi üzerine çekmiş olup, halkta ayıp etmiş sayılmaktadırlar. O yüzden birinci derecedeki yakınların yanında bir yakını bulunur ve törelerin bozulmamasını sağlar. "Sarın" sırayla bir akrabadan bir diğerine geçer, her sıra alan da öleni anlatır. Ölü gömüldükten sonra "küu" [öleni özlem] şarkısı ve ilahiler söylenir. "Sarın" aniden oluşturulan, sarın melodisiyle ortaya çıkan o an doğmuş sözden oluşur, küu ise [sözü, melodisi de] önceden yapıp söylenir. "Küu" sanattır, "sarın" ise, kendiliğinden oluşan halk yaratıcılığı ürünüdür).

Görüldüğü gibi Nart Tengrian anlayışında, bedeninden canı ayrılan insan, ebedi ikinci kılığına geçmiş sayılmış ve o inanç da törelere yansımıştı. Ölünün yanında sadece iyi işlerinin anlatılmasıysa, Ruh'un tekrar beden oluşturduğu zaman, sadece halkın doğru gördüğü şeyleri tekrarlaması için yapılmış olabilir. Zira Ruh, Nart-

ların eski inancında insanı insan yapan mantık, akıl ağırlıklıdır. Canlı bir beden insan değildir, ancak Ruh insanı insan kılar. Ruh öncedir, beden ve can sonradır.

Nart Efsaneleri'nde gökten totur (Ruh) granit kayayı sarsıyor ve orada sosuruk insan yaratılıyor. Bu fikir, daha ileri bir fikirdir, zira Ruh'un her maddeden kendisinin ebedi kodu doğrultusunda beden oluşturabileceği fikri ortaya çıkarmaktadır. Bu da insanın her tür maddeden oluşabileceği fikri vurgulamaktadır. Zira evren Nart-Hun anlayışında bir bütündür, bütünsel de özü birbirine yatkındır. Dolayısıyla Nart Mitolojisi'ndeki karakterler sırası da bunu kanıtlamaktadır. Ağaç Kişi, insanın yapı maddesinden olsaydı, kayaları ot gibi "yolamaz", taşları çekirdek gibi "kırmaz ve yemez", "ağaçları kökten parmak ucuyla" koparamazdı. O, başka bir madde ve tiptir (dev tek gözlü, az mantıklı güçten anlayan birisi), onun energetik kılığı da yoktur, çünkü Tengri ona görsel güçlerle kendini kanıtlamakta ve kendinin ondan üstün olduğunu, ancak onu zora sokarak anlatmaktadır. Burada mevcut olan can ve güç, onu tam yaratık kılamıyor. Zira Ruh eksiktir. Ama o sınav sonrası Tengri onun Ruhunu geri vermekte ve dev "evet sen benden güçlüsün" fikrini oluşturabilip, Yaratıcı'nın önünde baş eğiyor. "Ruhsuz", "ahlaksız", sözler "ruhsuz" olmuş birisini anlatmakta, bu nitelemenin temeli de Tengri dinindedir. "Tengri seveni sever, sevmeyenden çekilir" denilmekte. Tengri'nin "çekilmesi" nedir? O, Tengri'nin varlıkla enerji bağı kopması demektir. Enerji (totur) bağ ise Ruh'tur. Öyle de günümüzde sık duyulan "ruhsuz insan", Yaratıcı'dan kopmuş, her tür "yöne gitmeye" müsait demektir. (Burada Tengri sevgisi de açıklanmalı. Tengri kendisinin insan tarafından nasıl sevildiğini, onu diğer varlıkları ne derecede sevdiğinden görürmüş. Tanrı'ya tapıp da diğer insanlara, varlıklara karşı olumsuz düşünce ve davranış besleyen kişiler, "ruhsuz" sayılır ve "tapınak onları kurtaramaz", Tengri onlardan "çekilir").

Böyle bir Ağaç Kişi'den, sütü ölümcül hastalıktan arındırma kudretine sahip olan, mavi kanlı, üç ayaklı Maral-Ulay'a kadar uza-

nan mitoloji karakterleri, farklı form ve özde de olsa, Ruh'un kendi "kodunu" her madde temelinde ortaya çıkarabildiğinin bir kanıtıdır. Bazı mitolojilerde insana benzemeyen her şey, düşman algılanabiliyorsa, Nart Mitolojisi'nde düşman yoktur. Zira "dün ölmüş bir akraba bugün" bir başka varlık kılığında dünyaya geri dönebilir anlayışı hakimdir. Çok ilginç ki, her maddeden Ruh, kendine "beden oluşturma" biliyor, fakat değişmez kod işlediğinden, öz (kişilik) yine de aynı olur, dış beden yapıysa, her maddeye göre değişir. O, madde için en dayanıklı formu alır.

Bu fikirler doğrultusunda, Cer İye, Teyri Öküzün enerjik "özü" olarak, derin düşünceye yön vermekte, her canlının ve varlığın "çifte kılığının mevcut" olduğu tezini ortaya çıkarmaktadır. Bu ise, ölüm korkusunu ortadan kaldıran bir milli kişilik oluşturabilecek inançtır.

Teyri Öküz

Teyri Öküz Nart Mitolojisi'nde başkalar için kendini feda ederek, onu mutlu kader bilenlerin, "yüce ruhlu" denilen Tengri yaratıklarının örneğidir. Bu karakterin ortaya çıkması tabii ki, Hunların tekerlekli evlerini taşıyan, aslında tüm hayatının temeli olan öküzden başladığı ortadadır. Hun halkı, bu hayvana minnet borcunu onu kutsallaştırarak dile getirmiş ve öküzü halk kültürüne taşımıştır.

Çifte kılıklı (maddi özü Öküz, Ruhsal özü Cer İye) bu yarım Teyri, başkalar için kendini feda etmenin "yüceliğinin ve mutluluğunun" simgesidir.

"Yer sarsılmasın diye Teyri Öküz dümdüz dururmuş, ama ara sıra boynu yorulmuş, Yer, boynuzlarında dengesini bozmaya başlamış ve o zaman Teyri Öküz başını sarsarak Yer'i tekrar dengeli bir şekilde boynuzlarına oturtmuş. O zaman yerde deprem olurmuş. Kuyruğuyla sinekleri devamlı kovalarmış, yerde rüzgar bundan olurmuş. Bazen de yerin içindeki, üstündekilerin davranışlarına üzülürmüş ve içini çekermiş, o zaman sular karaya yönelirmiş. Zaman zaman ise, nadir ama, kızar, o zaman dağ tepelerinden ateş püskürürmüş..."

Teyri Öküz'ün "değerleri" ve "görevleri" bunlarla sınırlı değil. Kendinden o bir özünü (ruhsal özünü) Cer İye'ni kopararak, onu "totur" (enerji) yönetici olarak, Yer'in üstüne göndermekte o da tüm varlıkları bir bütün kılacak enerji yayarak, yaşamı sağlamaktadır.

Teyri Öküz, Dünya Teyrisi'ne eşittir, yarım Teyri sayılsa da.

Debet, Sur, Kut

Son zamanlarda yayınlanan mitolojik yorumlarda, "Debet" Nart demircisi olarak tanıtılmakta, bu yanlıştır. Debet, dünya maddelerinin insanlar tarafından değerlendirilmesinden sorumlu yarım Teyri'dir. "Sur" ise (Debet'in yardımcısı) demir ustasıdır ve "Debet'in" emrinde hareket etmektedir. "Kut" (savaş hamisi) de "Debet'in" yardımcısı sayılmaktadır. Bu üçgen, dünyadaki maddelerin ve alanların insan tarafından değerlendirmesine yardımcı olan karakterlerdir. Bunların başı da yarım Teyri Debet'tir.

Buraya kadar tanıtılan yarım Teyri'ler (dünya Teyri'si ve Tengri) tüm varlıklardan sorumluydu, burada (Debet'ten itibaren) sadece insanlardan sorumlu Teyri'lerin anlatılmasına geçmekteyiz. Debet, onların başında gelir, zira insanın gelişimini simgeleyen yarım Teyridir.

RF'nu Kabartı-Balkar ve Karayay-Çerkes cumhuriyetlerin Bilimsel Tarihi Araştırmalar Enstitüsü bilimadamlarının hazırladığı, şifahi kültür kitaplarına girmiş versiyon (seçili kesit olarak verilmekte -S.T-S.)

DEBET

Ertde-Ertde dorbunlada turğandıla,
Taş tegene, ağaç elek bolğandıla,
Kök Teyrisi Cer Teyrisin alğandı,
Kök kükürep da cer buaz bolğandı,
Toğuz cıl bla toğuz künnü buaz bolub turğandı,
Sora cerge debet-teyri tuuğandı.

Suu anası anı alıp cuuğandı,
Çerekleni anı auzuna burğandı,
Su anası emçek ana bolğandı,
Andan bilip akıl bla tolğandı.
Otdan edi ol debetni cüregi,
Kurçdan edi sanlarını keregi,

.....
Etgen zatın tau üsü bla uzathandı
Karatengizge suğub alay suuthandı,
Çiy temirni bolat etib bergendi,
Nart kaumğa köb kol saut etgendi,

.....
Gencalağa temir tıyğı tüygendi,
Nart kaum da köb cigitlik etgendi.
Debet edi temir-bolat çıgarğan,
Temir işge ürenirge buyurğan.

Türkiye Türkçesi:

Eski eski zamanlarda mağaralarda oturmuşlardı,
Taş yalaklar, tahta elekler olmuş,
Gök Tanrısı Yer Tanrısıyla evlenmiş,
Gök gürültülemiş ve yer hamile kalmıştı.
Dokuz yıl ile dokuz ayı o hamile kalmıştı
Sonra da yere debet-teyri doğmuştu.
Su anası onu alıp yıkamıştı,
Nehirleri onun ağzına çevirmişti...
Su anası ona emziren ana olmuştu,
Ondan öğrenerek akıldan dolmuştu.
Ateşten idi o debetin yüreği,
Kurçtan idi bedeninin malzemesi,

.....
Yaptığı şeyleri dağın üstüyle uzatmıştı,
Karadenize sokup öyle soğutmuştu,
İşlenmemiş demiri çelik yapıp vermişti,
Öyle de Nart kavimine çok silah yapmıştı.
.....

Genca atlara zırh kaplamalar dövmüştü,
Nart kevimi de çok yiğitlikler etmişti.
Debet idi çelik demiri çıkaran,
Demircilik işine öğrenmeyi emreden...

Önceki başlıklarda söylendiği gibi, "Sur" ve "Kut", eski ilkel inançlardan kala kalan putlar olup, Tengrian dini geliştikten sonra bir tarafa bırakılmadan, Debet'in yardımcıları sıfatıyla Nart Mitolojisi'ne katılmışlardı.

"Sur"un doğuşu, Sibirya'da bir Hun dalının "Tunguslar"la karşılaştığı zamanda (MÖ 2. bin yy.) ortaya çıktığı tahmin edilmekte. Çünkü, oradaki arkeolojik kazılarda Orta ve İç Asya'da en erken demir örnekleri ortaya çıkmıştı. MÖ 1. bin yılında yaratıldığı sanılan Tengri inancı dönemindeyse, demir (MÖ 4-3. asırlar) Tibet'ten çöle, çok sayıda ulaşmış ve demir üretimi artık sanayi haline gelmişti. Bu dönemde kültürde, yarım Teyri Debet'in ortaya çıkması doğaldı. Zira Hunlar, hiçbir önemli olayı kültürüne taşımadan bırakmamıştı. Demir ise savaş alanında zaferin, tarımda başarının, özel halk hayatında rahatın simgesi olmuştu. Demirin halkın hayatına girmesi, onun düşünce tarzını, yaratıcılık imkânlarını, milli görüşlerini de etkilemişti, o yüzden Kültüre taşınması doğaldır.

Debet'in yarım Tanrı olup, insanlara gelmesi ve istediği insan kılığına girerek, halka Yerde'ki maddeleri değerlendirmeyi öğretmesi inancı "Ebindir usta" (sınırsız imkânlı usta, ebedi usta) anlayışını da ortaya çıkararak, her tür yaratıcılığı, yüksek sanat ve tan-

risal bir manevi varlık olarak algılamasının nedeni olmuştur. (Ebindir usta, süper usta). O yüzden Hunnu'da, Çin ipeğine güle güle değiştirilen ağaç, taş, kemik, ot örgüsü kilim, demir, bronz vb. maddelerden üretilmiş eşyaların uzmanları ün kazanmış ve soysuz da olsa, soylu sınıfa denk sayılmışlardı. Demir ustalarıysa, hayatı kolaylaştıran iş aletleri üreterek, Tangutların uzmanlığını öğrenerek, Hunnu'da özel, çok değerli bir kitleye dönüşmüşlerdi. "Demirci", "Demir ustası" demek, Tanrı'dan özel yetenek sahibi olan olarak algılanmıştı. Debet'in her insanın kılığına girebildiği inancından, ustalara halk, sanki onlar Debet imiş gibi davranmış ve saymıştı. "Sur" ise, bir eski put olarak, onun gölgesinde kalmış olup, günümüzdeki mitoloji yorumcularının dikkatini çekmemesi, belki de ondan kaynaklanmıştı.

Fakat araştırmacılar eski putları önemsemese de, halk onları unutmuyor. "Bayçı" masalında Debet han Demirci Hut hakkında şöyle söyler:

"... Sur körüğü örten ürüb, temir çağa,
Üsünde da, surat salır, oyuu kaza,
Kızgın temir kollarında bögülüüçü işi bla kesin ençi bildiri üçü
Hut ustanı karnaş kibik süe edim..."

Tercümesi:

"Sur'un körüğüyle ateşi pompalayıp, demir yakan,
Onun üstünde de, resim gibi işleme yapan,
Sıcak demire ellerinde şekil veren
İşi ile kendini özel tanıtan
Hut ustanı kardeş gibi seviyordum..."

Burada "Sur'un körüğü" geçmekte. (Aslında araştırmacılar öyle bir ufak bilginin yanından da geçmemeli. Zira şifahi kültürdeki bazı işaretler, doğru yönde araştırma yapıldığında eşsiz bilgilere ulaştırmaktadır. Bu masal, günümüze "beyaz şiir" denilen yarı şiir şeklinde ulaşmış olup, getirilen kısım, İsmail Semerov'un üzerinde ça-

lıştığı metinden sunulmuştu. Ömrü boyu Nart Kültürü'nü toplama-ya adanmış şair, paha biçilmez örnekleri halkına bırakmıştı. Bu kitapta da onun büyük emeği mevcuttur.) "Sur körüğünü" es geçen ve Debet'i onun yerine "demir ustası" yapan araştırmacılar, bilerek bil-meyerek Mitoloji'nin iç düzenini sarsmaktadırlar. Bunun nedenini söylemek zor, fakat sonuç ortada: Debet, Teyriler "zincirinden" çekiliyor, küçülüp "demir ustası" oluyor, "zincir"de arasından kopuyor. Kopan her şey ise farklı yol açmaya elverişli bir olaydır. Eğer Debet "indiriliyorsa", otomatik olarak, insanlara bağlı Teyriler de "değer ve görevinden" inmektedir. Apsatı av hamisi, Erirey ürün hamisi, Aymuş hayvanlar hamisi vb. Bu yeni statüs ise, Nart Mitolojisi'ndeki hiyerarşiyi bozarak, alt (insanlarla bağlı) Teyriler ve üst Teyriler arasında mesafe oluşturmakta, hiyerarşideki iç bağlantıları koparmaktadır. O zaman mitolojideki üst Teyri'ler ve Yaratıcı Tengri, kolayca her mitolojiye personaj şeklinde katılabilecek hale gelmekte ve ilkel putların yansıması olarak her kültüre taşınmaya elverişli oluyorlar. Bu ise ana kültüre zarar vermektedir.

Debet hakkında şifahi kültür eserlerinde birkaç şarkı mevcuttur. Nart Efsaneleri'nde de bir kahraman halinde geçmektedir, fakat biraz önce söylendiği gibi "Teyri" değil de, "demir ustası" olarak geçtiği için o metinleri sunmak doğru olmaz sayılmıştır.

Debet Teyri'nin Yardımcısı "Sur" demir ustasıdır. Ona hitap eden şarkılar ne yazık ki korunamamış, fakat "Sur Körüğü..." ("Bayçı" masalı) "Sur'dan-nal, biyden-cal" (Nart sözü. Atasözü) vb. hatırlatmalar, Sur'un Nart Mitolojisi'nde yerini ve önemini koruduğunun kanıtıdır.

Debet Tengri'nin Yardımcısı "Kut" savaş hamisidir. Onun Teyri olarak tanıtılması doğru sayılmaz. Bazı araştırmacıların onu Teyri statüsüne çektiirmeleri yanlıştır. Zira, "Kut", Tengrian dininin daha olmadığı dönemlerden günümüze taşınan savaş hamisidir. Onun Debet'in yardımcısı olarak mitolojide yerleştirilmesinin nedeni, hem Hun halkın eski putlarına sahip çıkması, hem de savaşlarını daha başarılı kılan, demir savaş alet ve silahların ortaya çıkması (ışlık çalan

yay okları vb). Aynı bir Savaş Teyrisi olarak çıkarılmadığı da, insan-cıl bir olaydır. Bu, savaşın Teyri "yönetimi" altında olamayacağı, onun genel ahlaka aykırı olduğu anlayışından kaynaklanmış olabilir.

Bu Hun milli yapısına uyar. (Eğer böyle düşünmüşse bile "savaş" günahını işlemişti, ne yazık ki...) "Kut" belki de o yüzden Teyri konumuna getirilmemiş, Debet'in gölgesine sokulmuştu.

Nart Mitolojisi'nde Savaş Tanrısı'nın hiç olmaması, halkın etik kuralları açısından, önemli bir durumdur. Zira onun varlığı, savaşın Tengri'den gelen bir davranış biçimi olarak algılanmasına yolaçabilirdi. Oysa Tengri, ancak sevgiyi insanlararası davranışların temeli kılmıştı. Bundan dolayı da Nart Mitolojisi'nde Savaş Teyri'si yoktur.

Aymuş

Nart Mitolojisi'nin orijinal, bir başka mitolojide bilinmeyen, evcil hayvanların hamisi yarım Teyri Aymuş bulunmaktadır. Bu ilginç bir personajdır. Zira bilinen diğer halk kültürlerinde eşi benzeri yoktur. Bu Teyri'nin ortaya çıkmasıyla, hayvancılık kültüründe yeni bir gelişim basamağının oluştuğu söylenebilir. Zira hayvanlar ve insanlar arasındaki davranışları belli bir davranış kanununa dönüştüren bu Teyridir.

Aymuş, hayvanlara karşı haksızlığı, işkenceyi, beslenme eksikliğini ve onların doğadaki imkânlarının kısıtlanmasını yasaklayan, tüm evcil hayvanlar için, Tengri'den verilmiş bir çoklu ruhun sahibidir. Hayvan kendine neyin iyi olup olmadığını bilemeyebilir ama Aymuş, doğal adalet adına onları korur ve her tür zarar verici olaya karşı hisler verir. Evcil hayvana bakmayan her kimse, Aymuş'tan ceza almakta ve avlusu hayvansız kalmaktadır. Bu inanç, Hunlarda hayvanlara karşı bir başka davranış tarzını oluşturmuştu, o da kursesiz bakım.

Günümüzde "Karaçay Atı" olarak bilinen dört cinsli ata, kamçıyla vurmak hedefe ulaştırmaz. Çünkü, bu atın genetiğinde şiddete karşı direnen bir özellik vardır. Biraz boynunu sevmek, ayaklar-

la karnına dokunmak, emir vermek daha da doğru sayılır. Nart-Karaçaylılar'da mucizevi şekilde korunmuş bu dört nalıcı asil atlar, (dört cins) sanki bir "kimliğe" sahiptir. Sahibine "dostluğuysa" en sadık köpeği geçer. Hayvan hakkında böyle konuşulması tuhaf da gelebilir, fakat o atları yakından bilen kişiler bunu destekler. Dayanıklı, dağda, ovada da kudretli hıza sahip, her tür ayak altındaki bitkiyle beslenebilen ve sahibine bağlı bu atlar hakkında halkta çok hikayeler mevcuttur. Onlarda da atların "Aymuş'un gökten getirdiği" söylenir. "Aymuş bir "toturdur" (enerji) ve onun "kendinden böldüğü enerji" bu atlara yansımıştı inancı, atı kutsal kılmış, ona eşitçe davranılmış ve eti yenmemiştir. Günümüzde de Nart-Karaçaylılar, atın etini yemez. Ancak Karaçaylılara geç katılan bazı ailelerde çok nadir, travmatik olayında, acı çekmesin amacıyla kesilir ve yaşlılara, romatizma hastalığına ilaç bahanesiyle dağıtılır. Nart-Karaçaylılar'da atı, et amaçlı üretmek ayıp ve manevi yasaktır. At, dost bilinir ve telef olunca da gömülür.

Aymuş sadece "gökten gelen atlarla" sayılmıyor, o tüm evcil hayvanlara sahip çıkmakta, insanda gereken hisleri uyandırarak, hayvanlar ve insan arasında ahlaki kanunlar sağlamaktadır. İnsan hayvandan yararlanabilir, fakat onun karşılığında ona kusursuz bakmalıdır. Bu kanun bozulduğunda Aymuş, o insanı hayvandan yoksun kılar.

Burada Hun halkının gelişiminde nasıl ileriye gittiğini görmek mümkün. Tarihte ilk defa, hayvan haklarını koruyan ahlaki kanunların ortaya çıktığı söylenebilir.

AYMUŞ

Hay da Aymuş, alaydı Aymuş,
Hayvanları saklaydı Aymuş,
Hayvanlağa karaydı Aymuş,
Istauatnı taraydı Aymuş,

Kamçı-tayak süymeücü Aymuş,
Suuk bauğa Kirmeücü Aymuş,
Urğan Kolğa Bermeücü Aymuş,
Nalsız atha minmeücü Aymuş.

Istauatha kiriücü Aymuş
Zınthı, biçen beriücü Aymuş,
Gözenleni intiücü Aymuş,
Urğuçlağa tiyiücü Aymuş.

Istauatıma kelgin'a Aymuş,
Karalğannı körgün'a Aymuş,
Sürüulege kirgin'a Aymuş,
Teyri nürden bergin'a Aymuş.

Hey da Aymuş, alaydı Aymuş,
Mal süygenni süedi Aymuş,
Mal süygenge beredi Aymuş,
Hey da Aymuş, alaydı Aymuş!..

Tercümesi:

Hey da Aymuş, öyledir Aymuş
Hayvanları koruyor Aymuş,
Hayvanlara bakıyor Aymuş,
Ağıları gözetiyor Aymuş.

Kamçı - sopayı sevmeyen Aymuş,
Soğuk dama girmeyen Aymuş,
Vurucu ele vermeyen Aymuş,
Nalsız ata binmeyen Aymuş.

Ağıllara girici Aymuş,
Yulaf, saman verici Aymuş,
Kilerleri araştıracı Aymuş,
Vuruculara dokunucu Aymuş.

Ağılıma gelir ol Aymuş,
Bakımlılığı görür ol Aymuş,
Sürülere girer ol Aymuş,
Tanrı nurunu verir ol Aymuş

Hey da Aymuş, öyledir Aymuş,
Hayvan seveni seviyor Aymuş,
Hayvan sevene veriyor Aymuş,
Hey da Aymuş, öyledir Aymuş.

(*Karaçay Halk Cırla*, 1961, 1964, 1972, 1981; farklı yayınlarda
-şifahi kültür ürünleri kitapları-) (Metin seçili kısaltılmıştır, -S.T.-S.)

Erırey

Nart-Karaçaylılar bitkisel âleminin hamisi Erırey'e önem verir, sever ve onun hakkında şifahi kültüründe çok deyişi korur. *Karaçay Halk Cırla* kitabında "Erırey" şarkısı mevcuttur, Nart masallarında da onunla bağlı deyişlere rastlanmaktadır. Erırey şarkısı birçok versiyonda söylenir. Onlardan 1963 yılında yayınlanmış bir versiyonu sunalım:

ERİREY

(İki versiyonun bir araya getirilmesiyle hazırlanmıştır)

Oy, Erırey degen kuatdı
Carlığa bergen suabdı,

Carlığa bergen can üçün
Oy, bayğa, biyge bergen'a mal üçün.

Oy, bayla biyle sanga kor ögüz,
Erırey ayta batsın künübüz,
Erırey ayılır tang bıla
Hey, kire suurtur cel bıla.

Oy, canım-közüm kara tuarla,
Betlerin kolların balda cuarla,
Ala bir nasıblığa tuarla,
Hey, ındır basa, ındır basa ua turalla.

Hey, arıb'a catsın birigiz,
Oy da nasıbdan tolsun üyügüz,
Ertden bıla ertde turalla,
Hey, bıla bir nasıblığa tualla.

Hey, cay bolsa ua calpaklağa baralla,
Anda ayak uzatıb'a catalla,
Barıb'a kürt orunlada otlayla,
Hoy, bıgın caulanı ua katlayla.

Oy, erinçekni ua er almaz,
Da er alsa da köl salmaz,
Oy da kelin bolsun, köl salır,
Hey, küyeyle da bolsun öç alır.

Hey, tang athandı bellik tartayık,
İndırğa külte salayık,
Künorta bolmay eki salım alayık,
Hey, bıla umur-çumur'a eterle.

Hey da marca homuh ulanla,*
Basha tartıb, tüygüç urğanla,
Salamdan mürzeü alğanla,
Hey, kara ögüzlege bazğanla.

Hey, ögüzlege bashı tartıu,
Saubitgenlege ua külte taşıu,
Suura turur su-ariu,
Hey, bu da caş cürekge bir auuruu...

Hey, Erirey gelir ertdeley,
Cigerge kolay etgenley,
Mürzeü suurtur cel bıla
Hey, nakırda - çam ete, da, el bıla.

Tercümesi:

Oy, Erirey demek bereket-meziyettir,
Fakire vermek sevaptır,
Hey, fakire vermek can için,
Oy, bey'e zengine vermek de mal için.

Oy, bey zenginler sana kurban olsun öküz,
Erirey okuyarak batsın güneşimiz,
Hey, Erirey söylenir şafaktan,
Dirgenle savurtur rüzgarla.

Oy, can ciğerim kara hayvanlar,**
Elini yüzünü balla yıkatanlar,

* Homuh ulanla: Tam tercümesi "temdel gençler"dir, ama anlamı am tersidir; "nazar deyesin".

** Kara hayvanlar: Güçlü hayvanlar. "Kara" sözcüğü burada ikinci manasını yansıtır ve "güçlü" anlamında okunur. (Öküz, Hunlarda değerli hayvan olup, eski inançlarda Erirey'in yanında iki kara öküzün olduğu, onları da Teyri Hunlara gönderdiği inancı olmuştur.

Onlar bir nasipliğe doğarlar,
Hey, döven çeke, döven çeke da duruyorlar.

Hey yorgunlıktan düşüp yatsın biriniz,
Naipten dolsun eviniz,
Bunlar da şafakla kalkarlar,
Hey, bunlar bir kısmetliye doğarlar.

Hey, yaz olunca yaylalara giderler,
Orada ayak uzatarak dinlenirler,
Buzuların arasındaki otlaklarda otlarlar,
Kalça yağlarını katlarlar.

Hey, tembeli koca almaz,
Alsa bile gönlü ısınmaz,
Hey, gelinler olsun gönül ısınır,
Hey, enişter olsun ödül alır.

Hey, şafak çizdi kemer ekelim,
İndırğa külte* salayık,
Künorta bolmay eki salım alayık,
Hey, da bıla umur-çumur da eterle.

Oy, hey da marca, yiğit ulanlar,
Döven çekip, dirgenle savuranlar
Samandan zahire çıkaranlar,
Hey, kara öküzlere güvenenler.

Hey öküzlere döven çekmesi,
Adalelilere de semer taşımak,

* Indır: Biçilmiş zahire semerlerinin döven çekimi öncesi koyulduğu tezgâh.

Savurucu olur su*-güzel,
Hey, o da genç kalplere bir rahatsızlık.**

Hey, Erirey gelir erkenci olarak,
Çalışkanlara kolay sağlayarak,
Rüzgarla dirgen savurtturur,
Hey, esprileşerek köylü halkı birbiriyle.

(Rusya Federasyonu, Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti, Pervomayskoye köyünden Biciev Mahmud'un oğlu Ahya'dan 5.01.2008, Uçköken ilçesi Arşiv Başkanı Çotça Hamzat kızı Lüba'dan 5.06.2008'de şifahi kültür desteği ve metin alınmıştır.)

Nart Masalları'nda ise Erirey'in insana gelişi hakkında şöyle söylenmekte: ("Adam" masalı)

"Em alğa Tengri bolğandı, sora adam tuuğandı, tuuğanı bla öse öse turgandı, tura-tura mıyık burur bazuk kırır bolğandı. Bir kün Tengri'ye ahsınıb söleşgendi, meni da alamğa çğar degendi, Tengri da anga can-cazar söleşgendi, sanga Cer berdim degendi, totur ucunda cerge cibergendi. Adamnı kölü-aytağay, canı cerge cantagay bolğandı, Tengri aythança kesine cer ariulağandı, sora susab bolub, Tengri'ye bu nedi deb sorğandı, Tengri da anga bir buaz bulut iygendi, adamnı üsüne cangur sebelegendi. Adam kannan totur-baylaş Tengrige bu ua nedi deb sorğandı, Su Ana deb cuab alğandı. Buaz bulut kesin kökge cayğandı, egiz-egiz su balala tabhandı, cer üsüne böle-böle çachandı, azmı köbmü çaça-çaça turgandı, sora su-ula, kölle, tengiz terk bolğandı, adam da sudan toyğandı, aç bolğan-

* Su-ariu (süper güzel). Nart büyüklerin kadın kızlara hitaben gururlandırıcı lakabı. Günümüzde de aktüeldir.

** Kalplere bir rahatsızlık: güzellikten etkilenen alev alev yanan yüreklerin rahatsızlığı kastedilmekte.

dı, Tengri'ye bu nedi deb sorğandı, Tengri da anga Erirey'ni collağandı. Erirey urluk alıb kalgendi, adamğa hıçıu etib, urluk salıb, ösdürürge cıyarğa üretgendi, kesi da Cer İyesine ketgendi, adam da andan körgeenin etgendi. Bir Kün'a entda ajım etgendi, cangız kalıp arsar boldum degendi, köküregi talpır-talpır urğandı, adam da Tengri'ge "bu nedi" deb sorğandı, sorğanı bla alay kalkıb kalğandı, uyanganında katında bir su-ariunu tabhandı, sen adammışa deb sorğandı, ariu da anga salpı kirpigin kakğandı."

Tercümesi:

"... İlkönce Tengri olmuş, sonra Adam var olmuş. Doğduğunda büyüye büyüye dura durmuş, sonra bıyık burur, kemik kırar olmuş. Bir gün Tengri'ye içini çekerek konuşmuştu, 'beni de aleme çıkar' demişti. Tengri ona okşayışlı konuşmuştu, 'sana Yer verdim' demişti, totur (enerji) ucuyla onu Yer'e göndermişti. Adam buna göz aydınli sevinmişti, Yer'i candan cana sevmişti. Tengri'nin dediği gibi kendine alan hazırlamıştı, sonra susayıp 'bu nedir?' diye Tengri'ye sormuştu. Tengri ona bir hamile bulut göndermişti, adamın üstüne yağmur serpmişti. Adam candan bağlı Tengri'ye 'bu nedir?' diye sormuştu, 'Su Ana' cevabını almıştı. Hamile bulut kendini göğe yaymıştı, ikiz ikiz su yavrular doğurmuştu, Yer'in üstüne tek tek dağıtmıştı. Çok veya az dağıtıp durmuştu, nehirler, göller, deniz oluşmuştu. Adam da sudan içe içe doymuştu, acıkıp Tengri'ye 'bu nedir?' diye sormuştu. Tengri de ona Erirey'i yollamıştı. Erirey tohum alıp gelmişti, adama toprağı hazırlamayı, tohum ekmeyi, büyütmeyi, toplamayı öğretmişti, sonra Cer İyesi'ne gitmişti. Adam da ondan gördüğünü yapmıştı. Bir gün yine adam hüzünlü olmuştu, 'yalnız kalıp sıkıldım' demişti. Göğsü atar atar kabarmıştı, adam da Tengri'ye 'bu nedir?' diye sormuştu, sorduğuyla da öyle uyuya kalmıştı. Uyandığında yanında bir sırlı güzeli bulmuştu, ona 'sen insan mısın?' diye sormuştu. O da adama kalın kirpiğini kırpmıştı."

Bu tür deyişlerde Erirey'in insana tarım uzmanlığını getirdiği görülmektedir. Erirey hep "kara öküzlerin" "yanında olmakta", on-

lara güç sağlamakta ve insana yardımcı olmaktadır. Eskiden masa başında Erirey'e dua okunmuştu, zira masaya arpa ekmeği koyan sayılmıştı. Arpa ve buğday, Erirey'in getirdiği tohumdan oluşmuş ürünler sayılmışlardı. Günümüzde bile "mürzeüğe ulla köllü bolma" (arpa ve buğdaya önemsiz davranma) sözü halktan her gün duyulur. Sorulduğunda nedenini kimse açıklayamaz, fakat bu iki ürünün kırığı bile atılmaz, hayvana yedirilir.

Nart Mitolojisi'nde Erirey, sadece tarım uzmanlığını insana getirmiş Teyri değildir, o tüm bitkisel dünyanın koruyucusu ve hamisidir.

Aspatı

ULAY (UMAY)

Nart ulları-
Teyri kulları,
Nart ulları-
Cigit ulanları,
Nart ulları-
Börü ballaların
Bek süygenleri ulay biyçedi.

Ulay biyçe ua teyri kızıldı,
Ulay biyçe ua - seyir - tamaşa!..
Anı sanları maral sıfatlı,
Anı cürüşü - culduz uçanlay,
Anı müyüzü ay cabışhanlay,
Anı közleri - tang culduzullay!..
Üç ayaklı - tamaşa ulay!..
Üç ayaklı - ak maral, ulay!

Tercümesi:

Nart oğulları-
Tanrı kulları,
Nart oğulları-
Yiğit ulanları,
Nart oğulları-
Kurt yavrularının
En sevdiği ulay hatundur.

Ulay Hatun'sa Tanrı kızıdır,
Ulay Hatun'sa hayret ettirici bir zat!..
Onun bedeni meral görünüşte,
Onun yürüyüşü yıldız uçar gibi.

Onun boynuzu ay takılı gibi,
Onun gözleri şafak yıldızı gibi...
Üç ayaklı şaşırtıcı ulay!..
Üç ayaklı ak meral ulay!

(Şifahi kültürü kitaplarında verilen versiyon. Kaynak: *Nerti*, 1994, Moskova, Ostoçnaya Literatura yayını.)

Av Teyri'si "Apsatı"da enerjik Teyri'dir. "Avcı ve av hayvanın" arasında bulunur, "yavrulu hayvanların avlanmasını yasaklar", av dönemi olarak "sonbaharı kabul" eder ve insana "yaşamak için gerektiğinden fazlasını vermez". Eğlence amaçlı avı yasaklar. Öyle de vahşi hayvanlara sahip çıkar.

Nartlar, eskiden de dağlı, avcı halk olduğundan (Neolit. "Jun". "Dİ" [Hun ataları] MÖ 2500-2000 yıllar) av geleneği uzak geçmişe dayandığından, şimdi yaşadığı topraklarının da (Elbrus dağı. Yamaç ormanları.) onlara benzerliği bazı tarihçileri yanıltmakta ve Aspatı'nın "doğum yeri" olarak, Kafkas dağları gösterilmektedir. Fakat "Apsatı masallarında", "Av şarkılarında" Kafkas'ta bilinmeyen yer

özellikleri ve hava durumu gözlemlendiği dikkatlerden kaçırılmaktadır. Örneğin: Apsatı'nın dağ keçilerini kar rüzgârından koruduğu "mağara'da zaman uçuşumu" görülmekte. "Onların peşinde mağaraya giren çoban Ezoh, önünde toplu keçi sürüleri olduğu halde avı elde edemiyor çıktığında ve yerleşim bölgesine döndüğünde ise, onu kimse tanımıyor ve o da kimseyi tanıyamıyor. Ancak uzun soruşturmalar sonucu, en yaşlı insanlardan eski hikâyeye olmuş, kendisi hakkındaki bilgilere ulaşmaktadır. Onun Apsatı mağarasına girip çıkması zaman içerisinde, Yer'de beş nesil değişmiş ve "torunların torunları" nesli yaşamaktadır. Kendini "kayıp etmiş" ve "yaşamadan yaşlanmış" Ezoh bu olayı kaldıramıyor, Apsatı mağarasının sırrını çözemiyor ve çevredekiler tarafından "aklını kayıp etmiş zavallı" sayılarak, birkaç günde "genç bedeni ihtiyarlayıp" hayata veda etmektedir. Mağara hikâyesi de "hasta adamın hayali" olarak kalmaktadır.

Fakat karar vermekte acele eden halk, Tengri tarafından tekrar bu konuya çekilmekte, Ezoh isimli adamın iki oğlundan birisi amansız hastalığa yakalanıyor ve Bilgiç'ler, onu ancak sırlı "Ak Maralın" sütünün kurtaracağını" söylüyor. Hastanın kardeşi Biynöger de, "Ak Maralı, bulmaya, ondan süt sağmaya" dağlara gitmektedir. Bu rastlantı da sıradışı olayları meydana getirmekte ve halkın düşünce sınırlarını zorlamaktadır. Üç ayaklı "Apsatı'nın kızım" diyen yaratık, peşinden Biynöger'i insanın tırmanamayacağı tepelere çıkarıyor, ne arkaya ne öne hareket edemediği bir yerde bırakıyor. Son sözü de "beni rahat bırakmadığın için sağ salım geri dönme".

Burada "Apsatı mağarasından" daha da farklı bir maddi enerjik varlıkla karşılaşmaktadır. Öyle de evrenin bilinmeyen "katlarının" çoğunluğu ortaya koyulmaktadır. Bilgi gelişimi yetersiz insanın o "kapıları" zorlaması, trajik sonuçlara sürüklemekte olup, Tengri akıl ve bilimin ön plana çıkarılacağı bir durumu körüklemekte ve insanlara bu deneyimlerle (alıştırıcı karşılaşmalarla) evrendeki varlıkların farklı form, madde, enerji ve amaçla yaratıldığı fikrini ortaya koymaktadır.

"Apsatı" ve "Ak Maral-Ulay" kılığı, tıpkı ilkel Ağaç Kişi'ninki gibi, insanı evrensel kalabalığına, çokluk ve farklılığına, bileşik, aynı zamanda çelişkisine alıştırmamanın bir fikri yoludur. Bu da yaratıcı halkın önder fikirli olduğunun kanıtıdır.

1) Öyle de "Apsatı mağarası" dünya ilmi tarafından çok geç keşfedilmiş "zaman uçuşumu"nu ortaya çıkarmakta, insan bilgisi ve psikolojisinin de o tür olayı kaldıracak durumda olmadığını ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, bilinmeyen yok saymanın yanlış olduğu (Ezoh'un akıl hastası sayıldığı) vurgulanmaktadır. Zira Biynöger olayı "bilinmeyen yok" tutumluları cezalandırmakta. Tengri, enerjik Apsatı'dan daha üstün bir yapıda (görsel beden ve enerjik öz) Ak Maral'ı insanlara yollamakta ve o da, insanın tırmanamayacağı tepelere enerji gücüyle Biynöger'i çekmektedir. Biynöger'in oralara nasıl ulaştığı insan için rahatsız eden bir fikir hareketine dönüşmekte ve Tengri'nin yarattığı çok yüzlü, içten (ruhtan) bütün, dıştan çelişkili alemlerin sırlarını anlama arzusunu güçlenmektedir.

Tengri insana önce çok yüzlü dünyayı tanıtıyor belli bir bilgi birikimine ve "ruhsal adapteye" ulaştıktan sonra da, Dünya'dan olmayan (Üç Ayaklı Maral-Ulay) varlıkları tanıtmaya, insanı onlara alıştırmaya çalışmaktadır. Ulay artık uzay yaratığıdır, hem maddi, hem enerjik öz taşımakta, insanla konuşmakta rahatça irtibatta bulunmakta, hatta temas etmektedir.

Bu iki varlığın dünya "kralı İnsan'ın" ve evren temsilcisi Ulay'ın birbiriyle anlaşabilmesi ve biraraya gelebilmesi, dünya sınırlarının açılması ve insanın "dokuz göke" doğru çıkmaya başlaması demektir. Fakat, ne yazık ki, Biynöger ve Ulay anlaşamadı, "süt verilmedi", Biynögerle ağabeyi de dünya hayatından trajik bir şekilde koptular. Zira, bu ilk deneyimdi. "İlk" ise her zaman ağır sonuçlar içerse de, bilgide, deneyimde, tecrübede bir atlayıştır. Biynöger de bu "ilk" in kurbanı da olsa, halkının bilgi ve tecrübesini ilerletmenin bir simgesi olmaktadır.

Görüldüğü gibi Apsatı ve onun üç ayaklı "kızı" Ulay üzerinden halk, felsefi düşüncesinde yeni ufuklara ulaşmaktadır.

Nart Mitolojisi'nde bu iki personaj, diğerlerine nazaran düşünmeye zorlayan, bazı sınırları kırmaya, yeni bilgi kapılarını çalmaya yönlendiren personajlardır.

Dolay

Bu yarım Teyri, insanın "besiminden sorumlu" Teyri sayılmaktadır. Altmışlı yıllarda hâlâ onun şarkısını, yağ yoğurdukları zaman, duymak mümkündü. Şu anda ise ancak yaşlı insanlar hatırlar. Yine de Dolay Teyri'nin "may calatdığı" (yağlı-ballı yemekler yalattığını) hergünkü konuşmalarda duymak mümkündür. "Oy Dolay Dolay may Dolay" denilen ilk cümle her versiyonda değişmez olup, genel metin ise değişebilmişti. Zamanın eleğinden geçerek bizlere ulaşmış dört versiyon toplanabilmişti, onlardan da, üslubuna göre en eskisini burada sunalım:

"Oy Dolay, Dolay may Dolay,
Dolay bolmasa kayda may!..
Dolay otcağada olturur
Tıbrını tolturur,

Cau urur-
Gıbit çaykay turur
Oy gıbitda cıyğan sütbaşı çaykala
Hayda marcala
Ariu-taliu bolmasın,
Sütbaşı suumasın
Buç uçdan akğan bürçüklengendi
Cau tüşer zaman cetgendi
Ay Dolay Dolay may Dolay
Gıbit tolu cau çaykathın alay
Hey, cau bla bışlak bolsa kolung kol

Hayda marca* bola eseng bol!
Katdırmağa kaynağan cau bla tuz bolsun
Ay koşulğanıñ'a oy da dariy aulu kız bolsun
Da sürüuleringde gılca az da kunacin köb bolsun
Istauating makırudan okürüuden tolsun,
Koy sürüulering da egiz-egiz'a terk bolsun.
Kızıb kelsinle celinle,
Saub talsınla kelinle,
Aulay aulay kol talsın
Dolay bu tıbrğa köl salsın
Oy Dolay Dolay may-Dolay
Sen bolmasan'a kayda may!"
Tercümesi:
"Oy Dolay Dolay may Dolay
Dolay olmazsa nerede bereket!..
Dolay ocak başında oturur
Yemek odasını kendisiyle doldurur
Yağ yoğurur,
Gövdeyi sallaya durur.
Oy gövdede bekletilmiş kaymak çalkalanır

Hadi, marcalar
Yorulmak sıkılmak olmasın,
Kaymak soğumasın,
Gövde ucundan akan topcukları göstermekte,
Yağın yoğurulacağı zaman gelmişti
Ay Dolay Dolay may Dolay,
Gövde dolu yağ yoğurtun,
Ey yağ ile peynir bolsa elin el
Hey, marca yoğuruluyorsan yoğurul!..

* (Marca: bir hitap sözü, özel anlam içermez. Ama onu "Macar" halk ismiyle tanımlayan tarihçiler de vardır.)

Gözlemeye yağla tuz olsun
Eve getirdiğin ipek örtülü kız olsun...
Sürülerde yaşlı inek az da genç inek çok olsun,
Avluların hayvan seslenişinden dolsun,
Koyun sürülerin ikiz ikiz doğurarak çoğalsın!
Şişerek gelsin inek memeleri,
Sağa sağa yorulsun gelinler,
Sütun başını ala ala talsın (yorulsun) eller.
Oy Dolay Dolay may Dolay
Sen olmazsan da nerede bereket..."

Mistik Yaratıklar

Almaştı. Çaçlı

Bu iki karakter Nart Mitolojisi'nde insanın görme, duyma, hissetme sınırları dışında yaşayan, insanlar yanyana da olsa ona karışmayan enerjik yaratıklardır. Onlar "totur"u (enerjiyi) aniden maddi kılığa dönüştürebilen varlıklardır. Her ortamda oranın algılayabileceği kılığa girebilmektedirler. "Almaştı" erkek, "Çaçlı" da kadındır. Bunların birbiri tarafından görülmesi "dikkat" uyarısını içerir ve bir olumsuz olay beklenir.

Eskiden bunları "dost kılmak için" ocağın önünde yemek dahi bırakılmıştı, zira "evdekilere küsmüş 'Çaçlı' kundaktaki çocukları boğarmış", "Almaştı'ysa 'Aymuş' teyrini toturu (enerjisiyle) yanıltarak, evcil hayvanları telef edermiş."

Bu iki kılık yaratıcı, halkın düşünce genişliğine dikkat çekmektedir. Burada "paralel olarak yaşayan farklı dünyalar" fikri ortaya çıkmaktadır. O da, insan ve tüm biyolojik varlıkların görme, duyma, hissetme imkânlarının sınırlı olduğu, onun ötesinde de "paralel dünyaların" (enerjik varlıklar) yaşadığı tezi ileri sürülmektedir.

Bir Mitoloji için çok ileri bu fikir, Nart Mitolojisi'ni felsefeye

yaklaştırmaktadır. Zira bu karakterler, ilkel çevre algılayışından çok üstün, gelişmiş mantığın ürünüdür.

Günümüzdeki felsefe ilmi ve evrensel varlıklar bilimleri, bu konuya yeni yeni yaklaşmakta, bilim dünyasının çoğunluğuyla mücadele etmekte ve fikri oturtmaya, gündeme taşımaya çalışmaktadırlar (uğraşmaktadırlar). Fakat materyalist çoğunluk, agnostik tutumuyla (görmediğim, duymadığım, hissetmediğim bir şey yoktur) onları yalanlamakta hâlâ etkilidir. Ama onların göze almadığı bir şey vardır: Fikir ve his maddedir, öyleyse onlardan önce onları "tetikleyen ve harekete geçiren" bir evrensel güç vardır (Yaratılış gücü). Öyleyse "tetiklenen" fikrin odağı mevcuttur ve gerçektir. Zira, evrende olmayan bir şey hakkında düşünce doğmaz, çünkü Yaratıcı belli bir maddi-manevi imkânlar çerçevesinde her şeyi yaratmıştır. Şu anda bazı ileri fikirlerin maddi denemeler açısından görsel olmaması, onların olmadığına kanıtı olamaz. Edebiyat tarihinden biliniyor ki, genel düşünce sınırlarını aşan, bir "hasta beyin ürünü" sayılan bazı fantastik örneklerdeki fikirler, günümüzde herkes tarafından bilinen gerçeklere dönüşmüş durumdadır. (Örneğin: Tsiolkovski uçuş projelerine başladığı zaman, onu "kafası dalmış" ilan edenler de olmuştu vb). O yüzden agnostik tutum insanın ilerlemesinde bir engel sayılabilir.

Hun halkının kültürünü incelerken de, onun agnostik denilen "sınırlı" bakışın üstünde olduğu görülmektedir. Bu da günümüzdeki Türklerin gurur ve bilgi kaynağıdır.

"Almaştı" ve "Çaçlı" (erkek ve kadın) enerjik varlıklar olup, maddi kılık değiştirmekte insandan daha da üstün olduğunu kanıtlamakla birlikte, enerjik varlık olmanın biyolojik varlık olmaktan üstün olduğu düşüncesini de ortaya çıkarmaktadırlar. Bundan da "Ruh (Tin. Tin çaşau) hayatı" denilen "ebedi hayat" fikri gündeme taşınmaktadır. Öldükten sonra ölümsüz Ruh'un (Tin'in) "paralel dünyada" yer alabileceği bu karakterler üzerinden "alıştırıcı bir fikir" olarak yayılmaktadır.

Sözlerin anlamı:

Çaçlı: Saçlı. (Sevene destek, kötülere düşman.)

Almastı: tam anlamı bilinmemekte.

(İnançta insanı boğarak korkulu rüyalar verebilen, fakat iyilere dokunmayan, hatta koruyucu arka çıkan sayılmaktadır.)

Ataytmaz.

"Ataytmaz" (anlamı: ismi anılmayacak) "Çaçlı" ve "Almastı'dan" daha da girişken, "suçluyu hemen cezalandıran", "haklıyı destekleyen", devamlı insanların arasında bulunan bir varlıktır. Onun bir insan tarafından hissedilmesi, o "insanın bir vicdani suç işlediğinin" kanıtı sayılmıştır. Vicdanla ve ahlakla barışık kişiler, onu hissetmezlermiş. Öyle de "Ataytmaz" Tanrı'dan bir enerjik öz olarak "adaleti sağlayan" bir varlık olarak ortaya çıkmaktadır. "Çaçlı" ve "Almastı" insanlarla özel davranışlarda (ailede) bulunuyorlarsa, "Ataytmaz" toplumsal davranışlardaki adaletin bir ruhsal deneyimcisi olarak ortaya çıkmaktadır. Öyle de yaratıcı halkın gelişmiş bir topluma dönüştüğü ve onun birlikteliğinde ortaya çıkan hak ve haksızlığın genel kanunlara dönüştürmeye çalıştığı görülmektedir. "Ataytmaz" Teyri olarak tanımlanmasa da "görevi içeriği" bir Teyri'dir. "Yaratıcıyla enerjik bağı olan, insanları sevgi yönünde hareket etmeye zorlayan", buna zıt tutumları "şiddetle cezalandıran" "Ataytmaz", Hun toplumunun içindeki çelişkilerin doğurduğu bir personajdır. Zira, halk yaratıcının adaletine sığınmaya başlarsa, önce lanet, peşinden de "genel adaletin kılığı" ortaya çıkar. Belki de halk, şiddetli bir adaletsizlik dönemini yaşamıştır ki, bu kılık "paralel dünyadan misafir" (Çaçlı. Almastı) kılığında tanrısal adaletin simgesine dönüşmektedir.

Cazıu

"Cazıu" kadın sıfatında insanın kaderini Tanrı'dan kodlandığı gibi olmasını sağlayan Teyri (Tanrıça'dır). Nart-Karaçaylıların

Müslüman dinini aldıktan sonra dile giren "Kadar" (Kader) erkek sıfatıyla tanımlanan bir Teyri olarak "Cazıu'la" paralel yerleştirilmiştir. "Cazıu cardan atlatır" (Kader uçuşuma atlatır) ve birçok diğer atasözü (Nart sözle), şarkılar, masallar, şakalarda "Cazıun" ismi her an geçmektedir. Nart-Karaçaylılar, 70 sene ateist olmaya da zorlansalar, "Allah" ismini "Teyri" ismiyle değiştirerek inancına sahip çıkmış ve "kaderci" olmaya da devam etmişti. "İnsan ne yapsa yapsın alın yazısının önüne geçemez" inancı günümüzde de kudretlidir. O yüzden "Cazıu" Tanrıça'sı, yaşamın tükenmez soruları "doğum ölüm", "yaratılış ve onun amacı" gibi sırlı düşünceler alanına her kişiyi çekmektedir.

"Kadar" ise özel fikri yön çizmeden onun için yansıması olmaya devam etmektedir. Zira kültüre çok geç katılmıştır. Belki de ilerideki nesiller ona bir başka yönlü değerler verir, fakat günümüzde "Kadar" "Cazıu'un" bir parçasıdır.

Nart Mitolojisi'ndeki "Cazıu" her tür dini inancı inkâr eden anlayışa darbe vuran bir personajdır. "Önce Tengri toturu (Ruh), onda tamamen tüm incelikleriyle maddeleşecek varlığın kodu bulunmakta ve hiçbir varlığın onun dışında hareket edemeyeceği inanç" "Cazıu" Tanrıçası'nın "doğma" temelinde yatmaktadır. Fakat burada çok ilginç bir diğer fikir de mevcuttur: Kazalar, belalar vb. insan hayatını kısaltan sebepler, Tengri tarafından "koda" sokulmamış. Her varlık uzun ve sevgi dolu bir yaşam süresine ayarlanmıştı, eğer o, zamansız kısalıyorsa, neden, insanın kendisindedir. Sevgiyle yaşayan her kimse "koduna" göre yaşar, "sevgi temelinden kopan" öyle de Tengri "totur" (enerji) bağından kopan ise "kodunu" (özünü) bunaltır ve her tür müdahaleye karşı zayıf kalır. Öyle de genel öz, Tengriden, onu bozmadan yaşayabilmek kişiden. Burada bir Nart sözü de dile gelmektedir: "Kol-Tengri'den, kolay-erden (El, Tanrı'dan, onu değerlendirebilmek, kişiden).

Görüldüğü gibi "Cazıu" çifte fikir vermekte:

1. Her şey kodlanmış ve varlığın temelli kader izi belirlenmişti. (Tengri toturundan kopmadığı sürece).

2. Tengri bağından kopan (sevgiden kopan) artık "özünü (kodunu)" "bunaltmış" olup, "koduna" aykırı olaylarla sürüklenebilir, hatta mahvolabilir.

Burada ahlaki temelli iki kavram ortaya atılmakta ve kişinin seçimine bırakılmaktadır:

1. Sevgi: Tengri'ya bağlılık, onun "enerjik bağından kopmama" ve mutlu bir şekilde "özünü" (kodunu) yaşamak;

2. Nefret: Tengri bağından kopma, "özü bunaltma" ve beklenmedik olaylara sürüklenme.

Seçim ise insanın kendisine bırakılmakta, ya sevgi ve mutlu yaşam, ya nefret ve bunalımlı, mahvedici hayat.

"Caziun" "çifte felsefesi" kişiyi "köle" yapmaktan uzak bir fikirdir. İki tercihi önüne koyarak, Tengri'nin insanı üstün yaratık yaptığının, seçimi de onun serbest iradesine bıraktığının bir göstergesidir. Öyle de biraz önce getirilen atasözünün içerikli anlamı "beden, ruh ve kader Tengri'den, onu doğru anlayıp ona göre yaşayabilmek, kişiden" olarak ortaya çıkar. (Nart atasözleri soyut tarzda geniş anlam içermektedirler ve tüm Nart kültürüyle sıkı sıkıya bağlıdır. O yüzden içerikli anlamının anlatılması tuhaf gelmesin.)

"Caziu" Nart Mitolojisi'nde diğer varlıklarla es ilgilenen, insanla temelli bağlı Tanrıça sayılmaktadır.

Kırıcı Yaratıklar

Kırğıy Kuş

Bu yana mitolojide "Tengri Sevgisi" (toturu) bağında hareket eden karakterler tanıtıldıysa, burada "nefret'in" temelinde yaşayan karakterler tanıtılmakta. Onlardan birisi de "Kırğıy Kuş'tur". Kırğıy Kuş (dinazor kuşu gibi) kudretli, "ruhsuz" bir yaratık, isteklerinde sınır tanımaz olup, hayvan ve insan alemine acı yaşatmakta ve durumundan memnundur. Ona karşı koyulabilecek güç (fiziki)

bulunmamakta. Gökleri işgal etmekte, "kanatlıları" zevkine "yutmakta", "insanlara saldırıp en genç, en güzeli" götürmekte ve "kendine ruhsuzluğuyla benzer olan", "suyu kesen" Sariubek'le arkadaşlık yürütmektedir. "Birisi havada, diğeri, karada" bu iki kara güç, canlılara zor anlar yaşatmaktadırlar. Efsane söyleyişlerine göre Kırğıy Kuş, dünyada öyle uzun süre yaşamış, nesilden nesile karşı koyulamaz bir güç olarak tanınmıştı. Ve burada Nart Mitolojisi, aklın ve temiz ruhun kudretini ortaya koyarak, her tür kara gücün akıl ve aydın ruh sayesinde eğilebileceğini göstermektedir.

Sariubek'in insanlara su gönderdiği, karşılığında her sabah istediği insan kurbanı, bir sabah ona getiriliyor ve kurban adayı dünya güzeli Külsüm onu, aklının gücüyle oyuna getirerek, Sariubek'le Kırğıy Kuş'u birbirine çarpıştırıyor ve iki dev birbirini öldürüp, dünya her ikisinden de kurtuluyor.

Nart Mitolojisi, öyle de, kesin kudret olarak akıl ve ahlakı öne çıkarmaktadır. Zira karşı koyulamaz ucubeleri genç kız mantık gücüyle eğmektedir.

Külsüm, bir çok masal ve efsane şarkılarında tekrarlanarak Hun kadınının genel özelliklerini taşıyan bir karakter olmaktadır. Kişiliğinin temeli, halk sevgisi ve fedakârlıktır. Halkına su verilmesi için kendini kurban adayan gönüllü kızlardan birisi olan Külsüm, Türk kadınının genel özünü yansıtmaktadır.

Aslında, neden Tengri şu Kırğıy Kuşu'na yaşama hakkı vermişti sorusu, çocuklar tarafından sık sık sorulur, cevabı da bir halk deyişinde saklı: "Karanlığı bilmeyen aydınlığın kıymetini bilmez." Öyle de Nart Mitolojisi, kudretli karanlık güçlere kurban verip uzun dönem yaşayıp, o güçlerin üstesinden gelmeyi ve onların olmadığı hayatın kıymetini bilmeyi halka öğretmektedir. "Karanlık güçler" "aydınlık güçlerin" ebedi eşidir, zira birisi bir diğeriyle kıymetini bildirmektedir.

Sariubek

"Sariubek" de "Kırğıy Kuş" gibi karanlığın temsilcisidir. "Suyun önünü keser, su vermek için de insanlardan her sabah bir kız kurban istermiş, onunla beslendikten sonra da insan yerleşim bölgesine su gönderirmiş. Akılsız, fakat fiziki anlamda kudretlidir." "Kırğıy Kuşla" eğlenirmiş. Her ikisi de "birisi havada, diğeri karada" kendilerini eğilmez sayarlarmış. Öyle de uzun zamanlar insanlar zulüm altında yaşarmış. Ve bir gün kurban olma sırası Külsüm isimli kıza gelirmiş. O da zulümcünün yuvasına gelirken Tengri'den çözüm yolunu bulmak için doğru fikir vermesini dilermiş ve başına Tengri "toturu" dokunurmuş. Sariubek, kurbanı tadmaya hazırlanırken, Külsüm ona sohbet teklif edermiş, diyalog sırasında da "Kırğıy mı sen mi güçlüsün" diye sorarmış. Sariubek kahkaha ya boğulup, "Kırğıy'ı bir nefeste yutabileceğini", "parmak ucuyla ezebileceğini" söylemiş. Külsüm, ondan hoşlanan Sariubek'in avucunda oturarak, onun yüce olduğunu, seve seve onun kahvaltısı olacağını, fakat ölmeden önce insanların hep tartıştığı "kim güçlü" konusuna açıklık getirmek istediğini, öyle de Sariubek'in, onu geçiren ve ölmesini bekleyen halka kendi gücünü kanıtlayacağını o yüzden de, onun midesine inme şerefinden önce, kibirli Kırğıy Kuş'un yenildiğini son arzu olarak görmek istediğini söyleyerek, beyaz parmağıyla Sariubek'in bıyık ucunu okşamakta, altın saçlarını onun parmaklarına dökerek, ağır kirpiğini sallamaktadır. Sariubek, burada Külsüm'ü haklı görüyor, tepelerde bekleyen halka zafer hırıltısıyla sesleniyor. Külsüm'ü da kayanın başına oturarak, göklere seslenip eski yırtıcı dostunu çağırıyor. Kırğıy Kuş gelir gelmez Sariubek "atışımı, tartışımı, cıgışımı, buuşumu" (yay çekme mi, el çekişmesi mi, güreş mi, boğma mı) diye sormakta ve tüm dostluk hatırlatmalarına rağmen Kırğıy Kuş'la "boğuşma" düellosuna giriyor. İki dev, eşit güçle, eşit inat ve nefretle birbirini boğarak öldürüyor. İnsan topluluğu da başlarındaki iki zulümcüden böylece kurtulmuş oluyor.

Bu mitoloji hikâyesi halkta şöyle anlatılmaktadır:

"Ertde ertde bek ertde, tau-tüz, tüz-tau, çeget-su bolğan zamanda, su başı kesgen bir Sariubek çaşağandı, kökde biylik etgen Kırğıy kuş bla içli-tışlı bolğandı. Bıla milletge zarauatlık salib turğandı, adam çaşak alıb aşığandı, cuklay da uyana, cırtışa da oynay zauk ete çaşağandı.

Ay medet –degendi bir kün Kartkurtha Botay– bu turuu turuu tüyüldü, zalimlege bir amal kerek... Sora Ullu Teyrge tilek salğandı, tilegen akılnı alğandı, Sariubekge keter Külsümge kelgendi, anga Teyri ısanın bergendi.

Adetdeça kızını Sariubekni uyasına cetdirgendile, sarın-sıyıt etgendile, eşmelerin açıb altın çaçın üsüne tökgendile, sora cılay-cılay kaytıb ketgendile.

Sariubek közlerin ua uyasından çıkğandı, kün tayar bla altın cangan kızğa köz kakmayın kathanı, başı tentirer, hathusu cuaş bolğandı, sora kızını kol ayazına alıb gitçe barmağı bla başın sılağandı. Nartlanı közüyü edi manga casak berirge, sıyımı körürge!.. Billay ariu alkın manga kelmedi, köküregim bılay eriü bilmedi, cutmadan alğa kök közleringe bir karayım, çokurak auazınga bir tıngılayım. Atıng nedi-deb sorğandı, kız atın aythandı, Sariubek mıyık burğandı, sora arsar bolub kızğa badırağandı.

Külsüm da kartkurthanı aythanın esine keltirgendi, Sariubekge "Ne ariusa" degendi, altın çaçın anı koluna athandı, ak barmağın bura mıyık uçundan tarthandı, kuka-aldır bolub kök közlerin oynatlandı, sora anga bılay aytıb başlağandı;

Sanga kurman boluu manga sıydı, alay canım-cüreğim biraz tıksıydı, ölmeden alğa akgıllılığımı açalsam, Kırğıydan senden kaysıgız küçlüz bilalsam, halkım da "Kırğıy" deb turmay, ol süyüm-süzge tabınmay, meni em küçlüğe bergenin bilir edi, seni da ençi sıyığı körür edi. Kırğıy "Sariubek manga ne istem" deb künley kanat kerüçendi, halk da anga kulak tigiüçendi, senden çaşırtın anga adam tigim etiüçendile, alay bla seni ülüşüğü kesüçendile.

Sariubek munga tolkun cuta, çaça çaçaya tıngılağandı, açıudan köbe köbe köbüb hırşılangedı, sora samarkau ete külgendi, bu dünyada menden güçlü çokdu değendi, Süysem men anı tırnak uçum bla buarma, tügün suuda cuub lık deb cutarma, o karğamı meni seleke etgendi, da alay ese bir barışayık degendi, değeni bla kökge küküregendi, cer carır kıcırb hıprık-tükürük tökgendi.

Kız da anga kirpik kağıb –ne ullusa– degendi.

Mahdalğan Sariubekni başı aylanç-bulanç aylangedı, kızını sılab-sıypab kayağa salğandı, kuyruğu bla uzalıb Kırğıynı kökden burğandı, arsar Kırğıynı da mıçımay түbge uğrandı.

Ekisi da murdar kan alıb buuşuuda kathandıla, bir-birinden kem bolmay can tarthandıla.

Köb kün bla köb keçe kan ırhı barğandı, sora tarkayğandı, ekisi da karğa-kuzğun, kurt-kumurshağa aş bolğandıla, süekleri cer cutub taşayğandıla. Külsüm Nart kabakğa kaythandı, Karthurthağa mahdau-büsüreü aythandı, Kart-kurtha da ullu Teyrige tabıngandı, alay bla Nart kabak Sariubek bla Kırğıy'dan kutulğandı.

"Har autıuda – bir kıyau, alay kıyau da bardı bir oylâu"

Tercümesi:

"Eski eski çok eski zamanlarda, dağın ova, ovanın dağ, ormanın su olduğu zamanlarda, suyun akışını kesen Sariubek yaşarmış. Göklerde ağa olan Kırğıy Kuş'la sarmaş dolaş arkadaşlık yaparmış, insanoğluna zulüm yayarmış, insan kurbanı alırmış, uyuya, kalka, dinlenerek, oynayarak mutlu yaşarlarmış.

Bir gün bilgiç Botay "bu durum durum değil" demişti, zulmün çaresini bulma derdine girmişti. Büyük Teyri'ye dileklerini yollamıştı, Sariubek'e gidecek Külsüm'e varmıştı, ona Teyri'den edindiği fikri anlatmıştı.

Töreye göre kızı Sariubek'in yuvasına kadar uğurlamışlar, fer-yat, çığlık atmışlar, örgülerini çözüp, altın saçıyla bedenini kaplamışlar ve ağlaya ağlaya, geri dönmüşlerdi.

Sariubek gözlerini ovalayarak yuvasından çıkmış, güneş ışını altında altın saçlı kıza gözünü kırpmadan bakmıştı. Başı döner, göğsü nazik olmuştu, sonra kızı avucuna alıp, küçük parmağıyla başını okşamıştı.

Nartların bana vergi verme sırasıydı, bana saygı göstermeye böyle güzel halâ gelmedi, göğsüm şöyle bir naziklik hissetmedi, yutmadan önce mavi gözlerine bir bakayım, güzel sesini de bir duyayım, diye Sariubek bıyık kıvrırmıştı, kıza ismini sormuştu o da cevaplamıştı, sonra dev, onu bakışıyla yir olmuştu.

Külsüm de bilgiçin dediğine uyarak, Sariubek'e "ne güzelsin" demişti, altın saçlarını onun eline dökmüştü, beyaz parmağını oynatarak onu bıyık ucundan çekmişti, kıvrık bir hal alıp mavi gözleriyle ona bakmıştı, sonra da şöyle konuşmaya başlamıştı.

- Sana kurban olmak benim için şereftir. Yalnız yüreğim, gön-lüm biraz tedirgin. Ölmeden önce bir belirsizliğin açıklığa kavuş-masını isterdim. Sen mi Kırğıy mı güçlü onu bilebilseydim, halkım da hep "Kırğıy" deyip durmadan, o sevimsiz tapmadan, benim en güçlüye verildiğimi bilirdi, sana da hak ettiğin özel saygıyı gösterirdi.

Kırğıy "Sariubek bana ne ki" diye hergün uçmaktadır, halk da ona inanmaktadır, senden gizli ona insan kurbanları vermektedir, öyle de o senin kısmetini kesmektedir.

Sariubek şunu dalga yutarak, saça sıçratarak dinlemişti, kızgınlığından şişmişti, sonra alay ederek kahkahaya boğulmuştu, dünya-da benden güçlü yok demişti. İstersem ben onu tırnak ucumla boğarım, tüyünü suya yıkatıp sağdan yutarım, o kargaya mı kalmış bana laf atmak, öyleyse güç ölçüşelim demişti. Demesiyle de gök yönünde kükremişti, yeri patlatır bir ses çıkartıp etrafa tükürük, hıprık saçmıştı. Kız da ona kirpik sallayıp "ne büyüksün" demişti.

Övülen Sariubek'in kafası döner olmuştu, kızı okşayıp bir kayanın üstüne koymuştu, kuyruğuyla uzanıp Kırğıy'ı gökten çekmişti,

hemen şaşırması Kırğı'yı yıkıp üzerine geçmişti. Her ikisi de şiddetli hale gelmişti, birbirini boğazlayıp, boğuşmada can çekişmişti.

Çok gece ve gün, seller gibi kan akmış sonra durmuştu. İki dev de karga, fare ve böceklerle yem olmuştu. Yer de kemiklerini yutmuştu. Külsüm, Nart yurduna dönmüştü, bilgiçe teşekkür etmişti, bilgiç de yüce Tengri'ye tapmıştı. Öyle de Nart yurdu Sarıubek'le Kırğıy Kuş'tan kurtulmuştu.

Her söylentide bir eksik, fakat eksikte de bir fikir vardır."

Nart Mitolojisi'ndeki Kavramlar ve Anlamları

- 1- Hassas Dünya
- 2- Akıl ve Güç
- 3- Bütün Dünya
- 4- Mistik Dünya"
- 5- Şaman, Obur Kartkurtha Bilgiç
- 6- Suç ve Ceza
- 7- Üçten Üç Açı...
- 8- Dokuzdan Dokuz Saçı...
- 9- Ay'ı Yutan Sarıubek...
- 10- Tintaza (İnsan, halk, ulus vb)
- 11- Akıl Özek

1-Hassas Dünya

Nart Mitolojisi, insanın yaşadığı alanı, "Teyri Öküz'ün boynuzları ucuna" yerleştirerek, temel olarak yaşamın hassas durumda olduğunu vurgulamaktadır. Teyri Öküz de Yaratıcı'ya "Totur" bağlarıyla bağlı olup, sevgiden fedakârlığından vazgeçmediğinden, dünyaya ve ordaki varlıklara yaşama fırsatını tanımaktadır. Bu da insan için önemli bir mesajdır. Zira "sevgi nefrete" dönüşürse, dünya kayıp gider ve onun üzerindeki her şey mahvolur. Teyri Öküz'ün kılı-

ğı örnek kılıktır. Başkaları tarafından değeri bilinmese de, Tengri tarafından verilen sevgiyle yaşamak, fedakâr olmak, ahlaki görevini yerine getirmek, öyle de her insanın kutsal görevi haline gelmektedir. Burada evrenin bileşikliği ve bütünlüğü fikri de temele koyulmakta, birisinin "kopmasının" diğerlerini de etkileyeceği vurgulanmakta, insana da bu düşünceden hareketle yaşaması önerilmektedir. Zira, dünya sevgi ve fedakârlığın üzerinde bulunmaktadır.

Peki nedir sevgi? Neden onun olması şarttır?

Beden'in biyolojik maddeden yapıldığı ve belli kanunlar çerçevesinde varolabildiği gibi, Ruh da "sevgi tuturu" denilen enerjiden oluşup, içindeki enerjik bileşiklik ve bütünlük, onun varlığını sağlamaktadır. Kaza geçiren Beden'de iç iletişim nasıl bozuluyorsa, sevgi tuturundan kopmuş Ruh'un bütünlüğünde de öyle hasarlar meydana gelmektedir. Eğer Beden, bir hastalık veya kaza sonucu Can'a veda ediyorsa, Ruh da, kişinin onun yapısını bozacak yaşamı neticesinde "bunalım" yaşamakta, "sevgi tuturu bağından" kopmakta ve "insanı insan" kılma yeteneğini yitirmektedir. Maddi Beden, bir başka öze dönüşebiliyor zira ölümlüdür, Ruh ise ölümsüzdür ve "bunalınca" da yaşamaya, diğer "özler" oluşturmaya devam eder. Bu gerçek, insanın önüne büyük sorumluluk çıkarmakta ve gelecekte onun "bunalttığı Ruh"un oluşturacağı canlılardan, onu sorumlu tutmaktadır. Bundan kurtulma yoluysa sevgi temelinde yaşamak, Tengrinin "totur bağından" kopmamaktır.

Sevgi, diğer duygulara nazaran, ne kadar çok harcanırsa o kadar çoğalan, Beden'i Ruh'u canlandıran, akıllı, yeteneği hareketlendiren bir duygudur. Seven insan, güçlenmeye devam eden bir Ruh'un, yenilenmeye yönelik bir Beden'in sahibi olmaktadır. Diğer duygular ise bu derecede Beden ve Ruh'u kudretlendirme gücüne sahip değildir.

Nart Mitolojisi'nde sadece iki duygu kabul edilmekte: Sevgi ve Nefret. Diğer tüm duygular ise bunlardan kök almakta ve bağımsız, ayrı temelli duygu sayılmamaktadır. Tengri'den bu iki duygu veril-

miştir. Sevgi ve Nefret ve onlardan oluşmuş duygular devamlı çarpışarak "toturunu" (enerjisini) yenilemekte ve öyle de dünya varlıklarının yaşamı sağlanmaktadır.

Sevgi ("Aydın Ruh") başkasının varolması için kendini eksik bırakıp fedakârlığa sürükleyen duygular oluşturur.

Nefret ("Bunalımlı Ruh") sevgiden rahatsız olup olumsuz tepki veren Ruh'un oluşturduğu duyguların kaynağı olur.

Nart Mitoloji'ye göre bu iki enerjik temelden tüm bilinen duygu varlığı yaratılmakta. Her duygu bu kaynaklara işaret eder, insanın (canlının), genel yapısını (temelini) ortaya koyar, "öz'ünü" tanıtır.

Sevgi'den oluşan duygular, insanı canlı, çekici kılar, Nefret'ten oluşan duygularsa bunaltır ve çökertir.

Sevgi ve Nefret'in aşırı olması veya yenilgiye uğraması neticesinde yeni bir duygu alanını oluşturulabilir:

Sevgi'den aşırı hassas duygusallık veya duygusuzluk; Nefret'ten şiddet.

Sevgi'nin, duygusuzluğa dönüşmesi kendini karşılıksız harcamasından değil, nefretten oluşan duyguları kendine sızdırdığından oluşur. Örneğin: "Ben çok iyilik yaptım, fakat o yapmadı." Bu duygu (kırgınlık) Nefret temelli olup, Sevgi özünü bunaltmakta ve kırgınlığı ortaya çıkarmaktadır, oysa sevda bu tür sitemleri bilemez, zira varolmak onun için karşılıksız vermektir.

Duygusuzluk, duygusal alışveriş yapamayan, kendisini yenilenmeyen enerjisiyle boğularak tükenmeye mahkûm bir varlığa dönüşmekte, zira duygusal alışveriş, tıpkı "kanın yenilenmesi" meselesi gibi, Beden ve Ruh için önemli bir olaydır. Duygusuzluk "Eksik Ruh'un" belirtisi olur.

Sevdanın yenilgisi duygusuzluğu meydana getirmekte, Nefret'in yenilgisi şiddeti.

Şiddet duygular "Bunalımlı Ruh'un" yarattığı olur ve "Kırık Ruh" durumu olarak tanımlanır.

Duygusuzluk, içine kapanarak duygusal alışveriş alanından çıkıyorsa, şiddet diğer duygulara baskı oluşturarak, şok yaratarak duygu alışveriş alanından çıkarır. Öyle de Şiddet de, Duygusuzluk da enerjik çarpışma düzenini bozmakta olup, bütün dünyada zincirleme hasar oluşturmaktadırlar. Bu yüzden Nart Kültürü'nde her şeyin aşırı olmasının zararlılığı dile getirilmekte ve soyut anlamında okunmaktadır.

Söylenen iki temel duygu Sevgi ve Nefret üzerinden, Nart Mitolojisi insanlığı ve diğer canlıları ikiye bölmektedir. Sevdalı ve Nefretli kitleler. Sevgi temelindekilerin sorumluluğu öyle de artmaktadır: onlar nefretlilerle "savaşmak" zorunda bırakılmakta, zira Nefret'in üste çıkması Teyri Öküz'ün bunalım yaşaması ve Yer'in sonsuzluk uçurumuna kayması demektir. Bu inanç, milli kişiliğe yansımakta, milli huyu oluşturmakta, halk geleneklerini ve yaşam tarzının temeline konmaktadır. Hun tarihinde geçen "halklara sahip çıkma", "hakim olma", "at üstünde savaşma", "yeni ufuklar açma" gibi Hun tutumu (Soylar Birliği Başkanlığı tartışmaları. Konu, Çin'e katılıp katılmama M.S. 47 y. Huhanye Şanüy'un dönemi) söyleneni doğrulamaktadır.

Öyle de Tengrian dini, Hun halkının temel dini felsefesi olup, devamlı yenilenen bir enerjiyle kendi inancını yaymaya zorlayan bir milli kişilik oluşturmıştı denilebilir. Her tür ağırlığı göze alarak dünyaya yayılan Hun halkı, bu inançta direnç, o sorumlulukta kuvvet elde etmişti, zira kendini "dünyadaki ahlaki dengesinden" sorumlu bilmişti.

"Hassas Dünya" anlayışı öyle de "sevda" temellileri "nefret" temellilerden üstün olmaya zorlamaktadır. Zira Teyri Öküz'ün Dünya'yı boynuzlarında dengeli tutup tutamayacağı ona bağlıdır. Yer'in var olması için Sevda'nın üstün olması şarttır.

Fakat Nefret'in tamamen ortadan kalkması da Nart Mitolojisi'nde zararlı bilinir. Çünkü Sevgi'nin Nefret'le devamlı çarpışmaması durumunda enerji (totur) yenilenemez. O yüzden "Aydın Ruh"

(sevda), "Bunalan Ruh" (nefret) "Eksik Ruh" (duygusuzluk) ve "Kırık Ruh" (şiddet) devamlı çarpışarak bir arada yaşamalı ve "Aydın Ruh" (sevda) üstün olmalıdır.

Onların devamlı çarpışması, tıpkı iki taşın birbirine sürtülmesi sonucu kıvılcımın doğduğu gibi, yeni kudretli enerji oluşturmakta ve üstün tarafa katılmaktadır.

Bu basit "felsefe" "savaş felsefesi" diye de söylenebilir. Bir eski halkın yaşam tarzının temelini savaşçılık kılması bu düşünce özelliğinden meydana gelmiş olabilir.

"Hassas Dünya" anlayışı, ilkel halk için basit bir fikir sayılmaz. "Totur yenilenmesi" düşünceyse orijinal yaratıcı mantığın ürünüdür.

"Totur Tengri'yi" "Aydın Ruhlar Kaynağı" olarak tanımlayan Nart Mitolojisi, basit halk yaratıcılığından üstün, sırlı bir fikir, şahane yapısal özellikleriyle tanımlanabilecek bir kültür eseridir.

2- Akıl ve Güç

Akıl: Nart Mitolojisi'nde Ruh'un ürünüdür, Güç ise Can'ın. Canlı bir madde hâlâ varlık değildir, ancak Ruh onu varlık kılar. Ruh, ölümsüzdür, Can ise beden tükenince ondan sıyrılır ve diğer varlıklar tarafından sindirilir.

Güç: Can'ı varolan maddede mevcuttur, fakat ona Ruh katılmadan (akıl) gerçek güç sayılamaz. Zira tam güç, aklın gücüdür. Ruhun katılmadığı canlı (varlık) "ruhsuz" bilinir ve fiziki anlamında ne kadar kudretli de olsa, "ruhluya" (akla) yenik düşer.

Bu inanç türü Nart Kültürü'nde geçmekte ve Akı, baş kudret olarak ortaya çıkarmaktadır. Zamanına göre bir devrim niteliğinde olan Tengrian dininin, Hun halkının ilerleme başarılarının temeli olduğu şüphe götürmez.

Aklı, baş değer kılan bir halk ise manevi varlıklar yönünde ilerlemiş ve bilgiyi asıl hedefi kılmıştı. Mitoloji'de Ruh ve Can (akıl ve güç) kaynaklı açıdan şöyle tanımlanır:

Ruh: Tengri'den yaratılıştaki belli bir kodla (özle) donatılmış, aynı değerlerin tekrarıyla beden oluşturabilen (her tür maddeden) bir Tengri enerjisi (totur) parçasıdır. Ölümsüzdür.

Bir beden tükendikçe, bir diğerini oluşturur. Tengri'yle sevgi bağıyla bağlıdır, fakat içinde bulunduğu bedeni yönetemeden "hasarlandıysa" Tengri bağını koparılır. Öyle de Ruh "nefretlilerin" tarafına "bunalan Ruh" olarak katılır.

Yaratılıştaki tüm Ruhlar sevgi kodunu (özünü) taşımakta, sonra "bedensel hayatı" sırasında "nefretli" temele, bazı Ruhlar "bunalarak" geçmektedirler.

Ruhlar: "Aydın Ruh", "Bunalan Ruh", "Eksik Ruh" ve "Kırık Ruh" olarak tanımlanmaktadır.

Bunlardan oluşan akıl ve duygular dünyadaki bileşikliği ve rakipliği oluşturmaktadır. Bunların sevgi bağlarıyla çarpışması zararlı olduğu gibi hayırlıdır da. Çünkü çarpışma, yıpranan toturun (enerjinin) yenilenmesini sağlamaktadır. Yenilenen totur ise varolmanın temeli ve kuralıdır.

Can: Ruh'tan farklı olarak Tengri tarafından bölünmüş bir totur değildir. O, varlıkların sürtüşmesinden oluşmakta ve Ruh tarafından oluşturulan bedene çekilebilmektedir. Can bedenden çıkınca diğer varlıklar tarafından sindirilir. Bir Ruh, onu çekinceye kadar. Can, tek başına bir maddeyi canlandırabilir, fakat ona tür özünü veremez. Bunu, ancak yaratılıştaki kod (öz) almış Ruh yapabilmektedir.

Can, bedeni terk edince hiçbir şey eski hayatını hatırlatmaz, Can, hafızaya, akla, duyguya sahip değildir. Ruh ise tüm oluşturduğu bedenlerin hafızasını yanında taşır, bedensiz halde bile yaşananları tekrar tekrar yaşar, "acılarına üzülür", "mutluluğuna sevinir". Yaşadığından, geçirdiği yanlışlardan arınmak, bir şeyleri değiştirmek ve sarsıntı yaşamış özünü tekrar düzene sokmak için, Ruh, bedenler oluşturmaya ve Can toturunu (enerjisini) oraya çekmeye devam eder.

Sarsıntısız, tam sevgi temelinde Tengri bağından kopmadan bir bedende yaşamış Ruh, "olgun" sayılır ve "Tengri'nin Aydın Ruh kaynağına" katılır.

Can, sadece fiziksel enerjidir. Ruh ise yaratılışının kodunu taşıyan bir varlıktır. Öyle bir yorumla Can ve Ruh (Can bla Tin) Nart Mitolojisi'nde geçmektedir.

Sunulan kavramların yorumu "saf ilkel felsefe" türünden de olsa, Hun halkının derin düşünce temelini attığı ve akıllı, baş değer kıldığı için, zamanına göre düşünce alanında devrim niteliğindedir. Günümüze ulaşmış bu eserlerdeki fikirleri araştırılmaya açık birer konudur. Belki çağdaş yorum da zamanla "saf" sayılır. Zira sırla kaplı evrende şimdi kapalı sır kapıları ileride açılmaya, sırlar da çözülmeye devam eder. Doğum-ölüm, sevgi-nefret, ahlak-ahlaksızlık vb. kavramlar net cevapla açıklanabilecek sırlar değildir. Bunlar üzerinde her nesil düşünür ve ilerdeki zamanlarda belki de bir mutlu insan nesline bunların sırrını açmak nasip olur.

Hunlar da bu konulara düşünce imkânlarına göre girmiş ve bizlere yön ve fikri temel bırakmıştı.

3- Bütün Dünya

Nartlar'ın anlayışında dünya ve onun üzerindeki varlıklar bir bütün olmaktadır. Enerji (totur Goriy) varlıktan varlığa enerji doku-sunu taşımakta ve onların "toturunu" birbirine ekerek, dünya aurasını (karanlık veya aydınlık olarak tanımlanabilen) oluşturmaktadır. Dünya aurası "karanlığı" gösterirse "Teyri Öküz" bunalır ve yeri boynuzlarından düşürür, "aydınlık" olursa, yer ve öküz rahat olur. "Karanlığı" gören Tengri, dünyadan sevgi bağlarını çeker, bu da sonun başlangıcı olur. Dolayısıyla her varlık, özellikle de insanlık, ne tür duygularla enerji ürettiğini bilmeli, kendini kötü duygulardan arındırmalı. Zira duygusunun yaydığı aura, Goriy tarafından götürülür ve bir başka varlığa ekilip, o da "bunalıp" olumsuz duygu enerjisini (toturunu) bir başka varlığa yansıtır. Öyle de kısa zamanda iyi veya kötü aura, tüm dünyayı kapsar.

Bu fikir insanı akıl, fikir ve duygularından, davranış ve işlerinden sorumlu kılan bir fikirdir. "Bana ne" diye bu yorumu benimseyen hiç kimse devre dışı kalamaz. Herkesin yaptığı (yolladığı enerji) herke-

se ulaşmakta, o yüzden varlıklar bir bütün ve birbirinden sorumludur. Bu çerçevede "Hak ve Haksızlık" önde gelmekte, insan alemini "Sevgi ve Nefret" alanına çekmektedir. Her varlığın bir amaç taşıdığını, amacı bilinmese bile ona kırııcı davranılmaması anlayışı, üstün bir anlayış olarak tanımlanabilir. ("Har bar'da-bir hayır"). Bu da Hak kavramını ortaya çıkarmakta olup, amacı bilinmese de her varlığa varolma hakkının tanınmasını öngörmektedir. Zira amaç Tengri'de saklıdır, bütün olan varlıklarsa birbirini korumalıdır.

Nart masallarında bu fikir defalarca geçmektedir. Hatta çocuk tekerlemelerinde bile "Bara bara baz tabdım" tekerlemesi buna örnek sayılabilir. Ama masallarda daha da açık belirtilmektedir. Eliya'dan (şimşekten) korkan oğluna "Cılauk"* masalında annesi şöyle anlatmaktadır:

"... şıbıla bolmasa cangur çok, cangur bolmasa bitim çok, bitim bolmasa otlau çok, otlau bolmasa ak çok, ak bolmasa sütbaşı çok, sütbaşı bolmasa cau çok, cau bolmasa aş çok, aş bolmasa ua caşçık kalay ullu bolsun!..."

Tercümesi:

"Şimşek olmazsa yağmur olmaz, yağmur olmazsa bitki büyümmez, bitki olmazsa otlığı olmaz, otlığı olmazsa süt olmaz, süt olmazsa kaymak olmaz, kaymak olmazsa yağ olmaz, yağ olmazsa yiyecek olmaz, yiyecek olmasa da oğlancık nasıl büyüsün?..."

Dünya'nın bir bütün olduğu bir çok versyonda Nart çocuklarına anlatılmaktadır. ("Şimşek" olayı bir çok farklı yorumda mevcuttur.)

Bir başka örnekte ("Kamsık" masalı) "çabırını" (deriden yapılmış kaba çizme) yırtmaya çalışan Börükay'a dayısı şöyle anlatır:

"... çabır-teriden, teri-buudan, buu-Apsatı'dan, Apsatı-Teyri'den, Teyri-Tengri'den, Tengri-Kök'den..." Börükay şaşırır ve durur, çabırın yırtması göke karşı bir hareket olduğunu düşünür ve eşyasına saygıyla bakar. Dayısına yağmur gibi döktüğü sorularına da cevap olarak, onun çevresindeki her şeyin Tanrısal uzantısı olduğunu anlar.

* Cılauk: Ağlayan, sızlayan demektir. Genellikle çocuklar için kullanılır.

Tercümesi Türkiye Türkçesinde şöyle okunur:

"... çabır (kaba deri çizmesi)deriden, deri-dağ geçisinden, dağ keçisi, Apsatı'dan, Apsatı, Teyri'den, Teyri, Tengri'den, Tengri Gök'ten..."

Nart Kültürü'yle tanışmış olan herkes, bu "bütünlük" anlayışını es geçemez, o kadar belirgin ifade edilmektedir.

Şifahi kültürde "kanlı örnekler" denilen, gücü güçle yıkan metinler azdır ve küçük çocuklara hiç anlatılmaz. Ancak, delikanlı yaşa yakın onlar anlatılmaya başlar. (Örneğin: "Yedi başlı yılan", "Üç başlı emegen"). Evren bütünlüğü, kara gücün akılla yenilgiye uğratılması, merhamet, hak savunma, arka çıkma gibi örneklerse bol sayıda anlatılmaktadır.

Mitoloji'yi incelerken masallardan örnek getirilmesi tuhaf gelmemeli. Zira başta da söylendiği gibi, Nartların kültürel eserleri birbiriyle tamamen bağlıdır. O yüzden birisini bir diğerrinin devamı veya başlangıcı olarak düşünebilmek mümkündür. Mitolojik personojlar ise tüm halk kültürünün temelinde yatmaktadır.

"Bütün Dünya" fikri, tanrısal inancından yansıyan, her varlığa kendisiyle sıkı bağlı gibi bakılmasını sağlayan, her varlığın varolma hakkını tanımaya zorlayan ahlaki bir kuraldır. Bu da Nart Mitolojisi'nde Hun halkının yeteneğine ışık tutmaktadır.

4- Mistik Dünya

Nart Mitolojisi'nde insanın gözünün göremediği bir seviyede, insanların hemen içerisinde yaşayan yaratıklar temsil edilmektedir. Dünya ve evrenin "bütün" anlayışı onlara da yayılmaktadır. Nart Culduzlama'da da bu fikir geçmektedir. Bu yaratıklar eski dinlerdeki "ruhlar" değildir, bunlar bir ulus, bir ırktır. Erkek, kadın sıfatıyla temsil edilmektedirler.

Onlar istediği kılığa bürünebilen, esnek, enerjik yaratıklardır. Kim bunlar? Neden insanın göremediği, hissedemediği bir alanda

yaşamakta, yine de insanların alanına girme gayretini göstermektedirler? Nedir bunların insanlarla yakınlığı?

Mitolojik metinler ve yorumlar, bu sorulara ilginç cevap vermektedir. O cevaplar şöyle ifade edilebilir:

Dünya'da "Nefret" in arttığı ve Tengri bağlarının kopma tehlikesi oluşunca, "Sevgi" eksikliğini Tengri "serbest ruhlarla" tamamlamış ve Yer'in "boynuzlardan kaymamasını" sağlarmış. Öyle de yaratıcı, insanın gözünün göremeyeceği, kulağının duyamayacağı, hislerinin algılayamayacağı bir seviyede insanların arasında, maddi beden oluşturma özüne sahip olmayan, sadece "Sevgi" ve "Nefret" tarafları dengede tutmakla yükümlü Ruh'lar yerleştirmişti. Mistik yaratıklar denilen de onlardır. Onlarda da aydın ve kara "özlüler" bulunmakta, zira çarpışarak enerjisini yenilemektedirler. Dünya'da acı olaylar yaşanırken onlar, insan alemine geçermiş ve eksik tarafı denge sağlanması için desteklermiş. Onlardan bazıları, insan kılığına girip insanlara gözükürmüş, çoğunluğuysa sadece enerjisiyle katılmış. "Çaçlı", "Almastı", "Ataytmaz" o tür yaratıklardır. Genellikle haklıdan yana olurmuş, fakat "onları üzerlerse sert tepki verirlermiş".

Burada önemli olan bu personojların nitelenmesi değildir, etkileyen, yaratan halkın bu fikre varabilmesidir. Çünkü o dönemlerde öyle bir fikrin gelişmesi, felsefede bir dönüm noktasına işaret eder. MÖ 5-1 asırlarda, Çin'de de felsefe, astroloji, bazı bilim dalları gelişmekteydi, fakat bu tür derinliğine yönelen düşünce orada görülmemekte. Dolayısıyla "Mistik Dünya" anlayışı, sadece Hunların yarattığı bir ürün olarak düşünülebilir.

Bu anlayış, beraberinde önemli bir konuyu getirmekte: Dünya çok tür varlık için bölünmüş ve ayarlanmıştır. Bir türün görüş, duyu, his sınırları dışında bir diğer tür yaşamakta. Alan aynı, fakat görme hissetme "sınırları" onları birbirine görünmez kılmaktadır. Bu şok etkisini yaratan fikir, her tür günahın, yanlışın, utancın işleyicisine, onun her zaman bir "ortamda" bulunduğunu, her an ener-

jik dünya varlıkları tarafından izlendiğini belirtmektedir. İnsan, onları göremez, fakat onlar isterlerse insanı görebiliyor. Bu inanç, kötü niyetlileri vazgeçmeye, iyi niyetlilerin daha da sevdalı olmasını sağlamak amaçlı da yaratılmış olabilir. Fakat sonuçta vicdanı aktif kılan bir "felsefe" ortaya çıkmaktadır.

Halkta bu fikir her günkü konuşmada da geçmektedir. "Bıçağı havada boşu boşuna oynatma, günahdır" derler. Ya da "kör geliyor yol ver" diye, mistik yaratıklar insanın önünden çekilirlermiş. Günümüzde bunlar herkes tarafından bilinir. Bıçağı havada oynatmak, kama'yı kınısız bırakmak, havada sallamak "günah" olduğu çok eskilerden gelen bir inançtır. Bunun kökü artık çoğunluk tarafından bilinmese de, hiçbir Nart-Karaçaylı kamayı, bıçağı ya da bir başka kesici aleti boşu boşuna havada sallamaz, ayıp bilir. Bu töre ise görülmeyen mistik yaratıkları "yaralamamak" amacıyla ortaya çıkmış ve günümüze kadar gele gelmişti. Onlar enerjik de olsa, onlara zarar verme harekete karşı kin tutabilir (Çaçlı öçükgen vb.), o da insana zararlı olabilir. Bu yüzden "günah" sözüyle görülmeyen varlıkların güvenliği örtülmektedir.

Dolayısıyla Mistik Dünya anlayışı, bu mitolojide insanı her tür varlığa karşı psikolojik olarak hazırlıklı kılan, esnek yorumlu bir tutumla, iç içe girmiş, birbiriyle yaratılıştan bağlı, ondan dolayı da varolmak için birbirine muhtaç varlıkların bütünü olarak dünya, "dokuz gök" (evren) tanıtılmaktadır.

Bu da insana kudretli dünyanın önemli bir parçası olduğu inancı vererek, onu ölüm korkusundan, "kendiliğinden oluşan bir varlığım" diyen duygusundan ve hayatta "Nefret" yolunu seçmekten kurtarmaktadır.

Kültür açısından bu esere bakılırsa, eksiksiz bir klasik örnek sayılabilir. Zira bireyi ve evreni birbirine bağalayan, insanı seyirci değil, yapıcı kılan, onun sorumluluğunu, manevi yükselişini tetikleyen bir felsefe içermektedir. Buradaki görülmeyen Teyri'ler ve Tengri, boyanıp, süslenip köşede bulunan putlar değildir. Bu mito-

loji, artık serbest iradeye, derin mantığa ve gelişmiş bir manevi seviyeye hitap etmektedir.

5- Şaman, Obur, Kartkurtha, Bilgiç

Nartların mitolojik kültüründe, diğer şifahi örneklerindeki gibi, halkın kültürel gelişimi yönünde nasıl ilerlediğini, ilkel putlardan (tabiat güçleri, ölenlerin ruhları) gelişmiş bir dini felsefeye nasıl geldiğini basamak basamak izleyebilmek mümkündür.

Dünya tarihince bilinen, Hunlar tarafından Sibiry (Güney Sibiry) halklarında yayılan "Şamanizm" ilkelliğin yaratıcı ürünü olarak, Çin kültüründen yansıdığı sanılmaktadır. Bu doğru olabilir, çünkü "sarıbaş" Hun ataları Jun'lar ve Di'ler, Çin vatanının evladı olmuş (MÖ 7-3 bin yıl). Şamanizmi, Çin'lilerin mi Junlar'ın mı yarattığı artık bilinemez, ama onun Hunlarda da yaşamaya devam ettiği ve bu tapma kültürü temelinde Hun oyun maskelerinin oluşturulduğu "Şaman" isimli soyun, Türklerde (Nart-Karaçaylılarda) bulunduğu, MÖ 2500 yılından itibaren bu kültür dini felsefesinin temelini attığı, halk kültürünü de yönlendirdiği bir gerçektir.

Nart Kültürü'nde Şaman, putlarla insanın arasında bağ oluşturan bir aracıdır. O yüzden bu kişiler konuya girmeden, mitoloji tanıtımı tam sayılamaz. Dolayısıyla Şaman, Obur, Kartkurtha ve Bilgiç, mitoloji tanıtımına haklı olarak girmeli ve onların üzerinden Hun halkının inançta ilerlemesi izlenmelidir.

Bilindiği gibi "halk kültürü" aynı anda bütün halk tarafından yaratılmıyor. O kültürün (dinin, inancın, fikrin) temelini atan, yön oluşturan, onların halka sindirebilen kişiler bunu yapar. Eğer o temel halkta tuttuysa, gelişmeye, üremeye devam eder. O yüzden Nart Mitolojisi'nin ortaya çıkmasında, ilkel şamanların, oburların, karkurthaların, bilgiçlerin de büyük yaratıcı payı vardır.

Anaerki Devir'de tarihte iz bırakan "Şamanizm", "ölenlerin ruhlarının insanların arasında yaşamaya devam ettiği" inancından

hareketle, ruhların yaşayanlara küsüp, kızıp zarar vermemesi için, onları memnun etmeye yönelik ibadet törelerinden oluşmuş bir ilkel inançtı.

"Ruhların insanların arasında yaşadığı" inançsa, "Şamanizm" in ibadet kültürünü "düşünce alanına" değil, "görsel alana" çekerek, ölenlerin yaşadıkları zaman bildikleri eğlence ve ibadet türlerini temel alınmasını gerektirmiş ve o temelde de töreler gelişmeye devam etmişti. O yüzden "Şamanizm" töreleri, dinden fazla sanatı andırmakta olup, inanç temelinde bazı görsel sanatların gelişmesine neden olmuştu.

Çok ilginç ki, eski zamanlarda (MÖ 3-2500 yy) "Ruh"un varoluşu ortaya çıkmakta, öyle insanın çifte "özü" olduğu düşüncenin artık halkta mevcut olduğu görülmektedir. Sonraki dönemlerde (MÖ 1. bin yılında) bu inanç, başta anlatıldığı gibi, "mistik yaratıklar" anlayışının temeli olur.

"Şamanizm" döneminin dini kültürü, söylendiği gibi, görsel törelere önem veren, bu yüzden de görsel sanatları körükleyen bir inanç olmuştu. Dolayısıyla Nart Kültürü'nde yeri her zaman belli, değeri bilinen olarak bulunacaktır.

Anaerkil Devri'n sonuna doğru, halkın ilkel inançlarında bazı değişimler gözlenmeye başlamakta ve o da kazılardaki maddi kültüre yansımalarından okunmaktadır. O dönem, artık "Şamanizmi" gölgeye iter ve "oburluk" dönemini ortaya çıkarır.

"Oburluk" dönemi denilen dönem, inancı "iç düşünce" denilen, fikri kavramın derinliğine yönelten bir dönem sayılmakta olup, artık "ölenlerin yeraltında bir diğer dünya katında yaşamaya devam ettiği" inancı öne sürmüştü ve halkta da bu tutmuştu. Fakat bu iyi fikir, dini törelerinin "görsellikten" çekilerek "mistik kılığa" bürünmesini, öyle de pek anlaşılmayan, ürkütücü, korku temelli bir inancı beraberinde getirmişti. Bu inanç, ölenlerin "bir diğer dünya alanında yaşamaya devam edeceği" fikrini öne sürdüğünden, ölenin tüm sevdiği eşya, mal, hizmetçinin yanında gömüldüğü töreleri ortaya çıkarmıştı.

Maddi kültüre yansımalarda (kazılarda) mezarlıkta değirmencik, arpa tohumu kabı gibi ilerdeki yaşamında kullanılmak üzere koyulan eşyalar, hayvan ve insan kemikleri bulunmaktadır.

Tabii ki, böyle bir inanç halk tarafından sessizce kabul edilse de, içten içe her bireyi kara kara düşündüren, bir korkutucu inanca dönüşmüştü. Zira ölenin yanında gitmek için herkes öldürülüp gömülmeye adaydı. "Oburlar" "Şamanların" görsel ibadetlerine zıt, içine dönük, "ruhlarla özel irtibata" geçme törenleriyle halk kültüründe tutulmayan, benimsenemeyen bir dönemi temsil etmişti. O yüzden belki de, şifahi kültürdeki metinlerde görüldüğü gibi halk, "Oburlar"ın mezarına büyük bir direk çakmıştı, "geri dönmesin" diye.

Anaerkil Devrin sonu, Ataerkil Devri'ne geçiş dönemine rast gelen "Oburluk" putperestlikte, halkı mutlu kılacak şey olmasa da, halkın inanç tercihi açısından yararlı olmuş sayılmaktadır. Zira acı yaşatıp düşünceyi körüklemişti. "Oburlar" dönemi tarihte hiç anılmazsa da, halkta bu dönem, şiddet temsilcilerinin çoğunluğu, "Oburların farklı kılıkalar aldığı", "Oburun kırgın olduğu insanın bastırıldığı" (boğulduğu) gibi bir çok kültür örneğiyle tarihe taşınmıştı. "Çaçlı" ve "Almastı" da bu dönemin "yaratıkları" olup, Nart Mitolojisi'ne kadar taşındığı sanılmaktadır.

"Her zararda bir hayır" vardır halk sözüyle "Oburluk"la putperestlik dönemini açıklamak doğru olur. Çünkü bir olayın patlak vermesi, yepyeni bir gelişimi ortaya çıkarır. "Şamanizm" öyle de devam etseydi, belki de halkın fikri ilerlemesi o kadar hızlanamazdı. Bilindiği gibi, çöküş kalkınmayı, şiddet yürekliliği, nefret sevgiyi vb. çarpışmalar olmadan, gelişim duraklardı, o yüzden "Oburluk", halkın artık sindiremediği son nokta olarak, putlardan dine "atlayışı" nı sağlamıştı.

Bu dönemde ortaya çıkan "Çaçlı" ve "Almastı" da "Oburların beğenmediği insanları korkulu rüyalarda boğmaktan" arınıp, iyiliği destekleyen, kötülüğü uyarıcı kılıkta Nart Mitolojisi'nde yer almaktadırlar.

Ataerkil dönemi, Gök'ün otoritesinin maddi manevi kültürüne taşındığıyla tanımlanmakta ve bir "yeni çağa" benzemektedir. Artık yerüstü ve yeraltı dünyayı temsil eden put kılıkları, Gök ve aradaki maddeler simgeleriyle değiştirilmektedirler.

Bu da yaratıcı düşünceyi Gök'e, görülmeyen, bilinmeyen alanlara çekmiş ve Tengrian dini felsefesine yol açmıştı denilebilir.

Ataerkillik, Gök otoritesini beraberinde getirdiği gibi, "din önderlerini" de getirmektedir. Halkta, "Kartkurtha" ismi verilen, akıllı, tecrübeli, yaratıcı fikirli yaşlı kadınlar, düşünce odağı haline gelmektedirler. Her tür problemle "Kartkurthalara gidildiği" şifahi kültürden (masallar) açıkça okunmaktadır.

Bunların kadın oluşu, hâlâ Ana Egemenliği'nden gele gelen otoriteden olsa gerek. Bunlar artık, ne "Şamanizm", ne "Obur" töreleriyle bağlı olmayan, sadece mantık akılla aydın sayılan kişiler olmakta. Onlar sayesinde düşünce, fikir, tutum, inanç gibi kavramlar, milli varlığa dönüşmüşlerdi. Şifahi kültürde Kartkurtha'nın maddi anlamda varlıklı olduğu, ya da aydınlatıcı fikirleri için ödev istediği bilinmemekte, tam tersine, yerleşim bölgesinin "kenarında", "dağda", "ormanda", "çölde" fakir bir "ev yapıcıkta Kartkurthalar yaşarmış" ama onlar "en varlıklardan daha üstün bir varlık sahibi imiş". Halk kültür örneklerinden bilindiği gibi, Kartkurthalık anneden kıza, toruna geçmiş, hem yaratıcı fikrin, hem tıbbi uzmanlığın hem tecrübeden birikmiş bilginin odağı sayılmıştı.

Kartkurtha günümüzdeki Nart-Karaçaylılarda da devamlı anılmakta. Çok akıllı çocuğu (kız çocuğu) "Kartkurtha" diye severler, genç fakat olgun mantıklı kız da "Kartkurtha" lakapla övülür. Günümüzdeki Kartkurthalar "sılauçu" (kemik yerleştirici), "bağı-uçu" (tedavi edici), "köl cazıuçu" (ruh rahatlatıcı) vb. sıfatıyla tanınmaktadırlar.

"Çapaevskoye" köyü, "Teberda" şehri, "Coğetey" ilçe merkezi, "Uçkulan" ve "Hurzuk" köyleri saygın, halkın akın ettiği Kartkurt-

halarla bilinmektedirler. Bu gelenek, halkın hayatında giderek daha da etkili olmaya devam eden bir gelenektir.

Bilgiçler, Nart-Karaçaylılarda aydın insanlar olarak bilinmektedirler. Bilgiç ismi genellikle günümüzde astroloji uzmanı (culduzlama bilgiç) olarak bilinse de, eskiden Bilgiç, bilgi alanında faaliyet gösteren kişiyi tanımlayıcı ismi olmuştu. (Örn. Bilgiç Hani, Bilgiç Zulkarnay...). Nartlar, Bilgiçlerin etrafına toplanıp, bir konu açıp onu tartışmayı, düşünce ve bilgi imkânlarını başkalarına göre dengelemeyi ve bu tür vakit geçirmeyi vazgeçilmez kural bilmişlerdi. "Oltura barğan" (oturmaya gitmek) denilen günümüzdeki gelenek, bilgiçlerin yanına gitme törenin kalıntısı olarak bilinir. Nart-Karaçaylılar dostluğu, malvarlığına göre değil, akla ve soy değerine göre kurar. Kafadan zayıf bilgili insanlara "oturmaya" kimse gitmez. O yüzden Bilgiç (Bilgen) kişiler, günümüzde de kalabalık ziyaretleri karşılamak, onlarla fikir alışverişinde bulunmak zorunda kalır. Aydın, bilgisini saklamaz, onu kendine kazanç kaynağı kılmaz, bildiğini paylaşır, halkın düşüncesini etkiler. Onlar, saygın, sözü geçen kişilerdir. Yediden yetmişe halk, onlara saygı gösterir.

Öyle de Ataerkil Devir'de doğmuş Bilgiç otoritesi, sadece astroloji yönünden değil, her tür bilgide kendini kanıtlayan kişi olup, dini felsefeye de fikri katılım sağlamıştı. Tengrian Mitolojisi'nin bu kadar iç düzene ve geniş kapsamlı bir yaratıcı fikre sahip olması, Bilgiçlerin katkısını ortaya koymaktadır.

Görüldüğü gibi her tür inanç, bir fikirden, bir önderden başlar, tıpkı her tür olay gibi. Din, manevi gelişimin seviyesini gösteren, insanı vahşi doğadan koparan, ahlak anlayışını belirleyen bir kültür olayıdır. Bu yolda Hun halkının dört "önderi" olmuş: "Şaman", "Obur", "Kartkurtha" ve "Bilgiç".

Nart Mitolojisi'ne de bunların katkısı, büyük küçük ölçüde olsun olmuştu.

6- Suç ve Ceza

Nart Mitolojisi'nde "suçun cezalandırılması", yaratıcı halkın ahla-ki ölçüsünü, merhamet ve manevi olgunluğunu tanımlamaktadır. Kanlı hesaplaşmalar, mahvedici çatışmalar, Mitoloji'de görülmemekte, onların yerini mantıkla yönlendirilen "ruhsuzluğu" kendi "kuyusuna düşüren" yöntem kullanılmakta ve suç belasını kendisinin içinde taşıdığı kötülükten bulmaktadır. (Örn. Sarıubek, Kırgıy Kuş).

Bu da davranışta mantığa ağırlık veren, kötülüğe karşı sabırlılığı içeren bir davranıştır. Hun halkında bu özellik bilinmişti. Örneğin: MÖ. 3. asırda Dunhu halkı, Üyeçji'lerin dostluğuna dayanarak, Hunları dara sokmuşlardı. (Tuuman şanüyün dönemi) ve babasının tahtına geçen Mode Şanüy'a elçi gönderip, onun şahane atını istemişlerdi. Mode, itiraz etmeden vermişti. Birazdan Dunhular tekrar elçi gönderip, Mode'nin karısını istemişlerdi. Savaşlarla güçsüz düşmüş halkının huzurunu koruyarak, Mode onlara karısını da göndermişti. Dunhular, tekrar gelmiş ve artık toprak verilmesini istemişlerdi. Burada Mode askeriyle elçileri geri götürüyor ve Dunhu halkını tamamen yok olma noktasına getiriyor. (Çin tarihi kronolojisi, İyakinf çevirisinden.)

Burada dolup taşınca kadar dayanan, sonra da adaleti yerleştiren bir milli kişilik ortaya çıkmaktadır. Nart Mitolojisi'nde de bu özellik görülmektedir. Nartlar, çok zamanlar devlerin zararına dayanmakta (dünya bütünlüğü anlayışından), ama dolup taşınca ("bu turuu turuu tüyüldü"; bu durum durum değil) ciddi karşılık verilmektedir: Mantığın gücü devlerin kara gücünü eğmektedir.

Nart Mitolojisi'ndeki anlama göre "suç" Tengri tarafından hak verilmiş nimetlerden (toprak, su, hava, güneş) varlıkları eksik bırakmak ve onları benimsemektir. Örneğin, "suyu kesmek", "toprağını benimseyip halkını katletmek", "bir varlığa işkence yapıp hasar vermek", "havayı kirletmek, kesmek", "can alıp Tengri bağını koparmak" vb. tüm varlıkları kapsayan cinayetler, "suç" kavramına girmektedir.

Nart Mitolojisi, toprak, hava, su ve güneşin, her varlığın yaratılıştan verilmiş, tamamen ona ait nimetler olduğunu, bunların her varlığa eşit derecede (gereği kadar) verildiğini savunmakta olup, bunları benimsemeye kalkışanları "nefretliler" grubunda, "suç" odağı olarak göstermektedir. Öyle bir suç, Tengri'nin yaratılış düzenini bozmaya yönelik olup, dünyadaki "totur" (enerjik) dengeyi bozma tehlikesini oluşturmaktadır.

Getirilen suçları işleyen her varlık, "bunalan Ruhun" sahibi sayılır. Dış müdahale olmasa bile "bunalan Ruh" birazdan "Kırık Ruh'a" dönüşür ve saçtığı şiddetin karşılığını alır. Çünkü her baskı, aynı derecedeki direniş kudretini doğurur.

Tengri'den "ödevsiz" verilen dört nimet, Nart Kültürü'nde adalet anlayışının temeline konmaktadır. Hun kanunlarının net anlamı olduğu, bireyin haklarını tanıdığı, vicdana ağırlık verdiği belki de bu anlayıştan meydana gelmiştir.

Burada bir diğer bağlamlı önemli fikir de ortaya atılmaktadır: Tengri kurallarına bağlı herkes, suça karşı dikkatli olmalı, onu başlangıçta keşfetmeli ve büyümesini önlemelidir. Zira, suçun artışı tüm varlıkları zincirleme etkisi altına alabilecek enerji (totur) bozukluktur. Buysa, haksızlığa karşı bireysel sorumluluğu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla Tengrian dininde, birey yanındaki varlıklardan sorumlu kılınmaktadır. Bu durumda ceza, sadece suç işleyenle sınırlı kalmadan, ona müdahalede bulunmayana da yayılmakta. Zira haksızlığı "yutarken", otomatik olarak kendi "ruhu da bunalım geçir-mekte" ve öyle de suç işlemeye müsait hale gelmektedir.

Tengri inancında suç işleyen de onu durdurmaya kalkışmayan da aynı cezaya tabi tutulur.

7- Üçten Üçü Açan

Tengri duasında geçen bu cümle, bazı yorumcular tarafından hücre seviyesine çekilerek, biyolojik bakış açısından yorumlanma-

ya çalışılsa da, toplanan halk deyişlerinin neticesinde öyle bir yorum, Nart Mitolojisi'nin anlayış tarzına aykırıdır düşüncesi ağırlık kazanmakta. Bunu MÖ zamanlarda "hücre" "biyoloji" gibi bir bilimin daha gelişmediği de desteklemektedir. Yorumu "içten dışa" yapmaya çalışanlar, günümüzün bilgisine dayanmakta ve onları Hunlara yansıtmaya çalışmaktadırlar. Doğrudur Hun halkı zamanına göre ileri gitmiş bir halktı, fakat o dönemde "hücrenin bedeninin kurucusu olduğunu" bilip, onu da manevi kültürüne yansıtmaya gibi bir iddia biraz fazla gelmekte ve Nart Mitolojisi'nin yeterince incelenmediği kanaatini doğurmaktadır. Bu Mitoloji'de her tür madde, "dıştan içe" giren toturdan (enerjiden) varlığa dönüşmektedir. Her tür Beden, Ruh'un enerjik koduna göre varolmaktadır. O yüzden "üçten üçü açan" kavramını "içten dışa" biyolojik açıdan açıklamaya çalışmak yanlıştır. Nart Mitoloji'de, Tengri'in yaratıcı "sevgi" enerjisinden bir parça olan ebedi Ruh, sadece biyolojik maddelerden değil, her tür diğer maddeden de "Beden oluşturabildiği" anlayışı, varlığın olması, dıştan gelen enerjiyle bağlı olduğu fikri açıkça ortaya koymaktadır. Bu da "içten dışa" doğru yorumların önünü kesmektedir. Ayrıca tıbbi yorumlarını da yersiz kılmaktadır.

Peki nedir bu "üç", "üçten üç açan" ne anlam taşımakta? Şu metni bir diğer versiyonda da bir daha hatırlayalım:

"Teyri omgarhın,
Teyri angarthın,
Sausuznu çarhın oynathın!
Üçden üçnü açıuçu,
Toğuzdan toğuz cayıuçu
Teyri ongarhın,
Teyri angarthın,
Sausuzğa çarh oynathın"
Tercümesi:
"Tanrı iyiliğe yönelt,

Tanrı kendine getir,
Sönmüş bedeni yeniden canlandır!
Üçten üçü açan,
Dokuzdan dokuz saçan,
Tanrı iyiliğe yönelt,
Tanrı kendine getir,
Hastaya canlı beden ver."

(Burada "sausuznu çarhın oynathın" ve "sausuzğa çarh oynathın" cümlelerinin farklılığı, yanlış yazılmış anlaşılmalı. Birinci, dar yönlü anlam içermekte, ikinci cümle, geniş anlam taşımaktadır. Birinci cümle, belli bir hastaya yöneliktir, ikincisiyse, "cümle hastalara" anlamını taşımaktadır. Satır altı tercüme de Nart-Karaçaylı Türkçesi'nde geçerli değil, metindeki fikir yönüne göre aynı sözlerin anlamı tamamen değişebiliyor. O yüzden tercüme anlama göre olmazsa yanlış olur.)

Söylenildiği gibi "üç", Nart Mitolojisi'nde "dışardan içe" giren enerjinin (toturun) üçgenidir. Onlar ise Ruh, Can ve onları karşılayacak durumdaki, canlı varlığa dönüşmeye hazır maddedir. Madde, Can'la canlanır, Ruh, onu Beden'e ve Varlığa dönüştürür. "Cansız" madde de, mitolojik yorumuna göre "Durgun enerji" odağıdır. ("Karan tutur bashan"). Öyle de öz taşıyıcı Ruh, (kod taşıyıcı), durgun enerjinin (karan toturunu) harekete geçirebilen, Can ve durgun enerjinin (karan toturunu) odağı Madde varlığı ortaya çıkaran üçgendir. Nart anlayışında "üçten üç aç" demek, bu üçgenden üçlü içerikli varlık (canlı) oluştur demektir, ya da sönmek üzere bulunan bir varlığın içinde üçgenin faaliyetini arttır, "aç" demektir. Biyolojik tarafa çekilmesi de imkânsızdır, zira o zaman Nart Mitolojisi'ndeki kavramların bileşik yorumu tamamen kopmuş olur.

Tengrian dini Ruh'un "öz" taşıdığını, her tür maddede de o öze uyabilecek bir yapı olduğunu savunmaktadır. Her cansız sayılan maddede "donmuş enerji" bulunmakta. (karan tutur) Can, onunla

çarpışınca harekete geçmekte ve canlanmaktadır, Ruh ise maddenin içindeki özleri koda göre yerleştirip, varlığın türünü ortaya çıkar-maktadır. (Madde-çarh. İkinci anlamı tekerlek.)

Donmuş enerjinin (karan totur) Can ve Ruh (Tin) girmeden canlanamaması fikri, insan düşüncesini tamamen göğe, Tengri'ye ayarlayan bir dini felsefe olarak, halkın kültürünü maddi ihtiyaçların yansımından arındırıp, görülmeyen bilinmeyen enerjik (totur) Tengri'ye çekip, "gökten gelen atlılar" diye Hunlara lakap taktıran milli kimliği ortaya çıkarmıştı.

Her maddede (çarhda) donmuş bir enerjinin bulunduğu fikri, Nartların gömme törelerine de yansımıştı. Can, bedeni terkettikten sonra, bedendeki enerji (totur) donmadan önce, kazanılmış hızı duruncaya kadar, bedeni canlı tutmaya çalıştığı ve o zaman ölenin saç, tırnağı, kemiği büyüdüğü inancı, ölenlerin yerüstü taş mezarlara (keşene) gömülmesinin nedeni olmuştu. "Keşenenin" (mezarın) göbek alanında küçük pencerecik bırakılması (kindik köz) ve birkaç zamandan sonra kapatılması töresi de ondan ortaya çıkmıştı. Can ve Ruh, Beden'den ayrıldıktan sonra, Beden, Nart anlayışında hâlâ ölü sayılmaz, içindeki "öz" enerji (totur) tekrar donmuş hale gelinceye kadar. Ölüyü donmuş enerji kapladıktan sonra (Karan totur kakğandan sora) "kindik köz" (göbek pencere) mezarlığın (keşene) üzerinde ebediyen kapatılmıştı. (Bu mezarlıklar Kafkas dağlarının yamaçlarında günümüzde de bulunmaktadır.)

"Kindik köz" (göbek pencerenin) bırakılması, iki inançtan kaynaklanmıştı: Birisi, enerji kazanılan hızı donuncaya kadar bedenin canlı tuttuğu, hareket edemese de ölünün korkabildiği, yalnızlık hissettiği düşüncesinden meydana gelmişti.

Efsanelerden bilindiği gibi, dokuz gün mezarın (keşenenin) yanında erkekler meşalelerle nöbet tutmuştu.

İkincisiyse, Tengri'ye çok yalvarınca Can ve Ruh (Tin) geri dönebilirmiş inancından kaynaklanmıştı. Bunlardan dolayı "göbek pencere" (kindik köz) geleneği ortaya çıkmıştı.

Günümüzdeki tıp ta ölünün mezarda hâlâ ölmüş sayılmadığını kanıtlamakta (Moudi) ve tırnak, sakal, saç büyümesinin birkaç gün devam ettiğini belirtmektedir.

Dolayısıyla eski Hunlarda bu bilginin varoluşu, onun da gömme töreleriyle kanıtlanması ilginçtir.

Bu gömme töreleri bir başka fikri de ortaya atmaktadırlar. Eski Hunlarda (İç Asyadakilerde) MÖ ve MS 1. asra kadar (Taştık kültürüne kadar) mezarlıklarda (kurganlarda) ölünün yanında sevdiği eşyalarının da gömüldüğü gözlenmektedir. Nartlarda ise ölü, keşene (taş mezarlığa) çam dalları üstüne (nızı balas) giysisiz konulmuş ve çam dalıyla örtülmüştü (nızı au).

Öyle de İç Asya'daki Hunların gömme törelerine, onların Tengri dinine, Şanüylüğün getirdiği maddiyatın öneminin de katıldığı görülmekte, Nartlardaysa, Şanüylük öncesi gömmeler görülmektedir. Bu, Nartların, İç Asya'dan Dış Asya ve Batı tarafına çıkışının, MÖ 3. asırdan önceki zamanlarda gerçekleştiğinin kanıtı olmakla birlikte, Tengrian dininde değişik "kolların" olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu da kültüre yansiyarak, Nart Kültürü'nün "geç nartlar" kültüründen biraz farklı olmasının nedeni olmaktadır. Tabii buna Nartların, Skifya'ya kadar ilerleme yolunda rastladığı kültürler ve Skifya kültürü de yansıma olarak katılmıştı. O yüzden Kafkas Nartlarının kültürü MS 1. yüzyılda Batı tarafına yönelen Türk kültüründen biraz farklılık göstermektedir.

Öyle de "üçten üç açan" cümlesinin anlamı, kültürü ve mitolojik yorumlara göre getirilen anlamı taşımaktadır.

8- Dokuzdan Dokuz Saçan (Toğuzdan Toğuz Cayğan)

Getirilen Tengri duasında bu cümle de geçmekte, fakat "üç..." kavramına nazaran yorumcular onu es geçmektedirler. Halkta da, ezberde tutunmaya devam etse de, anlamsız pek açıklanamamakta, sözleri tamamen anlaşıldığı halde.

Nart Kültürü'nün diğer örneklerinde (Örneğin, "Culduzlama") Tengri'nin "üçten dokuz yıldızın (gezegenin) oluşturduğu" fikri mevcuttur.

Ondan hareketle "üçten" (Can, Ruh, Madde), "üç"ün enerji çarpışmasından "dokuz" enerji dalının oluşması düşünülebilir. Nartların dilinde "dört sanım-bir canım" deyişi (dört organım [dış] ve bir canım) mevcuttur. "Dört san", iki bölümden oluşan ayaklar ve kollarıdır, "bir canım" ise canın ağırlıklı bulunduğu ara bedeni ve başı kastetmektedir. (Dört sanım-bir canım, başımı alıp keterme; Dört organım ve bir canım, başımı alıp giderim).

Çok ilginç ki "san" denilen bölgenin bölümleri sekizdir, "can"ın "yerleştiği" ara beden ve baş bir olarak ortaya çıkmakta. Öyle de bedeni var kılan enerji, dokuz daldan (bölümden, kısımdan) oluşmaktadır.

Bu düşünce doğrultusunda "üçden üçnü açıuçu, toğuzdan toğuç çacıuçu" "Can, Ruh ve Madde enerjisini çarpıştırarak o 'üçten' 'dokuz' enerji yayabilen" olarak açıklanabilir, zira "dokuz..." "üçle..." bağlı, üçü ilerleten üslupta yazılmış bir cümledir ve üçün devamı olarak algılanmaktadır.

Bu yorumun doğru olup olmadığını söylemek zor, fakat "dört sanım-bir canım" atasözü yoruma uymaktadır.

Tengrian dinindeki "bileşik totur" (enerji) inancına bu yorum pek aykırı değil. İnsan bedeninin yapısına göre, birbirine çarpan üç enerjiden, bölgeleri "yöneten" enerji dallarının oluşması anlayışı, doğal düşünce yönü olarak ortaya çıkmış olabilir.

(Metindeki sözlerin açıklaması:

Beden-töngek: ikinci anlamı- kesik ağaç parça.

Madde-çarh: ikinci anlamı- tekerlek.

Ruh-tin: ikinci anlamı- maneviyat.

İdeolojide günümüzde "tinnik" sözü geçmekte, anlamı "manevilik".

Can-can.

Bağlı deyişler: "Halk bla curt, can bla töngek"; ("halkla yurt canla beden"), "munu çarhı oynamaz"; ("bunun maddesi artık

canlanamaz"), "canım-tinim-ana tilim", ("canım-ruhum ana dilim", vb.)

9- *Ay'ı Yutan Sariubek... (Celimauz) (Ay Cuthan Sariubek Celimauz)* (Gökte yaşayan Kızıl Fuk'un yardımcısı. Nart düşmanı. – *Nartlar*, İzd. Vost. Lit., 1994, Moskova, s.79.)

Nart Mitolojisi'ne katılmasa da, "gök masallarında" ve mitolojik hikâyelerde "Ay'ı yutan Sariubek'in" ("Celimauz'un) kılığı da bulunmaktadır. Onun hakkında halkta oturmuş, ezbere geçmiş bir metin bulunamadı, yine de onun mitoloji kapsamında anlatılmaması yanlış olur. "Nartlar" efsanelerindeki "Fuk-Örüzme" metninden bir kesit bu karakteri tanımlar. Bu amaçla kısa bir bölüm verelim?

CELİMAUZ

"Kızıl Fuknu bardı Celimauz atı,
Anga minse barıuçandı celden katı.

Açulansa közü otça canadı,
Silkinse ua celi kaya caradı.

Örüzmeğe satanay üretgendi-
Endi Fuk'ğa ma bılay et degendi:

Bir alması bardı kemişle dedi çaşau,
Har bir künde bir koyandı aşauu.

Ol kemişde teren uru kazarsa,
Koyan tutub tüz katinga koyarsa.

Kesing kirib ol uruda buğarsa,
Kelir kelmez almasını buarsa.

Anı soyup terisine kirirse,
Barib Fuk'nu ayak coluna kirirse.

.....

Kızıl Fuk'nu esi aub kalğandı,
Barmağında altın muhur bolğandı.

Örüzmek da ol muhurnu alğandı,
Satanay'ğa hapar aytıb barğandı.

Fuk, korkğandan kökge uçub kaçhandı,
Nart kaumğa aman auz açhandı..."

Tercümesi:

Kızıl Fuk'un Celimauz atı var,
Ona bindiğinde rüzgârdan hızlı uçar.

Kızdığınd gözü ateş gibi yanar,
Hareket ettğindeyse esintisi kayı yarar.

Örüzmeke satanay öğretmişti,
Şimdi Fuk'a şöyle yap demişti:

Bir almastı vardır kamişlerde yaşayan,
Yediği de bir günde bir tavşan.

O kamişte derin çukur kazarsın,
Tavşanı da öyle yanında tutarsın.

Kendinse girip o çukurda saklanırsın,
Almastını da gelir gelmez boğazlarsın.

Onu soyup derisini giyersin,
Sonra Fuk'un tuvaletine girersin.

.....

Kızıl Fuk hemen bayılıvermişti,
Parmağındaysa altın yüzüğü olmuştu.

Örüzmek onun altın mühürünü almıştı,
Satanay'a da haberi ile dönmüştü,

Fuk korkudan göklere uçup kaçmıştı,
Nart kavimine de beddualar saçmıştı...

(Martı, Moskova, 1994, "Vost. Lit." İz-Vo. Metin kısaltılmıştır,
-S.T.-S.)

"Ay'ı yutan Sariubek", "Celimauz" yerdeki ejderhadan farklı olarak, devamlı gökte yaşayan ve "bunalmış Ruhuyla" Tengri'nin yarattığı maddelere çarpan ve yaratıcıya meydan okuyan bir yüce varlıktır. Tengri, onu gökteki toturun çarpılarak yenilenmesi için yaratmıştır. Fakat o kendini en yüce bilerek "dokuz göğü" gezip gelirken, dünya ve göklerdeki varlıklara güç gösterisi yaparak, arasıra ayı, güneşi, yıldızları kocaman çenesine sokup, biraz tutup çıkarmaktadır. Ay'ı ise sık sık yutarmış. Zira onun üzerinde "Nart sürücünün çoban portresi simgelenmiş" ve dünyaya, göğe çağrısını yapmaktadır.

Nart sürücünün (çobanın) Ay'da yaşadığı akşamlarla da Ay'ın üzerindeki tablo onun yüzü olduğu, altmışlı yıllarda bile çocuklara anlatılırdı. Yer'de dürüstlüğü ve acı çekmesiyle kutsallaşmış çoban (delikanlı) öldürüldükten sonra, ruh halinde Tengri tarafından Ay'a koyulmuştur inancı günümüzde de herkes tarafından bilinir. (Çobanın ismi bulunamadı ne yazık ki). Sariubek'in de sık sık Ay'ı yutması kıskançlıktan meydana gelmektedir. Ay'ın, Güneş'in tutulduğu zaman, eskiden, bakır leğenleri çevirip ağaç döveçlerle onları döverlermiş "Sariubeki ürkütmek için".

Kültür ekspedasyonunun araştırmaları sonucu, Ayda'ki "resmin" ev hayvanların Teyrisi Aymuş'a ait olduğunu iddia edenler de olmuştu. Fakat bu Nart Mitolojisi'ndeki kılıksız, enerjik Teyri anlayışına aykırı olduğundan, çoğunluktan duyulmuş "çoban" hikâyesi bu konuda ağırlık kazanmaktadır. Dolayısıyla bir hayvancı kültürün sahibi halkta, "çoban"ın, Tengri'ye kadar yükselebilmesi düşünce ilerlemesine zıt değildir. Zira çöl hayatında çoban olmak, devamlı aşırı zorluklar sınırında geçirilen bir ömür denilebilir. O yüzden çobanın kut-sallaşması Nartların hayvancılık kültürüne ters gelmemekte.

"Ay'ı yutan Sariubek" "Celimauz" ölümsüzdür, çarpmasından enerjisini (toturunu) yenilemekte ve bağımsız yaşamaktadır. Dünya varlıkları arasında "sevdalılar" ve "nefretliler" olduğu gibi, "dokuz gökte" de "nefret" odağı Sariubek olmaktadır. Onun ayı yutmaya kalkışmasının kötü tarafıyla birlikte iyi tarafı da vardır. Saldırdığı zaman "totur urur" (enerji vurur) ve karşılığında da kendine zıt enerjiyle (sevgi) eşit bir karşılık alır. Saldırdığı madde toparlanıp karşılık verirken, toturu çoğalır ve özü güçlenir. Öyle de "nefret"le "sevginin" çarpışması her iki tarafı da güçlendirir, "var olma" devam eder.

Nart çoban'ın Ay'a çıkarılması ve örnek olarak portresinin yere baktığı, Hun manevi gelişimindeki yüksek seviyenin belirtisidir. Ahlakın, dürüstlüğün, nazik yürekliliğin, dayanıklılığın ve özden insancılığın (çobanın özellikleri) Ay'a çıkması, Hun Kültürü'nün tamamen manevi varlığa odaklandığının açık göstergesidir.

"Ay'ı yutan Sariubek'in" mitoloji'de yer almadığı, diğer kültür ürünlerinde bulunması tuhaftır. Zira bu Sariubek, "su başını kesen Sariubek'ten" daha da etkili bir mitolojik personajdır.

10- Tintaza

"Tinzazağa karan tarthan digiza" atasözü (Nart söz) günümüzde çoğunluk tarafından bilinmez, onun mitolojik kökenli olduğu da unutulmuş sayılır.

"Tintaza", aydın ruhlu kişi demektir. "Karan tarthan" ise karanlık çeken anlamdadır. "Digiza" ise yanına yapışmış, kopmayan demektir. "Digiza" diye gelinin yanında nikâh sonrasına kadar bulunan kadın olarak da adlandırılır, avukat da. Eskiden avukatlık yapanlara "digiza" denilmiştii. Günümüzde ise yapışıp yanından ayrılmayan anlamını taşımaktadır. Belki de eskiden gele gelen asil anlamı yerini bulmuştu. Zira atasözünde de o anlamda kullanılmaktadır. Öyle de bu söz şöyle çevrilir: "Aydın ruhlunun yanında karanlık ruhlu kopmaz bulunur."

Nart Mitolojisi'nin insan hayatına yansması da, genel "varlıklar" felsefesi çerçevesindedir. Enerjik farklılık (tiygen, urğan totur) onların bir arada olma zorunluluğunu gerektirmekte, çarpışması, enerji yenilemesi ve güçlenmesini sağlamaktadır. Bu anlayışa göre, hiçbir aydın karşısında bir karanlık güç olmadan görüşlerinde ilerleyemez. "Nefretle" çarpışmayan "sevda" tükenir. Aydın ruhlular ve karanlık ruhluların bir arada olması tanrısal bir gerçektir. Zira onların durmak bilmeyen rakipliği ve "savaşı", aydınları "dokuz göğe" çektiği kadar, karanlık ruhluları da, aydınlara zıt karşı ufuklara çekmektedir. Aydın ruhlular (tintaza) Tengri'ye yöneliyorsa, karanlık ruhlular da (karan tarthan tin) evrendeki denge için yaratılmış karanlık güçlerle bütünleşme yolunda ilerlemektedirler.

Öyle de aydın taraf güçlenmeye devam ederken, çarpışarak "öz" güçlendireceği karanlık güçler de, eşit derecede karşı tarafta ilerlemektedirler. Her iki tarafın rakipliği "özden"dir, doğaldır, ama onlardan birisinin tamamen kalkması, insanlığın ilerlemesini durdurur, çöküş ve "ölüm" başlar.

Yalnız, sevda her zaman üstün olmalıdır.

Dolayısıyla Nart Mitoloji'de kötülüğe karşı dayanıklılık örnek getirilmekte ve kötülük çoğalıp, iyiliği kaplamaya başladığında ona karşı ayaklanmayı öngörmektedir, çünkü çoğalmış kötülük dünyadaki totur (enerjik) dengesini bozabilir.

"Tintaza"nın (aydın ruhlu) yanında devamlı ona saldıran bir karanlık ruhlu "digiza" (yapışkan) varsa, kara rengin üstündeki ak gi-

bi değeri okunur, onunla çarpışarak güçlenmeye, ilerlemeye devam eder. Ama aydınlar bir arada karanlık rakipliği olmadan kalırlarsa, çarpışamayan enerji giderek tükenir.

Bir aydına (tintaza) bir karanlık ruhlu üstün kudretle saldırıyorsa, o da dengeyi bozacak kara enerji oluşturur, aydın tarafı tüketir. Bu yüzden Tengrian inancına göre, iki tür enerji taşıyanların karşılıklı dengede durması gerekmektedir. Karanlık ruhluluğun tamamen ortadan kalkması, varlıklar için sonun başlangıcı sayılır.

Ama Aydın Ruh biraz üstün gelmek zorundadır.

Öyle de farklı görüş, yapı, kişilik, etnik kök, din, ırk vb. farklılıklara karşı, Tengrian dini hoşgörüyü kanun kılmaktadır.

Bunun, Hunların toplumsal hayatına ve halklararası davranışlarına nasıl yansıdığı da tarihten bilinmektedir. Kendi içine farklı halkları kabul edip, Tengrian sembollerin yanında, Hun sarayında, katılımcıların putlarının da bulunduğu tarihince kanıtlanmıştır. Bu halk özellik ise, aydınlatıcı, ruhu yükseltici Tengri inancından meydana gelmişti.

Öyle de Tengrian dini felsefesinin toplumsal hayatına yansımada, "tintaza" insan, halk, topluluk vb., karşı değeri temsil eden insani gruplara (halk, topluluk, kitle vb.) dayanıklı olmalı, zira bu iki taraf tanrısal yaratılış kanunuyla birbirine bağlı ve birbirine muhtaçtır. Birisinin var olması, diğerinin de var olması demektir. Zira enerjik çarpışması (totur uruu) hayatı devam ettiren, ona devamlı yeni enerji kazandıran bir olaydır.

Akıl Özek

Sunulan örnekler (sunulmayan da) ve halktaki yorumlardan görüldüğü gibi, Tengri, İnsan'ı diğer varlıklarla eşdeğer de yaratsa, ona diğer varlıklardan üstün kılan yüce bir değer katmıştı. O da Tengri'nin, "Akıl Özek" (Akıl Çekirdeği) denilen kaynağına bağlı olduğu inancıdır.

İnsanı oluşturan Ruhlar'a Tengri'nin "Akıl Özeğinden" bir enerji akımının da katıldığı inancı, insanı diğer varlıklardan üstün kılmakta ve tüm varlıklardan sorumlu, hami konumundaki yaratık haline getirmektedir.

Öyle de Nart Mitolojisi'nde "Akıl Özek" (Akıl Çekirdeği) kavramı ortaya çıkmakta ve İnsan, diğer varlıkların sahip olamayacağı bir değer, diğer varlıkların erişemeyeceği bir konum kazanmaktadır.

Tengri, İnsan'ı madde, can, ruh ve akıl enerjisinin birleşiminden oluşturarak, onu yaratıcılık mucizelerinin en değerli örneği kılmaktadır. Tengri, diğer varlıklara ("Akıl Özek'e" bağlamadan) Ruh'ta (Tin'de) kodlanmış basit ihtiyaçlarını görebilecek biçimde, varolmasını sürdürebileceği kadar bir bilgi vermişti. Oysa İnsan buna karşın, devamlı akışla beslenen "Akıl" enerjik bağına sahip olmaktadır.

Nart Mitolojisi'ndeki anlama göre İnsan-Madde, Can, Ruh, Akıl'dır. Diğer varlıklar; Madde, Can ve Ruh'tur.

Bu inanç, İnsan'ı Yarım Teyrilerden bile üstün, Dünya Teyrisi'ne eşdeğer hale getirmektedir. Zira Yarım Teyriler belli bir alanda yetkilidir, İnsan'sa sınırsız faaliyet ve sorumluluğun sahibi olmakta. Çünkü Akıl, sınırsız ve sonsuzdur.

Mitoloji'de "Aklın" baş amacı, İnsan Ruhlarını Tengri'nin "aydın ruhlar" kaynağına taşımaktır, Tengri'yle bütünleştirmektir. Çünkü defalarca "bedenleşmiş" Ruh'lar, belli bir tecrübe sahibidir. Tecrübeyse, Aklın önemli vazgeçilmez parçasıdır. Dolayısıyla "Aklın" görevi, bedenleşmiş Ruh "bunalmaktan" korumak, "sevgi bağında" tutmak ve Tengri'ye taşımaktır. Yaratılış'ta sonsuzluğa dek kodlanan (öz kıyılğan) enerji (totur) olan İnsan Ruh, diğer varlıkların Ruhlarına nazaran, Tengri'ye kavuşma hakkına sahip olmaktadır.

Görüldüğü gibi Nartların anlayışında, İnsan "sevgiyle" yaşarsa "bunalmasa" Ruh kılığında Tengri'ye kavuşabilecektir. Bunun için Tengri ona diğer varlıklara vermediği değeri, devamlı tanrısal enerji bağıyla beslenen "Akıl" vermişti.

Bu dini yorumlarda bir diğer fikir de ortaya çıkmakta:

Aklın sadece Tengri "Akıl Özeğine" bağlı bir enerji (totur) akımı olduğu, beyninse, onun için bir mekân olduğu ve akılı etkilemediğidir. Öyle de Nart anlayışında beden, ikinci sıraya alınmakta, asıl değer olarak, Akıl ve Ruh ortaya çıkmaktadır. Öyle de İnsan'ın ölümsüz olduğu inancı temel kazanmaktadır. Çünkü Ruh ve Akıl, beden olsa da olmasa da İnsan olmaya devam etmektedir.

Ölümsüz Ruh, içindeki kodu (öz kıyılğan) doğrultusunda tepeden tırnağa aynı İnsan'ı oluşturmaya devam eder ve değişemez. Oysa Akıl gelişmeye, "sevgi" veya "nefret" tarafına kaymaya devam eder. Ruh, özelleşmiş, kodlanmış bir enerjidir. Akıl ise "Akıl Özeğe" bağlı, devamlı akışla beslenen, tanrısal yaratıcılık enerjisidir. Akıl, İnsan'a girebilmek için Ruh'a muhtaçtır. Zira aklın mekânı olan beyni ancak Ruh oluşturur. Ruh ise Can'a muhtaçtır, zira oluşturmak istediği bedeni ancak o canlandırır. Can ise maddeye (beden temeline "Töngek") muhtaçtır. Zira o olmadan canlandıracağı alanı olmaz. Beden (madde "çarh") ise İnsan olabilmek için Akla muhtaçtır, zira onsuz İnsan konumuna gelemmez.

Öyle de insanın varoluşunu sağlayan muhtaçlar çemberi oluşmakta: Akıl-Ruh-Can-Beden.

Bunlar birbirine muhtaç olup bağlı da olsa bir arada çarpışmaktadır ve o enerjiden (toturdan) duygu denilen özellik ortaya çıkar. Duygular, "yerli" çarpışmadan meydana gelip, yeni güçle Beden'i etkisi altına almaya çalışır ve Akla baskı oluşturur. Akıl bu baskıya direnebilir ve duyguları kaplarsa, İnsan, Tengri'ye bağlı kalır, Duygular üste çıkarsa, Akıl "sarsılmaya" ve "Akıl, Özek"ten kopmaya başlar. Öyle de İnsan için "sevgiden" "nefrete" yol açılır. Zira sarsılmaya devam eden Akıl, Ruh'u "bunaltmaya" devam eder. Sonuçta İnsan, Tengri bağından kopmuş olur.

Burada "sevgi" ve "nefret" sözcüklerinin anlamına dikkat çekilmelidir. Zira Nart Mitolojisi'nde onlar alışılmış anlamdan biraz farklı anlama gelmektedirler.

Sevgi: Tengri'de öngörülen düzen, denge ve huzurdur.

Nefret: O, dengenin bozulmasıdır.

Sevgide: Aklın üstünlüğü var,

Nefrette: Duygu üstün gelmektedir.

Sevgide: Ruh aydındır (Tintaza)

Nefrette: Ruh bunalandır (karan tarthan tin)

(Varlıkları ve onları oluşturan etkenleri birbirine muhtaç kılan Tengri, bütünlüğün dengesini sağlamıştı. Nart Mitolojisi'nde ona "sevgi" denilmektedir.

"Muhtaçlıktan" kopan her varlıksa dengeyi sarsar, ona da "nefret" denilir.

Ana Nart sözü "Teyri Süygen" (sevgi) "Teyri Süymegen" (nefret) olarak geçer. Belki de Türkiye Türkçesi'nde bu kavramlar diğer sözcüklerle de ifade edilebilir. Sunulanı destekleyecek halk deyişleri şunlardır: "Caraşıuda-caşau" (Uyumlulukta ve dayanıklılıkta yaşam); "Teyri süymegen süymez" (Tengri'nin sevmediği sevmeyiz); "Karan tarthan-ölümge tartar" (Bunalan, ölüm tarafına çeker); "Karan tarthan-çinkıl" (Bunalan çatlak, uçuk olur), ikinci versiyonu "Karan tarthan-takır" (Bunalan, eksik) vb.

Söylenenlerden şu fikir ortaya çıkmakta ve Tengri inancında ağırlık kazanan bir fikir olmaktadır:

Tengri İnsan'a, bir taraftan Akıl'la üstünlük vermekte, diğer taraftansa tüm varlıklar gibi görülen maddeden yapıp, onlara eşit kılmaktadır.

Üstünlüğü (Akıl) İnsan'ı tüm varlık bütününden sorumlu tutmakta, madde özü ise onu, tüm varlıklara eşdeğer ve muhtaç kılmaktadır.

Öyle de İnsan, Tengri ve onun yarattığı varlıklar arasında özel konumda bulunan, bir taraftan Tengri'ye bağlı (Akıl), diğer taraftan tüm varlıklarla bağlı (Beden) Bir Özel Varlık Olmaktadır.

Zamanla İnsan ya Tengri'ye ulaşır; ya da "bunalan" Ruh'a dönüşerek "hasarlı" Bedenler oluşturmaya sonsuzluğa kadar devam eder.

Burada Ruh'un "aydın" veya "nefretli" olması insanın önüne büyük sorumluluk çıkarmakta, milli karakterde Hunlarda, dünya tarihince vurgulanan üstün sorumluluğu manevi, ahlaki kanun kılmaktadır.

Hayati tehlikeden çekinmeden inanılmazı başarabilen efsanelik Hun cesareti de, bedeni arka planda bilerek, öne Ruh ve Akli çıkarp, insanı ölümsüz "kılan" Tengrian dininden kaynaklanmıştı denilirse yanlış olmaz.

Din bir inanç olarak başlar, ideolojiye dönüşür ve halkın ilerleme yönünü belirler. Din, Aklın ilk ciddi "adımı" sayılabilir, zira o İnsanın "ben kimim?" diyen ilk sorusundan hareketlenen, insan'ın diğer varlıklardan koptuğunu ve özel yön aldığını tayin eden bir başlangıçtır.

Tengrian dini de, ilkel dinlerden birisi olarak, içindeki "sevgi" anlayışına göre, basit de olsa, halkın gelişimine damga vuran bir felsefe üretmişti. O da Hunların bilinen ve kabul edilen milli değerlerini temelli etkilemişti.

Mitoloji, ne masaldır, ne de felsefedir. Mitoloji, Aklın bileşik kavramlarını kavramaya, katlaştık soruları cevaplamaya ve evrensel sırlarını açmaya çıktığı düşünce yolundaki ilk adımdır.

Günümüzün gelişimine bu saf da gelse, bir ilkel halkın, yaşadığı devreye karşı nasıl ileri gittiğinin göstergesi olan, üzerinde düşündüren, şahane halk üslubuyla ifade edilen Nart Mitolojisi, Türk ırkının kültürel varlığının çekici bir parçası olup, yaşama hakkını orijinal yapısı ve içeriğiyle ebediyen kazanmıştı.